

Мор Йокаї
20.000
РОКІВ
ПІД
КРИГОЮ

ДИТВИДАВ

Мор Іокаї
20.000
РОКІВ
ПІД
КРИГОЮ

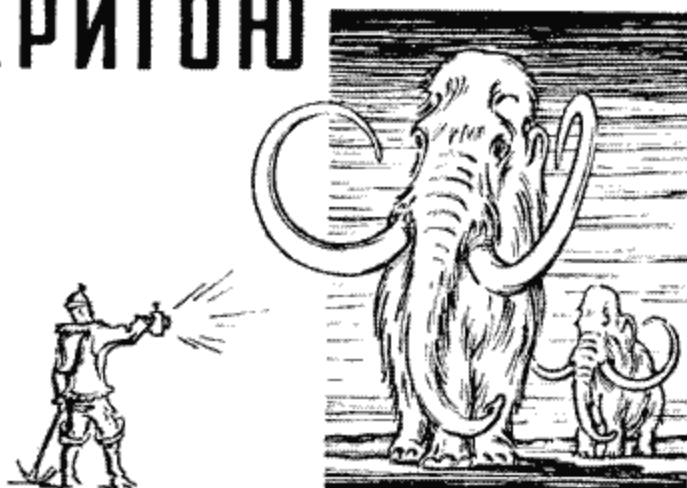
Мор Йокаї

20 000 РОКІВ ПІД КРИГОЮ

МОР ЙОКАЇ

20.000
РОКІВ
ПІД
КРИГОЮ

ДЕРЖАВНЕ ВИДАВНИЦТВО ДИТЯЧОЇ ЛІТЕРАТУРИ УРСР

Київ 1959

Художнє оформлення О. БОБРОВНИКОВА

Забутий матрос

На одному з урочистих банкетів, що влаштовувалися в обох столицях Австро-Угорської монархії^[1] на честь видатних північних мандрівників, якийсь шановний мореплавець, під впливом вина, щиро признався, що моряки забули на «Тегетгофі»^[2] свого товариша.

А сталося це ось як. Лікар Кепеш так натер бальзамом обморожені ноги й руки одного матроса, що той аж заснув.

На лихо, корабельний прапороносець, складаючи списки тих, що вирушали в путь, не мав свічки, і помилково ім'я Петра Галиби випало зі списку. Коли через п'ять днів почало світати, капітан помітив, що однієї людини невістачає. А довідалися про це так. На кораблі були метрові свинячі ковбаси. Їх ділили між собою в такий спосіб, що кожен кусав ковбасу лише один раз. Одну ковбасу давали двадцятьом п'ятьом чоловікам (бо людина не відкусить ковбаси більше як чотири сантиметри). Капітан спостеріг, що відколи посідали до човна, чотири сантиметри ковбаси завжди залишаються. Це й свідчило про те, що однієї людини невістачає.

Повертатися до забутого матроса не було рації — той уже, мабуть, помер від голоду й спраги, бо на кораблі не залишилося нічого їстівного.

З Петром Галибою трапилося те, що було вже не з однією людиною, яка, подорожуючи, не прокинулася вчасно.

Вдома сповістили дружину, що Галиба помер, і призначили їй пенсію.

Документ, якого не можна розшифрувати

Мій вельмишановний друг, штабний лікар Кепеш, у одній цікавій лекції довів, що дикі гуси належать до тих пристрасних мандрівних птиць, які нишпорять по всіх країнах світу. Нерідко тих самих диких гусей, що їх сполохав на околиці Балатону^[3] якийсь горе-мисливець, можна зустріти аж на побережжі Льодовитого океану. Навідуються вони й до Америки, перелітаючи з гусячою відвагою через Північний полюс. Десь тижнів шість тому в штаті Квебек один мисливець застрелив дику гуску, й коли почав її обскубувати, то, на превеликий подив, спостеріг, що на хвості тієї гуски на кожну пір'їну була натягнута відрубана порожня цівка іншого пір'я. Коли мисливець познімав цівочки, то в кожній знайшов згорнену тоненьку плівочку бурого забарвлення. Мисливець приніс гуску до міста Квебека й подарував її доктору Смоллісу — відомому природознавцю.

Доктор Смолліс відразу второпав, у чому справа. Ця дика гуска — поштова. А ті бурі, немов забруднені, плівочки, вкладені в пір'яні

цівки, не що інше, як тоненькі листки колодію, на яких сфотографовано якийсь документ.

Вченому-природознавцю не важко було, за допомогою мікроскопа, перенести текст на білий папір. Та яким був розпач Смолліса, коли він не зміг упізнати в документі мови жодного із знайомих йому народів.

«Можливо, це одна з мов Індії, — вирішив доктор Смолліс. — Такі довгі слова складають тільки в Східній Індії».

Доктор Смолліс переписав усі записки й переслав їх Науковому товариству в Калькутті, а крім того, мовознавчим товариствам у Мехіко і Ріо-де-Жанейро. Та вони теж не змогли розшифрувати документи й переслали їх іншим науковим товариствам. Так опинились ці таємничі записки в Пекіні, Санкт-Петербурзі і, нарешті, в Гельсінгфорсі. А з Гельсінгфорса, з огляду на спорідненість фінської та угорської мов, їх направили в Будапешт. У Будапешті ці документи потрапили в редакцію газети «Гон»^[4], і тут їх виставили для огляду.

Редакторів у цій редакції було завжди багато, і кожний на чомусь розумівся. Були такі, що знали по-англійськи, по-французьки, по-польськи, по-італійськи, по-іспанськи, по-грецьки, по-турецьки, по-персидськи — не полічиш навіть, з кількома мовами вони були обізнані, однак мови тих записок ніхто не розумів.

На щастя, тут працював один чоловік, якого звали Шандором. Він був найпотрібнішим членом редакції, бо подавав найбільше рукописів. Без нього навіть не можна було почати редагування номера.

Одного разу, коли ми всі сушили голови над розв'язанням загадки, він тільки глянув на нас і посміхнувся:

— Погляньте, панове! Адже це написано пташиною мовою! Так юнаки шифрують свої записки, вписуючи до кожного складу ті ж самі букви. Перший рядок треба читати: «Щоденник Петра Галиби, написаний під кригою».

От і розгадали! Розгадали те, чого не вдалося зробити жодній із наукових академій світу! Але тепер, коли ми вже розшифрували таємничий документ, то з рук його не випустимо. Щоденник забутого на «Тегетгофі» матроса надрукуємо перші.

Приборкувач білих ведмедів

Прокинувшись, я відчув, що на кораблі нікого немає. Гукав я своїх товаришів, лікаря, капітана — ніхто не озивався.

Мене, певно, забули тут.

У розпачі обнишпорив я весь корабель, але ніде не залишилося ані шматочка печива, ані консервів. Та бодай би забули тут хоч пляшку токайського. Життя моє під загрозою: коли не їстиму — помру з голоду, коли не питиму токайського помру від цинги.

До того ж мої товариші ще й гвинтівки забрали з собою, не залишивши жодної, щоб я хоч міг захиститися від хижих звірів або застрілити якусь дичину. Адже з гармати ведмедя не вб'єш.

Думка про гармату здалася мені рятівною. Так, гармати залишилися тут! Піду й випаю з усіх по черзі! Може, мої товариші ще не дуже віддалилися! Може, почують постріли й повернуться по мене. З такою думкою я зайшов до тієї частини корабля, де стояли гармати, і тут мало не зомлів від жаху!

Тільки-но прочинив я двері, як до них кинувся велетенський ведмідь. (Певно, він дістався сюди крізь бійницю).

Я впізнав звіра.

То була біла ведмедиця, у якої позавчора я застрілив ведмежатко. Від пострілу на її спині зотліла шерсть, по цій підпалині я й упізнав звіра.

Я з'їв її дитинчатко, тепер вона з'їсть мене.

Переляканий, вбіг я до фізичного кабінету і зачинив за собою двері на засув. Але це надто ненадійний захист. Ведмедиця лапою розтрощить дошку і влізе крізь дірку.

Я загинув. Порятунку немає. Може, знайду хоч якесь полегшення перед неминучою жахливою загибеллю? Але як? Та за допомогою того засобу, що ним лікарі усипляють перед операцією хворих! Вдихну хлороформ! Ось він стоїть у великій флязі. Губка, повна небезпечної рідини, була вже в моїй руці, коли ведмедиця проломила верхню дошку дверей і просунула свою страшну голову, хижо вищиряючи на мене зуби.

«Еге! Чого це мені вдихати отруту? Ковтай її ти!» подумав я і шпурнув губку просто в писок ведмедиці.

В ту ж мить біла ведмедиця очманіла й застигла в щілині дверей. Вона міцно заснула і, певно, бачила солодкі сни — їх зраджувала посмішка на морді та лапище, якою ведмедиця немов збиралася когось пестити.

— Бачиш? — кажу їй. — Тепер ти в моїй владі: я можу відрубати тобі голову, можу здерти з тебе шкуру, а твого м'яса вистачило б мені майже на два місяці. Але я не зроблю цього, бо я угорець: в моїй звичці жити мирно. Мене забули тут. Отже, тепер ми з тобою співвітчизники і мусимо жити на цій Землі Франца-Йосифа. Коли б я з'їв тебе, проти мене піднялась би вся твоя рідня, і через те, що я не мав би жодної підтримки, вони з'їли б мене. Давай домовимося: не чіпай ти мене, а я не чіпатиму тебе. Нам треба знайти когось третього, за чий рахунок ми могли б пожитися. Зрозуміло?

Славнозвісний приборкувач звірів Рарей мав таємницю, яку тепер уже розгадано. І найдикіший кінь в його руках за десять хвилин ставав покірним ягнятком. Весь секрет полягав у тому, що Рарей давав коневі вдихнути хлороформу. Це паморочило коня, й коли тварина

опритомнювала, то цілком мінялася: почувши запах хлороформу, кінь дозволяв робити з собою що завгодно.

Тепер я випробував дію хлороформу на ведмедеві.

Поводивсь я дуже обережно. Поки ведмедиця була ще запаморочена, одягнув їй на передні лапи величезні матроські зимові рукавиці. Вони позбавили її змоги користуватися пазурами.

Мій експеримент удався.

Коли біла ведмедиця прокинулась, у ній важко було пізнати страшного хижака. Вона почала тихо скавуліти, мов собачатко перед дверима, а коли я підійшов до неї, то ведмедиця лизнула мою руку, подала лапу, і почала тертися мордою об мої коліна. Проте я не здивувався. Якщо страшний дикий кабан міг стати мирною домашньою свинею, то чому ж не могла освоїтися й дика ведмедиця? Вже задалегідь знаю, що мій винахід піде по цілому світу. Уявляю собі, як стада ведмедів будуть пастися в лісах і повертатися в село за ведмежим пастухом, що виграватиме на бубні й сопілці! Влітку господар стригтиме ведмежу шерсть, узимку годуватиме ведмедів кукурудзою. А який попит буде на ведмеже сало та на ведмежі шкури! Ведмедів можна буде впрягати в карету. Справді славним поміщиком вважатиметься той, чию карету на карцагський^[5] ярмарок втягнуть чотири білі ведмеді.

А господині доїтимуть ведмедиць. Доїти ведмедицю? А чому б ні! Адже могли предки угорців пити кобиляче молоко! А хіба ослиця така вже гарна тварина? А п'ють же від неї молоко! Сина Женев'єви, хоч він і князем був, годувала ж сарна в лісі, а засудженого на голодну смерть Уголіно власна дочка годувала своїм молоком. Це намалював сам Рафаель. То чому не могла б мене, покинутого у льодовиках і приреченого на голодну смерть матроса, годувати ведмедиця? Спробував я — вдалося, тільки шкода, що Рафаель цього не бачив, а то намалював би!

Біла ведмедиця прийняла мене за свого сина — бач, якою доброю стала! Але це тільки одна ведмедиця. Що буде з іншими? За кораблем уже чути їхній жахливий рев. Хвилина, й вони забираються на корабель. Ось вони вже на палубі, грюкають у люки. Моя добра біла ведмедиця тремтить, боїться за моє життя! Не бійся, Бебі! (Я її назвав Бебі). Я поговорю з твоїми співвітчизниками.

Бєбі звєла на мєнє свої чулі очі, немов проїнялася жалєм до мєнє. Егє, та я справді знайшов вірний засіб! Кожну істоту можна підкупити, навіть білого ведмєдєя!

В кабінєті рідкостєй природи стояли заспиртовані у великих посудинах усіякі дива, що їх наші вчєні зібрали для європейських музєїв. Був тут навіть нє раз описаний вчєними та дослїдниками рожевий тюлєнь.

Я поклав усі ці дива у два кошики і закріпив їх на спині Бєбі. Сам одягнув білу ведмєжу шубу, обприскавши її хлороформом. Ніс і рот перев'язав змочєною в оцті хусткою, щоб, часом, від хлороформу й самому нє очманіти. Приготувавшись так, пропустив Бєбі вперед і відчинив двері на палубу.

Я розрахував, що ведмєді відразу кинуться до кошиків, і тоді я дізнаюся, хто з них ведмєжий володар. Бо його здобиччю станє найцінніше з ласощів — заспиртований рожевий тюлєнь. Мені нєобхідно здобути прихильність і дружбу тільки цього одного ведмєдєя, володаря.

Як я гадав, так воно й сталосєя. Кошики спорожніли через хвильку, щє на східцях. Вєлєтенський — сїм з половиною футів заввишки ведмєдищє загарбав більшість гостинців; інші, певно, його міністри, теж захопили собі найкращє. Дрібні рєчі — якісь плаваючі в спиртї мишенята — припали вжє голубим лисицям, що супроводили ведмєдів. Кілька білих ведмєдів вилізли на щоглу, страшним ревом протєстуючи проти такого розподілу. Цє була так звана опозиція. Їй полєтіли порожні посудини.

Коли ведмєді спожили всі ласощі, випили весь спирт, ведмєжий вєлєтєнь почав тихо мурмотіти — завів розмову з моєю ведмєдицєю. Вона ніжно облизувала морду ведмєжого володаря і зубами лагідно розчісувала шерсть на його шії. Тепєр для мєнє все було зрозуміло.

Бєбі — дружина ведмєжого володаря! Ох, сто чортів! Я пив молоко самої володарки білих ведмєдів!

Комора Північного полюсу

Ведмежому вожакові, певно, здалися дуже підозрілими зимові рукавиці на передніх лапах Бебі. Він сердито ричав на них. Бебі пустила в хід усі жіночі хитрощі для примирення, та, коли нічого не допомогло, прибігла до мене й хитнула головою, щоб я вилазив зі свого сховища.

Я вийшов на палубу, відчуваючи себе захищеним шубою, яка була покроплена хлороформом.

Дикі звірі кинулися до мене з усіх боків. Та як тільки наблизилися, почали хитатися й падати. Ведмежий володар жахнувся, побачивши, що придворні поводяться зі мною так боязко. Він сам кинувся, щоб роздерти мене зубами, та раптом хитнувся і, коли б не обійми його дружини, простягся б на палубі. А так вожак лише гепнувся на корабельне мотуззя, що лежало під щоглою. Ведмедище сидів тепер на канатах, мов на королівському троні, поклавши голову на коліна Бебі.

Я швиденько вийняв з кишені шуби сопілку, бо знав, що голос цього інструмента подобається ведмедам, і почав вигравати сумну пісеньку. На звук сопілки ведмеді почали прокидатися, а володар, якого я назвав Марципаном, спершу притупував лапами, потім почав похитувати вухами в такт пісеньки, а далі підстрибнув і пустився в танок на двох задніх лапах. За його прикладом закружляла в танці вся придворна громада і танцювала без упину, поки я вигравав. Потім ведмеді підійшли до мене з поздоровленнями й, коли б мали хвости, то й ними помахували б вдячно. Ведмежий володар так розчулився, що обійняв мене, аж ребра мої затріщали (на цей час хлороформ уже вивітрився з моєї шуби). Ведмедище посадовив мене на мотузяний престол, сам сів з одного боку, з другого примостилася Бебі.

Але я не звертав уваги на ці ознаки доброзичливості — я ламав собі голову над розв'язанням практичного питання. Я міркував так: ці тисячі білих ведмедів не можуть тут, на Північному полюсі, жити самим лише повітрям. А тварини, м'ясом яких вони могли б поживитися, рідко потрапляють у ці краї. Правда, щороку три місяці

ведмеді бенкетують — китолови кидають тут м'ясо виловлених китів. Але що ж вони їдять протягом останніх дев'яти місяців року?

Певно, природа — а вона дбає про все — наповнила для ведмедів невичерпні склади, величезні крижані комори, в яких допотопні звірі лежать законсервовані в льоду. Це стверджується конкретним прикладом: адже є скелет величезного мамонта в петербурзькому музеї! Цього мамонта було знайдено в одній з сибірських льодових печер саме білими ведмедями. На той час, коли про нього довідалися люди, на скелеті лишилася тільки половина м'яса, і це м'ясо було свіже.

Отож я і міркував собі: коли освоюсь з білими ведмедями настільки, що вони поведуть мене до тієї льодової комори, з якої їхні предки і вони самі, тяжкою мукою відгрибаючи лід з похованих скарбів м'яса, жилилися досі, тоді я за допомогою кайла й пороху влаштую їм добру гостину — щодня в них буде свято. Та й для мене вистачило б м'яса аж до старості. На цій Землі Франца-Йосифа повік не було б загрози голодної смерті — не те, що між Дунаєм і Тисою.

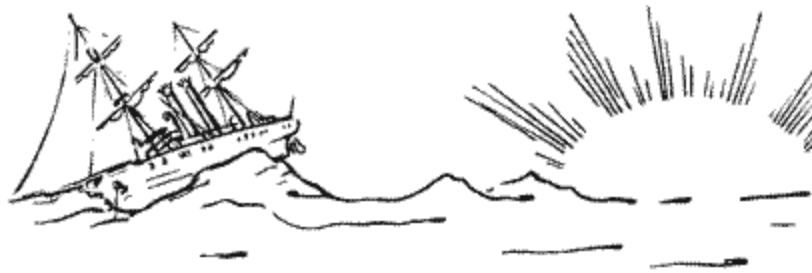
Мої ведмеді повинні повести мене туди.

Та, можливо, не тільки поведуть, але й повезуть!

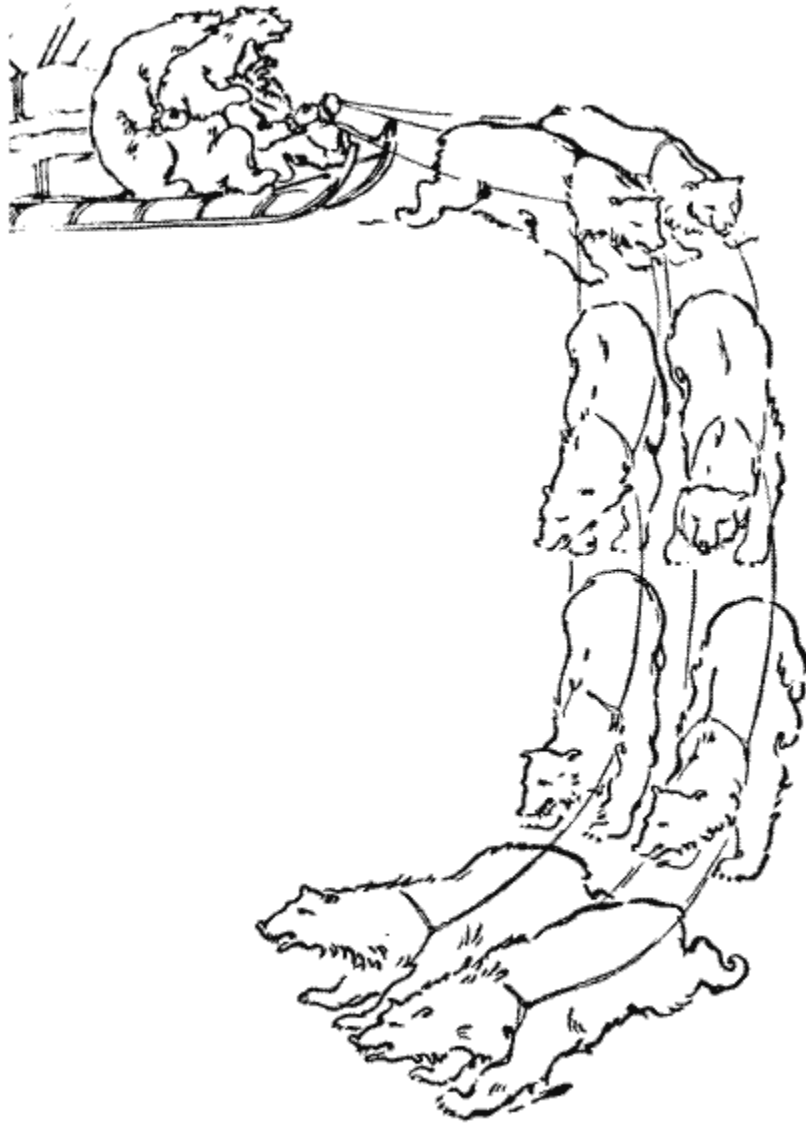
Можливо, вдасться їх запрягти до саней, як запрягають собак, і ми помчимо тоді з швидкістю поїзда!

Щоб здійснити цей план, потрібно бути непоганим дипломатом. Бо коли людина має справу з ведмедями, то найперше мусить подбати, щоб вони повірили, що людина піклується про них, про їхній добробут, а не керується корисливими інтересами.

Головне, треба було навантажити сани (на цих санях експедиція здійснила шістдесятиденну подорож у напрямку до Північного полюса) всім необхідним для реалізації моїх планів. А на кораблі було що взяти. Мав я клопіт з цікавістю моїх нових друзів, бо вони кидалися на кожний новий предмет. Марципан за будь-яку ціну хотів розкусити зубами прилад для вимірювання висоти небесних тіл. Певно, думав, що то великий горіх. Але коли я виніс телескоп, ведмеді розбіглися хто куди. Марципан з переляку забрався аж на верхівку щогли. Бідна Бебі дарма гналася за ним — видертися на щоглу не змогла, бо їй перешкоджали зимові рукавиці. Коли все було навантажено, довелося міркувати, як рушити з місця.

Відомо, що корабель «Тегетгоф» застряв у верховинах великих криг, заввишки з гору. Корабель стирчав носом догори, і палуба утворила схил, по якому легко можна спуститися на санках. Від корабля до підніжжя льодової гори вже були прокладені вузькі доріжки. По них не важко вести санки, тільки треба, щоб хтось сидів спереду й кермував ногами.

Я знав, що ведмеді, як і мавпи, всім цікавляться, все наслідують, і тому був переконаний, що коли почну спускатися на санках з корабля, то мої співвітчизники зразу ж теж посідають у сани. Так і сталося. Тільки-но сани рушили, як на першому ж повороті за кораблем у них уже було повно ведмедів. Володар сидів позаду мене, схиливши голову на моє плече, а Бебі аж мурчала, захоплюючись швидкою їздою.

На рівнині сани зупинилися. Володар подумав: це тому, що набралось забагато пасажирів, і кількома ляпасами зігнав з саней своїх підданців.

Я стежив, котрий саме ведмідь діставав ляпаса від Марципана. Того і я хапав за вухо, брав нагайку і добре нею шмагав. Коли ведмідь

смирнів, я одягав йому на шию упряж, у яку звичайно впрягають собак. Так мені вдалося впрягти у сани вісьмох чудових ведмедів. Я плигнув на сани, лягнув батогами, і вісімка вихором помчала нас льодовим полем. Король від радості аж ревів, а Бебі підстрибувала в санях і задоволено скавуліла.

Решта ведмедів бігла за нами — хто наввипередки, хто позаду за саньми — немов почесна варта.

Мої сподівання, що ведмеді домчать сани до своєї домівки, справдилися. З швидкістю двадцять англійських миль на годину ми наближались до миса Ціхі. Це добра прикмета. Виходить, що скарби Землі Франца-Йосифа лежать на угорській території.

При чудовому північному сяйві ми прибули до розкішного крижаного палацу, вхід у який був на високому стрімкому схилі. І тут саме якнайкраще відзначилися мої коники: тільки вони могли видряпатися на цю крижану гору — іншим тваринам це було б не під силу.

На схилі гори чорніла висока, в ріст людини, печера. В таку печеру і сани можуть увійти. Вторована стежка, що вела далі, підтвердила мої здогади про те, що наш поїзд наближається до табору всього ведмежого племені. А коли я глянув з гори в сусідню прірву, то переконався, що знайшов місце, яке шукав. На дні цієї прірви лежали кучугури обгризених кісток первісних тварин. Між ними я впізнав кістяки первісного зубра й північного оленя.

Та перед тим, як увійти в печеру, зробимо невеличкий відступ і з'ясуємо, як виникла ця печера, як потрапили до неї первісні тварини.

Мамонтів знаходили в кризі Льодовитого океану. Але відомо, що цей первісний слон жив у тропічному поясі й живився травою. Тут же тільки лід, трави немає. Отже, виникає питання: як потрапив мамонт у лід, або як насунувся лід на мамонта?

На це нелегке запитання я відповів так.

В часи пліоцена (Pliocene) кора Землі ще дуже коливалася — то піднімалася, то западала. Та й у пізніші часи помічали коливання земної кори в Пуццуолі. В цьому італійському містечку храм Юпітера спочатку поринув у море, а потім піднявся з нього. Морські тварини, що проникли між мури, були доказом того, як глибоко опускалася церква в море. При опусканні земної кори налякані тварини шукали порятунку й тікали на ту частину Землі, котра здіймалася найвище.

Інстинктивно ховаючись від жахів, що коїлися на поверхні Землі, тварини забиралися в гірські нетрі.

Отже, ми вже з'ясували, яким чином звірі потрапили в печери. Але як навалився на них лід?

Зараз з'ясуємо й це.

Від поштовхів земна кора в багатьох місцях тріснула — в ній виникли щілини, через які з надр землі пашів огонь. Морська вода, заповнюючи ці щілини, враз почала випаровуватися. А фізика нас вчить, що коли рідина дуже швидко перетворюється на пару, то втрачає багато тепла, охолоджується й замерзає. Хто хоче в цьому переконатися, хай побуває на фабриці штучного льоду. Там лід виготовляють саме за допомогою гарячих печей.

Отже, в щілинах земної кори, внаслідок раптового випаровування, вода перетворилася на лід.

При коливанні підняті частини земної кори раптом опустилися; печеру залило водою і затопило всіх тварин, що шукали тут порятунку. А що далі? Як потрапили ці тварини із гарячої смуги в край вічних льодів?

Відомо, що лід легший за воду. Потрапивши до щілин у земній корі, лід не дав землі, що лежала на ньому, затонути в морі, а підняв її на собі. Так виник плавучий острів. Ми знаємо також, що в океані з півдня на північ тече сильна течія. (Вона в давні часи була ще дужча, ніж тепер). Ця течія підхопила наш плавучий острів і понесла його на північ. Тут, між кригами Північного Льодовитого океану, цей острів застряв. Таким чином і потрапили сюди мамонти разом із своїми печерами. Я вже давно був переконаний, що цей острів лежить на хребті велетенської криги, що під цією кригою вирує бурхлива глибина моря. Дальші події яскраво довели, що це не догадка, а справжня дійсність.

Та вернімося знову до нашої печери.

Вхід в неї оберігав старий ведмідь. При нашому наближенні він подав знак тривоги. Знявся шалений рев не тільки в печері, а й зовні. З печери вирвався гурт ведмежат; Бебі з володарем зіскочили з саней, а молоді, певно, впізнавши прибулих, радісно підстрибували й витанцьовували навколо них. Я залишився сам на санях і вже почав було тривожитися, чи успішно закінчиться моє надто сміливе починання, — адже печера повна ще не приборканих ведмедів. А запряжені вісім ведмедів летять прямо в пащу печери, і я ніяк не можу їх зупинити.

Майнула проста, але щаслива думка — треба негайно ж запалити мою ацетиленову лампочку. І так, з сліпучим світлом, ми влетіли в печеру.

Успіх був надзвичайний. Побачивши сяйво, не тільки мої вісім ведмедів сіли навпочіпки, але й увесь гурт у печері налякано замовк, зіщулився, шукаючи захисту, ховаючись по темних закутках.

Мене також заворожило те, що я побачив.

Я опинився немовби у велетенському храмі, вищому за церкву Святого Петра в Римі. Стінами, стовпами, стелею та підлогою цього храму був блискучий лід. При світлі моєї лампи здавалося, що вся ця

будова — срібна, а затінені місця в ній блищали смарагдом і ультрамарином. З височенної стелі — як глянеш, то паморочиться в голові — звисали крижані химерні бурульки, долі можна було розгледіти аркади чудернацьких склепінь, а вгорі, немовби мережаними карнизами, обіймали печеру незвичайно високі галереї. Посередині печери була прірва, од якої аж голова йшла обертом. Її перетинала кришталева крижана доріжка, схожа на Чортів міст. Задню стіну закривали сліпучобілі заслони з крижаних бурульок, кожна з яких завбільшки з смерековий стовбур. У глибині печери стояв, наче на вівтарі, велетенський ідол — обгризений скелет прадавнього слона.

Ведмеді обдерли з нього тільки м'ясо — з кістками впоратися не змогли.

Над цим ідолищем звисав примерзлий до блискучої стелі двадцятисажневий плезіозавр — панцирний крокодил з довгою лебединою шиєю, стозубою щелепою і гострим хвостом. Лід посріблів і його.

Не дивно, що це видовище приголомшило й самих ведмедів. Чудове, величне вражає й тварину, А ведмеді досі жили тут у темряві, тільки нюхом відшуковуючи скарби печери.

А які величезні були ті скарби!

Довкола з кожної стіни крізь лід окреслювалися контури найдивовижніших прадавніх тварин (яких не відшукаєш у жодній класифікації). Тіла їх заховані в льоду — назовні стирчать тільки страхітливі голови.

М'ясо цих велетнів їстівне. Двадцять тисяч років зберігається воно в льоду. А запаси його такі великі, що важко навіть помітити, чи з'їли вже щось ведмеді з цього невичерпного складу. Бідолашні, вони з муками здобувають кожен шматок, язиком злизуючи лід, поки доберуться до їжі. Каторжна робота! Я приніс їм звільнення. Ведмеді мучилися, намагаючись вилизати з льодової скелі тіло жирного мастодонта — допотопного слона. На моє щастя, до м'яса вони ще не добралися. Це дуже важливо. Адже й домашня тварина сердиться і навіть готова вкусити свого господаря, коли той заважає їй їсти. І навпаки, тварина стає лагідною, коли бачить, що її збираються годувати.

Я насамперед захистив свої сани від будь-якого нападу — розпалив вогонь у триногому чавунному казані і поставив казан на вантаж.

Вогонь тримав ведмедів на безпечній відстані. Після цього я взяв кайло, залізний лом, повісив на плече лампу й заходився визволяти мастодонта. Своїм знаряддям я легко зробив у льоду таку щілину, з якої можна було добути одну ногу велетня.

Шинка, якій дві тисячі років!

Знаючи, що найсмачнішим шматком слонового м'яса є нога, я відрубав від неї шмат завбільшки в двадцять п'ять фунтів і сокирою відсік півстегна. М'ясо було ще свіже.

Ведмеже плем'я весь час з побожним переляком сиділо довкола і нетерпляче облизувало морди.

Всі змушені були чекати спокійно, бо коли хтось ворухився, я повертав лампу в його бік, і від сліпучого світла ставала сумирною і найдикіша тварина. Першу, найкращу частку, я дав королівській парі. Це була лапа слона. Однак, раніш я сам покуштував м'яса. Воно було добре на смак, але тверде, як підошва. Мені стало ясно, що я не зможу мати спільної кухні з ведмедами. Потім я відтяв стільки шматків, скільки нарахував приборканих хлороформом ведмедів. Найбільші шматки дістала вісімка, що тягла сани. Цих я особливо хотів привернути до себе. Приборканих ведмедів легко можна було впізнати по слідах від намащених риб'ячим жиром нашихників.

Рештки дісталися широкій «публіці», яка зразу ж взялася за діло й поралася доти, поки не лишилися самі костوماхи.

А я тимчасом спокійно закінчив роботу. План у мене вже визрів.

Досі мені таланило викручуватися і з найскрутнішої біди щасливими й сміливими вигадками. І тепер я не міг примиритися з думкою, що моя доля залежить від ласки чи неласки диких звірів. Адже ж якийсь ведмідь може оскаженіти і здерти з мене шкіру! Та, крім цього, й харчі не задовольняли мене.

У мене виник план. Серед печери є прірва, з якої стирчать високі льодові скелі. Все це нагадує величезну в'язницю. Над прірвою звисає, немов склепіння моста, маса льоду. На цей міст я витягнув сани і притяг з корабля підйомну машину — схожу на ті, якими муляри в містах піднімаються на найвищі поверхи. Посеред моста я вбив залізний кіл, закріпив до нього підйомника і разом з вантажем, що його могла втримати машина, спустився на дно прірви.

Там, щонайперше, необхідно було знайти добре захищене місце для постійного житла.

Треба зазначити, що в печері, було не так холодно, як у каютах «Тегетгофа». На кораблі було 28° холоду, тоді як надворі — 32° нижче нуля. В печері ж термометр показував тільки 12° морозу, а на дні прірви — всього 8°. Це було для мене несподіванкою. Адже ж тепло завжди піднімається вгору, а тут, виявилось, навпаки. Про причину цього явища я дізнався пізніше.

Розвідавши все навколо, я вирішив отаборитися саме на цьому місці.

Дві льодові брили утворили природне заглиблення в стіні прірви. Сюди можна скласти всі мої запаси. Я заходився стягувати їх докупы, і за роботою не було коли навіть угору глянути.

П'ятнадцять разів довелося підійматися й спускатися, поки весь вантаж потрапив до мого складу.

Коли робота була завершена, я міг сказати, що все моє «підприємство» збудоване на льоду. Тепер залишалось тільки налагодити виробництво консервів гуляшу.

З «Тегетгофа» я приніс з собою такого казана, в якому під тиском пари навіть кістка могла розімліти на холодець. Казан стояв на триніжку, і тому його можна було поставити будь-де і варити в ньому без найменшої небезпеки.

Але як же з паливом? Тим вугіллям і дровами, що я приніс з собою, буду лише розпалювати, а топитиму добути з льоду м'ясом. Що м'ясо добре паливо, знали ще англійці. Вони колись у Єгипті топили муміями парові машини. А тут у мене м'яса скільки завгодно. Смачне зварю для їжі, а гіршим буду палити.

Отак розміркувавши, я причепив ліхтаря на груди й рушив розвідувати шахту з м'ясом.

Тут була таки справжня шахта! На дні печери лежала льодова галявина, схожа на велетенський танцювальний зал з блискучою дзеркальною плитою замість звичайної долівки.

При світлі ліхтаря крізь прозору підлогу я побачив великий, майже неозорий музей. Первісні тварини, що їх вода занесла в глибину печери, лежали величезною кучугурою. Лабіринт страховищ! Безформні незграбні маси, виродки природи: напівптахи, напівкрокодили, товстошкірі, кільчастопанцирові чудиська з двосажневими іклами та страшними рогами, велетні, що мають, певно, по двісті центнерів ваги. Тут і загадкові тварюки, що й літають і

плазують, і чотириногі птахи, тіло яких обросло шерстю. Тут і страховища, схожі на гадів, але з рогами на лобі і з підковоподібними ногами на передній частині тіла, тут і черепахи з довгими хвостами, і жаби з зубастими щелепами.

Та мене зацікавило не це зібрання рідкостей, а величезна кількість дичини.

Великих тварин я залишив поза увагою, бо знав, що м'ясо дінатерія чи амплототерія придатне тільки для гострих зубів ведмедя. Відшукавши найстрункіше із звірят — первісного оленя — я за допомогою пороху розбив льодову кору, дістався до його грудей і сокирою вирубав з них добрий шмат. Я дуже поспішав, бо голод підганяв мене.

Та все ж я не міг не зупинитися, коли під кригою запримітив добре розвиненого птеродактиля. Правда, його вигляд викликав огиду. Голова в нього, як у птаха, в дзьобі — зуби, наче в крокодила, шия, мов у бузька, тіло голе, як в англійської свині, на чотирьох ногах — пазури, з'єднані перетинкою, мов крила кажана. Літаючий жах та й годі! З первісних тварин це єдиний екземпляр, справді жирний. А без жиру печеня не смачна. Видовбав я цю тварину з льоду. Шкіра на ній тонка, наче пергамент, — її легко можна пороти ножем. На спині птеродактиля товстий шар сала. Я покуштував. Смаком нагадує щось середнє між риб'ячим жиром і зіпсованим маслом. Я сподівався, що при варінні ці присмаки зникнуть.

Кілька шматків з грудей первісного оленя посік на паливо, один шматок і кусні сала кинув у казан.

М'ясо виявилось прекрасним паливом, але гуляш з нього не вдався.

Коли я зняв покришку з казана, то мало не впав від страшного смороду. Я затулив носа й спробував проковтнути бодай маленький шматок м'яса. Але цей шматок ще й у шлунку протестував проти мого вчинку. Проквітнути ще хоч шматочок я не наважувався. Я потрапив у становище тих, що зазнали корабельної аварії й ладні скоріше померти від спраги, ніж пити воду з моря.

Треба пошукати в цьому великому музеї пташиного м'яса. Хоч птахів у допотопні часи жило дуже мало, але ті, що були, справді варті того, щоб їх звати птахами.

Коли б я міг знайти одного тільки діорніса, то його м'яса вистачило б мені на цілий рік. У Лондонському хірургічному музеї є скелет цього

птаха у вісімнадцять футів висотою. От якби знайти такого!

Довго блукав я в печері, але знайти не міг нічого і вже навіть почав думати, що під час землетрусу, який перебудував увесь світ, жодна перелякана пташка не забігла до печери. Та випадкова знахідка переконала мене в протилежному.

Під льодом я помітив яйце.

Але чиє? Схоже воно на великий гарбуз. В шість разів більше за страусове. Видовжений бік яйця — бурий, із зеленуватими плямами. Воно було більше за яйце епіорніса, яке зберігається в паризькому музеї, а в те яйце, що зберігається в Парижі, вмістилося б шістсот курячих яєчок.

Чому ж яйце не розбилося в льоду, хоч повідь принесла його сюди здаля?

На це запитання відповіло саме яйце, коли я викопав його з-під льоду. Обухом сокири я ледве зміг розбити його шкаралупу. Вона була чотири міліметри завтовшки, до того ж ще й пружна.

В шкаралупі лежала тверда сироподібна маса. Я покуштував її — непогана. Адже відомо, що в древніх китайців улюбленими ласощами були яйця, що пролежали три роки в землі і за цей час перетворилися в тверду, немов сир, масу. Таке в Китаї могли їсти тільки багаті.

Знайденим яйцем мені можна було житися довгі місяці.

Коли тут є яйця, то, можливо, десь недалеко й птах знайдеться. Розміркувавши так, я поновив розшуки.

Якось спало мені на думку наблизитися до величезних льодових бурульок позаду печери. Коли сяйво моєї лампи освітило цей закуток, я побачив, що між льодовими стовпами стоїть, наче величний привид, діорніс — з піднятою головою, високий, на повні гри сажні, птах.

Рятуючись від потопу, він виповз на високу скелю і стояв тут, короткокрилий, цибатий, не рушивши з місця, аж поки льодові бурульки не оточили його з усіх боків.

Це було дивне створіння: на ногах — по три пальці, стегна товщиною з людські, все тіло обросло довгою чорною щетиною, твердою й товстою, мов дріт. На шиї та голові — кучерява біла шерстка. Над дзьобом стирчить нарїст м'яса, що тягнеться, як гребїнь шолома, аж на череп.

Але мене найбільше зацікавили його груди — в п'ять футів завширшки. Які шматки печені можна з них викроїти!

Та дістатися до цих грудей було нелегко.

Крижану споруду з бурульок можна порушити, лише діючи дуже обережно. Вона схожа на вежу готичної церкви, що побудована шпилями донизу, і тут необхідно розрахувати так, щоб не зачепити жодного з стовпів, бо ціла будівля зважиться на мене і мені доведеться чека ти десять або двадцять тисяч років, поки хто-небудь відкопає мене.

Тут не допоможе мені навіть порох — працювати можна тільки кайлом і ломом. Треба пробити таку щілину, крізь яку можна було б відрубати з грудей діорніса невеличкий шматок, щоб хоч покуштувати, чи годиться воно для їжі. Навіщо марнувати сили на відкопування цілого птаха, коли мені необхідно тільки пересвідчитися, чи буде з нього користь. Удари кайла об величезні льодові стовпи давали такий звук, немов били в московський Цар-Дзвін. А коли цей звук відлунював від льодових скель, то здавалося, наче хтось лещатами стискує мій мозок і прискорює темп биття мого серця.

Нарешті я добрався до грудей діорніса. М'ясо було не таке остисте, як у первісних ссавців. І от з шматком м'яса і з яйцем я поспішив до своєї кухні.

Вимивши казан водою з розтопленого льоду, я посік у нього м'ясо діорніса і розпалив огонь шматками оленятини.

Коли казан нагрівся, я зняв кришку і почав з тривогою нюхати. Запах був приємний, апетитний — нагадував запах смачного гуляшу.

Взяв я ложку і, смакуючи заздалегідь, проковтнув перший шматок. А проковтнувши, почав підстрибувати та витанцьовувати, мов дикий індієць. Шмат м'яса був такий на смак, наче його варили у воді з хініном.

На жаль, і з цього м'яса не можна готувати консервів гуляшу. З моїх знахідок корисними поки що виявилися тільки яйце діорніса та сало птеродактиля. Спробував я зварити й м'ясо птеродактиля, але воно, хоч і не мало нудотного запаху, проте було дуже несмачне, наче м'ясо кита.

Еге, думаю, коли в допотопні часи тваринний світ був отаким, то люди справді мали підставу стати вегетаріанцями (якщо взагалі тоді існували люди).

І нарешті я спробував щастя з первісним ведмедем (*Ursus palans*). Величезну ведмежу лапу поклав у казан — вона перетворилася на холодець. Смак її не був ні нудним, ні гидким. Цей холодець я розклав по принесених мною бляшанках, які потім запаяв оловом.

Але навіщо мені піклуватися про майбутнє? Навіщо тут, у краю вічної зими, я, оточений дикими звірами, похований в глибинах льодових нетрів, буду зазирати на багато років уперед? На що мені сподіватися? Які надії ще живуть у мені?

Ті надії, що їх плекають моряки, які зазнали аварії. Отож і я сподівався, що, можливо, моїм товаришам пощастить повернутися додому. І можливо, вирушить нова експедиція в північні краї і розшукає кинутий «Тегетгоф». Дослідники там знайдуть пляшку з запискою, в якій написано, що я не загинув, що я тут. А ще я можу визволитися звідси й повернутися на корабель. Можу, можу... хто знає, що може ще трапитися?

Я хочу жити.

Володаря не дозволено з'їсти

Тільки пізніше я побачив, до якої колотнечі нагорі спричинилося моє куховарство. З усіх тварин ведмідь має найгостріший нюх. За цілу милю він чує, коли китолови витягують здобич і лишають м'ясо на кризі. Тож ведмеді не могли не почути, що я на дні печери готую такі лакомі страви.

Поки на дні печери я трудився на благо людства (я тут був його єдиним представником), серед білих ведмедів вибухнув заколот. Коли я вибрався з прірви, то побачив, що всі ведмеді гризуться! Доки доводилося їм тяжкою мукою здобувати кожний шматок м'яса, вони були добрими й слухняними. Та, спробувавши дарового м'яса і завдяки нюхові дізнавшись, що харчів у мене багато, вони почали бунтувати.

До печери увірвалися знадвору всі дикі, грабіжницькі племена, і моїх уже приручених ведмедів прогнали від добутого з льоду мастодонта. Не допомогло й те, що я почав видзвонювати тривогу об льодові стовпи.

Щоправда, я не дуже перелякався заворушення серед ведмедів, бо до мене добратися вони не могли. Я був від них на п'ятдесятиметровій

глибині, а стіни цієї прірви гладенькі, як дзеркало, лише де-не-де вкриті гострими крижаними шипами.

Проте якесь дивне молодецтво спонукало мене рискнути піднятися машиною на міст. Я гадав, що зможу знову приборкати ведмежий рід. Засобів для цього в мене було достатньо. А саме — хлороформ, лампа з сліпучим сяйвом, шматки м'яса.

Та коли я піднявся на міст, то враз утратив усяке бажання втихомирювати ведмеже плем'я. На освітленій верхній плиті, яка, власне, була широкою галереєю прірви, принаймні сотня білих ведмедів гризлася між собою, а поміж ними метлялася ціла зграя нахабних голубих лисиць. Тут зчинилася така буча, що в мене зникло будь-яке бажання втручатися в неї. Навіть уже приручені ведмеді знову стали дикими. Не впливало на них і світло лампи, а на розкидані мною шматки м'яса жоден звір не звертав уваги. Це був справжній бунт у тваринному світі. Та один з ведмедів таки впізнав мене. Бідолашна Бебі! Вона не могла взяти участі в боротьбі, бо їй заважали рукавиці. Вона тільки зіщулилася за великою крижаною брилою, на верхівці якої гордо стояв відважний Марципан, шалено відкидаючи донизу кожного заколотника, що дряпався до нього.

Коли Бебі побачила мене на містку, то покинула свій притулок і по карнизу почала дертися до мене.

Помітивши це, Марципан зіскочив з свого престолу й побіг слідом за своєю дружиною, а за ним кинулися переслідувачі. Всі разом наближалися до містка.

«До добра це не доведе!» подумав я і швидко пустив підйомника в прірву.

Тільки-но спустився я на п'ять метрів, як Бебі стала вгорі на містку і так благально подивилася на мене своїми сумними очима, що я зупинився. Бебі не вагалася довго і зіскочила з моста. Побачивши, що рукавиці заважають їй вчепитися за машину, я допоміг ведмедиці — вхопив за шкіру на шиї та підтягнув до себе.

Треба мерщій спускатися вниз, бо коли ще хоч один ведмідь стрибне до нас, канати не витримають. Звірі, що скупчилися, певно, відважаться на згубний стрибок до машини.

Від цієї небезпеки врятувала нас героїчна самопожертва Марципана. Марципан заслужив на звання сміливця, бо поведився, як справжній герой.

Коли він побачив, що Бебі пощастило врятуватися, то став на мосту і повернувся проти натопту переслідувачів, немов лицар Баярд. Звівшись на задні лапи, він передніми роздавав могутні стусани своїм суперникам. Льодовий міст був вузьким, тому противники Марципана могли заходити на нього тільки по одному. Коли атакуюча зграя була на відстані трьох метрів од залізного кола, до якого я прив'язав мотуззям свою машину, Марципан раптом кинувся на противників, одного з них обійняв, другому вп'явся зубами в горлянку й разом з ними звалився в прірву. Вони пролетіли повз мою машину, в повітрі кусаючи один одного.

Бідолашний відважний Марципан! Це завдяки йому я врятувався. Тільки-но опустилася моя машина на дно печери, як зверху впало мотуззя. Розлючені звірі, шаленіючи, перегризли канати. Коли б вони зробили це на п'ять хвилин раніш, я скрутив би собі в'язи.

Тепер я справді «вдома». Шлях назад, звідки я спустився сюди, відрізано. Моя підйомна машина ні до чого не причеплена, і я не можу піднятися на міст. Вороття немає.

На відшкодування, мені залишилися туші трьох ведмедів. Зрозуміло, вони забилися на смерть. Двоє з них важать по двісті кілограмів, король — щонайменше триста.

Це вже свіже м'ясо! З нього я приготую консервів принаймні на три роки.

Я відразу взявся до роботи.

Але Бебі раптом виявила опір. Це вірне створіння впізнало серед трьох трупів свого друга, лягло біля нього і почало облизувати його голову, сумно скавулячи. Коли ж я наближався до Марципана, Бебі люто вишкіряла зуби.

Сердечний біль Бебі гідний шани! Вона мала рацію: володаря не дозволено їсти. Так, мила Бебі, герой, що не один раз рятував моє життя, гідний щирої шани. Я відтягнув убік трупи двох інших ведмедів, обдер з них шкури, розібрав туші. (Мій батько не дарма був досвідченим м'ясником!)

Віднині я зажив тут чудово. Я подбав про те, щоб не образити вдову померлого володаря, і не частував її свіжою ведмежатиною — адже це було б канібалізмом! — а давав їй ласі кусні м'яса первісних ссавців. А це сумирне створіння, як тільки діставало від мене добрячий шмат ласощів, завжди несло його померлому другові, клало

біля голови Марципана, і сиділо, чекаючи, чи не встане він. А сама не могла їсти.

Я побоювався, що ведмедиця загине з голоду. Так, мене лякало це. В страшній самотині ця жива істота припала мені до душі. Коли вона й не відповідала мені, то бодай хоч слухала, що я говорю. Я так зажурився, що Бебі може загинути, немов вона була моїм найближчим родичем.

Нарешті я догадався приспати її хлороформом. Поки Бебі спала, я затуляв труп Марципана між дві льодові брили і привалив його третьою. Марципан опинився, немов у домовині. Коли Бебі опритомніла і не знайшла свого друга, то почала страшенно вити. Тоді я показав їй мавзолей короля Марципана. Бебі спробувала підняти лапами льодову брилу, та, побачивши, що це неможливо, заходилася плакати й скавувати, а потім лягла на льодове віко й сумно дивилася на похованого.

Я згасив лампу, залишивши полум'я в грубці. Бебі не могла вже бачити Марципана, і я почав її пригощати. Відтоді Бебі не носила більше Марципанові харчів, тільки раз по раз відвідувала його могилу та лизала льодову труну. А до мене вона прив'язалася, немов те цуценятко. Коли я йшов спати, Бебі також ішла за мною, лягала поруч і зігрівала мене теплом свого тіла у цьому царстві вічного льоду.

В'язниця нового зразка

Ніколи жоден з засуджених на довічне ув'язнення не заспокоювався. Кожен в'язень удень і вночі обмірковує, як би вирватися з тюремних стін. Один — шматком підкови, другий — рашпилем, третій — уламком скла починає длубати стіну в'язниці. В моєму розпорядженні є різні знаряддя, та стіни моєї в'язниці товщі за стіни всіх інших тюрем. Що з того, що вирвусь я на волю, а далі що робити?

Часу для таких міркувань у мене було досить.

Цілий день я те й робив, що топив грубку шматками м'яса. Бебі вже могла мені навіть допомагати в дечому. Вона притягала навантажені м'ясом сани, потім брала передніми лапами кусні й кидала в грубку. Поки я обслідував місцевість, вона сама підтримувала в грубці вогонь.

Певну надію я покладав на льодові бурульки. Для того, щоб лід почав танути, потрібна теплота вище нуля. В цій же печері тепле повітря чомусь тягне знизу. На глибині печери на чотири градуси тепліше, ніж на високій галереї, хоч за законами природи мало б бути навпаки.

І в Угорщині є відомі льодові печери, але лід в них тримається тільки взимку, а влітку — тане. А в цій печері — вічний лід, хоча він і весь час розтає.

Льодові стовпи в цій моїй в'язниці створюють справжній лабіринт. Місцями з тисяч гострих льодових цівок утворюються склепіння, в глибині печери теж стирчать льодові цівочки. З верхніх безнастанно капає вода на нижні, що невпинно ростуть. Місцями я мусив сокирою прорубувати собі шлях у цьому льодовому палаці. Нарешті щасливий випадок допоміг мені знайти те, що я шукав. Підо мною провалилася льодова кора, і я впав у яму.

Яке щастя, що там, нагорі я прив'язав себе міцною мотузкою до льодового стовпа. Коли б я цього не зробив, то провалився б, мабуть, навіки в безвість. Стіни ями не були стрімкими — я не стільки падав, скільки ковзався по рівній, мов дзеркало, площині. Добре, що я не взяв з собою лампи — тут, напевно, вона розбилася б. Замість лампи я

причепив до пояса шахтарського ліхтаря, бо думав, що можу натрапити на вибухові газу. Крім цього, при мені був кілограм магнійового дроту. Якщо його запалити, він світить, мов електрична лампа.

Повітря було лагідне. Я догадувався, що спускаюся в тунель, який веде в глибоку печеру. При світлі шахтарської лампи я побачив, що з стелі звисають вапнякові сталактити. Далі йти не наважився і за допомогою мотузки видряпався назад у льодову печеру.

Отже, я дізнався, що з цієї печери можна дістатися в іншу. Нова печера дуже простора, подібна до тієї, що в Трансільванії біля Гомород-Алмаша. А печера біля Гомород-Алмаша складається з тридцяти великих печер і тягнеться на цілі дві милі. Мені треба було забезпечити себе харчами й всім необхідним знаряддям, щоб вирушити в похід по скелях.

Бєбі я не говорив нічого, хоч вона так розумно поглядала на мене своїми зеленими очима, наче питала: «Ти покидаєш мене?» Я ж думав, що неодмінно повернуся сюди. Адже тут я залишав цілий склад.

Ладнаючись у путь, я прив'язав до чобіт кішки, взяв з собою гак і залізний кіл, до пояса причепив кайло і прив'язав до спини мотузку драбину. Шубу я скинув з себе вже при вході в тунель. Чіпляючись за мотузку, яку закріпив нагорі до льодового стовпа, я обережно спустився в глибину. З тунелю добрався до штольні, що проходила через вапнякову скелю. Вздовж штольні дзюркотів білий, наче молоко, струмочок, який ніс талі води з верхньої печери. Шахтарі таку воду називають гірським молоком.

Молочнобілий струмочок невдовзі зник у боковій прірві, а штольня звідси пішла стрімко вгору. Грунт її уже не був ковзким. У бокових стінах штольні я розпізнав породу силурійської системи. На цьому місці мій термометр показував вісім градусів тепла.

Компас показував, що штольня простяглася в північно-західному напрямку, тобто в напрямку долини, яка лежала за горою Ціхі.

Чим пояснити таке підвищення температури?

Це явище має хімічну, чи якусь іншу причину? Адже сюди вогонь з середини земної кулі вже не досягає. Так, ламаючи голову над вирішенням цього складного питання, я дістався до кінця штольні.

Передо мною відкрилося широке підземелля, з темрявою якого вже не могла боротися моя шахтарська лампочка. Під ногами зяяла

страшна прірва, дна якої я не бачив.

Шахтарська лампа блимала бадьоро на знак того, що тут немає вибухових газів. Отже, я міг сміливо користуватися дротом з магнію. Склавши докупи два дроти, щоб світло було яскравим, я запалив їх. При сліпучобілому світлі передо мною відкрилася лійкоподібна прірва. Діоритова скеля становила одну з її стін. Подекуди виднілися шари сланцю.

Між шарами сланцю й діоритовою скелею віддалік виднівся вхід до штольні, що, мабуть, була продовженням тієї, якою прийшов я сюди. Інша стіна, за формою — півкуля, відкривала казкову панораму — мозаїчну споруду, підземний королівський палац, що його збудували підземні гноми. Фундаментом цієї споруди був сланець, вкритий білим гіпсом та зеленим малахітом. Подекуди виднілися незвичайно зелені велетенські малахітові брили, серед яких я побачив величезну малахітову скелю, що була більшою за шістсотцентнеровий малахіт з Нижньотагільських копалень. (З неї можна б витесати цілу капицю!) Величезні темнозелені камені довкола були облямовані синім мідним лазуритом, а ця лазуритова кайма до того ж наче засіяна мідяночервоними зірками, яскравими вісмутовими прожилками,

абрикосовими кольорами кобальту. На одному місці шпалеру цього королівського престолу срібною стрічкою перетинав азбест, загаптований чудовими кристалами міді форми чотирикутних зірок, цілих дерев чи розгалужених кущів. А на фоні цього розкішного палацу підземного володаря стоїть трон — суцільна брила міді, заввишки, мабуть, двадцять, завширшки десять метрів. Ця брила більша, ніж та, що її знайшли в Англії, та й розкішніша за ту. Східці до цього королівського трону були утворені з велетенських малахітових каменів.

Передо мною лежали мільйонні скарби.

Коли б гора Ціхі була на п'ятнадцять градусів ближче до екватора, то через двадцять років у тій долині, що простяглася надо мною, красувалося б казкове місто, схоже на те, що його збудував колись біля Тагіла колишній кріпак — коваль Микита Демидов.

Але мене ці мільйонні скарби не тішили: ця печера — моя нова в'язниця.

В цьому казковому палаці мене зацікавила лише темна щілина в голій діоритовій скелі напроти, через яку я сподівався знайти дорогу. Дорога та повинна мене кудись вивести!

Із штольні я легко спустився в печеру. Вниз аж до галереї тягнулися напівпрозорі маси. В них я упізнав брили халцедону. Де-не-де вони мали форму грона, місцями мішалися з агатом.

Щоб обійти навколо палац, не треба було докладати зусиль. Я міг видряпатися на малахітові скелі, міг стати на велетенському мідному престолі. Тільки до тієї діоритової скелі напроти не було жодної стежки.

На дні провалля передо мною лежало озерце, і до діориту я мусив добиратися тільки через нього. Але це озеро було заповнене розчином мідного купоросу. Воно відблискувало темносинім кольором, і в тихому, безвітряному просторі, при сяйві магнію, озерна гладінь здавалася чорним дзеркалом. А коли я кинув у нього камінь, здалося, що то бризнула не вода, а талий сапфір поплив колами хвиль, відблискуючи синім індиго.

Досить було тільки спуститися до цього озера, і я міг би легко перейти бродом до самої скелі на другому боці. Та не знаю чому, але я не мав бажання фарбувати свою шкіру в синій колір.

Необхідно було подбати про якесь знаряддя для переправи.

Та з чого ж зробити пліт? Дерева немає. Саме лише каміння. А чи можна на кам'яному плоті спускатися на воду? Правда, це не вода, а тільки розчин мідного купоросу, на поверхні якого й сланцьова плита попливе, мов звичайна дошка на воді.

Камінці-світлячки

Знахідка азбестового шару нагадала мені, що там, де азбест залягає тонким шаром, звичайно можна знайти й інші породи азбестових кристалів. Між ними має бути і так звана «гірська пробка». А «гірська пробка» — такий легкий мінерал, що добре плаває на воді.

Я пустився на розшуки.

Невдовзі помітив тоненький азбестовий шар — наче шовкове полотно. (Які гарні вогнетривкі сорочки були б з нього! Колись, певно, до цього дійдуть). Потім знайшов покритий малахітом шар. Коли розкопав його, то під ним виявився вапняк, а у вапняку — мільярди решток дрібних слимакових шкаралупок, які блищали перламутром. Під цим вапняком я й відшукав легеньку азбестову породу «гірську пробку».

Взяв кирку, щоб звільнити «гірську пробку» з-поміж крихкого вапняку. Робота була не легка, бо під вапняком стелився ще й шар голубуватосірої глини, а в ній теж повно черепашнику.

Коли б мене не засліпила радість, що я знайшов шар «гірської пробки», то, певно, мені спало б на думку, що тут може критися небезпека, і я, звичайно, копав би обережніше. Однак, забувши про будь-яку обережність, я гарячково взявся довбати глиняний шар. Це призвело до того, що під час одного сильного удару кирки моя шахтарська лампа вмить згасла і я знепритомнів.

У глині, з великою кількістю слимакових залишків, утворюються вуглекислі гази. Коли людина необережно розкопає такий шар, її повалить задушливий газ.

Певно, тут мені був би й кінець, коли б не настигла допомога.

Отямившись, я почув, що хтось немов терпугом тре моє обличчя і чхає мені прямо у вічі. Спочатку майнула думка, що це сон. Потім я розплющив очі й побачив, що це дійсність. То була моя добра Бєбі. Її шорсткий язик та чхання привели мене до пам'яті. Важке задушливе повітря стелилося долі, але ведмедиці воно не зашкодило так, як мені. Вона почала лише чхати, і це розігнало довкола мене вугільну кислоту, якої, певно, я вдихнув надто багато. Вірна тварина побігла за мною і

шукала доти, доки не знайшла. Коли б не ведмедиця, я був би загинув. А зараз я підвівся, закашлявся і почав страшенно чхати, потім обійняв Бебі і щиро поцілував. У відповідь вона лизнула мене в шию так, що навіть кров проступила на моїй шкірі.

Але, поцікавитесь ви, як я міг усе це бачити? Адже я казав, що моя лампочка згасла!

Правда, згасла. Та все ж таки, на мій подив, довкола було видно — передо мною, в скелястих стінах, холодним сяйвом світилися камінчики.

Так світить трухляве дерево або світлячки. Але й цього скупого світла було цілком досить, щоб розгледіти контури навколишніх предметів.

Такі камені називаються «світлові магніти». Досить їм лише п'ять хвилин побути на сонці, як вони починають світитися в темноті. Та не тільки сонячне проміння, але й світло потужної лампи так само впливає на це каміння — камінці-світлячки вбирають у себе світло, а потім у темряві випромінюють його. Цього разу причиною випромінювання послужило світло дроту з магнію. В той момент ці камінчики були для мене дорожчими за всі діаманти світу. Без них я не втрапив би, куди йти, і, мабуть, не знайшов би свого клунка та своєї куртки. Починаючи роботу, я десь кинув її, в ній були мої сірники. Отож, розшукавши клунок і куртку при блідому світлі камінця, я мерщій запалив шахтарську лампу.

Бебі зраділа страшенно. Вона вишкіряла в посмішці зуби і мордою тикалася в мої ребра. В неї вистачило розуму для того, щоб відійти далі від отруєного повітря, яке змушувало її чхати. Здершись на високу малахітову скелю, вона з цікавістю стежила звідти за мною.

Далі я працював уже обережніше. Довгим залізним домом я на відстані ворушив глиняні шари, випускаючи звідти отруйні гази, що одразу ж осідали на землю й розпливалися в повітрі. Добре попрацював годин з шість, поки мені вдалося добути з-під глини й вапняку шість плит «гірської пробки» діаметром у півтора метра і товщиною в двадцять п'ять сантиметрів кожна.

Для певності я провів дослід: кинув шматок завбільшки з долоню в озеро, і він одразу ж сплив на поверхню, наче кусок деревини. Після цього мені лишилося тільки скласти й зв'язати до купи добуті мною плити.

Знайшовши на кам'яному березі придатне для спуску місце, я пустив звідти пліт на воду. Пліт спокійно заколихався на поверхні синього озера.

Я не так турбувався про себе, як про те, чи зможу на плоту перевезти все необхідне для подальшої роботи.

Свого клунка я поклав на середину плоту — важив він десь близько двадцяти п'яти кілограмів. Під цією вагою пліт лише на сім сантиметрів занурився у воду. Отже, коли я стану сам та ще візьму залізний лом та кайло, то разом це становитиме десь біля сімдесяти п'яти кілограмів, і пліт буде здійматися над поверхнею води на шість сантиметрів. Хоч і небагато, проте досить!

Але Бєбі я нїяк не мїг узяти з собою. Довелося пояснити їй, щоб спокїйно чекала мене — я незабаром повернуся. Вона заспокоїлася і лягла, схиливши голову на передні лапи.

Я рушив через озеро. Треба було проплисти метрів з триста. Легка це справа, якщо мати в руках весла. Тодї повїв би я плїт через озеро прямо до діоритової скелї і пристав би саме біля входу до другої печери. Та весел менї бракувало — у мене був тїльки залїзний гак. І ось за його допомогою я й мусив вести плїт біля берега, чїпляючись за прибережні скелї. Рухатися треба дуже обережно, щоб не загубити клунка й знарядь.

Найважче менї доводилося біля берега — плїт часто чїплявся за кристали руди, що утворилися з розчину мїдного купоросу. Лампочка освїтлювала невеликий простїр навколо мене, а запалити магнїйовий дрїт я не наважувався.

Промучився отак понад годину, поки приплив до мїсця, де сланцьовий шар прилягав до діоритової стїни. Тут я побачив, що на стрїмкому схилї є карниз з пївметра завширшки, по якому можна видряпатися до входу в печеру. Плїт я вирїшив залишити. Тут немає нї вїтру, нї течїї, якї рушили б його з мїсця. Коли повернуся, то напевне все знайду на мїсцї.

Народження базальту

Піднявшись до входу в штольню, я ще раз роздивився місцевість. Королівські багатства були повиті жалобною заслоною темряви. Але й крізь цю пільму миготіли світлові камінці — зірки підземелля, світло яких віддзеркалювалося на гладенькій поверхні великого темно-голубого озера.

Тихо зітхнувши: «Боже помагай!», я взяв клунок на спину і ступив до штольні.

Та не зробив я й десяти кроків, як остовпів од переляку. Я почув мурмотання дикого звіра і побачив його силует.

Звір ішов з глибокої штольні просто на мене.

Жодній людині не доводилося бачити таке незвичайне створіння. Його не описав жодний вчений-природознавець. Це була потвора в шість з половиною футів заввишки, шкура якої виблискувала чарівними барвами волошки. Тільки у птаха може бути таке забарвлення. Диво дивне! Може, це володар підземного царства, що сидить на мідному троні? Одним боком притискаючись до скелі, звірюка прямує просто до мене.

Від переляку й подиву я відчув, що знепритомнюю. Вирячивши очі, я підняв на захист шахтарську лампочку. Зброї у мене не було. Та хіба ця звірюка злякається лампи? Ось чудовисько вже поруч. Мене обливає піт від смертельного переляку, а звірюка вишкіряє зуби, ніби посміхається до мене, і ніжно тикає мордою під ребра. Ох, матінко! Та це ж Бебі!

Добра моя подруга, побачивши, що я подався до штольні, випередила мене. Перепливла озеро швидше від мене, й зараз стоїть передо мною в кольорі волошки.

Ех, бідолашна! Можеш тепер скільки завгодно тертися шубою об скелясту стіну!

А як мені взяти на себе відповідальність за те, що в тваринному світі з'явилася нова порода? Ведмідь волошкового забарвлення!

Бідна Бебі, скільки в ній відданості!

Підземна печера, що відкрилася передо мною, була утворена з двох кам'яних порід: діориту — про нього я вже говорив — та долериту. Долериту дедалі ставало більше й більше. Саме ці породи утворювали дно звивистої штольні.

Підземний коридор перетинали великі й малі печери. Місцями вони поглиблювались, і я мусив спускатися на їх дно, потім знову дряпатися вгору. Тут багато в чому мені допомогла дружба Бебі. Досить було запалити магнійовий дріт, вибрати напрямок і показати його Бебі. Після цього я сідав на спину ведмедиці й освітлював шлях. Бебі з незвичайною спритністю дряпалась із скелі на скелю та перестрибувала глибокі прірви. За годину ми з нею подолали таку відстань, на яку я сам мусив би витратити цілий день. Коли ж я сів попоїсти, вона тільки дивилася на мене. Може, відчувала, що мої консерви заготовлені з ведмежатини. А може, і тому, що білі ведмеді звикли одразу з'їсти багато, а потім довгий час перебувати без їжі. В них запаси жиру величезні — є чим жити організм. Колись білі ведмеді стануть справжніми верблюдами льодових пустель, якщо їх використовуватимуть для мандрівок.

В печерах, які нам доводилося переходити, я не знаходив нічого цікавого. Запримітив тільки одне — чим далі, тим холодніше.

Думаю, що малахітова печера зігрівається хімічною дією озера, тому, чим далі від нього, тим холодніше стає в печерах. Я шкодував, що залишив шубу в льодовій печері. Тепер під час спочинку Бебі зігрівала мене своєю шубою.

Вразило мене ще й таке явище: компас, за допомогою якого я знаходив дорогу в звивистому коридорі, раптом перестав показувати сторони світу. Стрілки, правда, рухалися й стрибали сюди-туди.

З цього я зробив висновок, що поблизу мають бути шари залізної руди чи базальту. Скеляста стіна складалася з долеритової маси. Але долерит, хоч за своїм складом подібний до базальту, не має ознак магніту. Далі з-поміж долеритів виблискували кристали лабрадору, що також міститься в базальті.

Між цими кристалами лабрадору я знайшов такий чудовий екземпляр, що не втримався і поклав його до свого клунку. Ніколи мені не доводилося бачити кращого поєднання кольорів. Плоскі поверхні кристалів виблискували зеленою, червоною, синьою і жовтою барвами, які різко відмежовувалися одна від одної широкими чорними

гранями. Коли світло падало на кристали з іншого боку, плоскі поверхні раптово ставали чорними, а грані виблискували всіма кольорами веселки.

Ми просувалися вперед близько трьох діб і, нарешті, знову опинилися у величезній печері. Печера ця була невисока, але широка й дуже довга.

В ній панувала темрява. Магнетитові залізні скелі впереміжку з скелями авгіту утворювали бокові стіни. Скелі зблизька здавалися райдужними, здаля — зеленими. Стеля складалася з доломіту. Дном печери було тихе, спокійне озеро.

Навіть при світлі магнію мені не скоро пощастило знайти щілину між чорними залізними скелями, де, на мою думку, знову починався вже знайомий мені коридор.

Шлях через це озеро здавався мені дуже небезпечним.

Звернувся за порадою до Бебі. Може, було б доцільно переплисти їй і це озеро, як вона вже раз зробила?

Здається, Бебі погодилася. Я сів їй на спину і так, верхи, подався до берега озера. Ведмедиця зупинилася на великій залізній скелі й задивилася в озерну гладінь.

Не знаю — чи то було її жіночою примхою, чи то вона не бажала свій новий блакитний костюм перефарбувати на чорний, чи, можливо, тваринний інстинкт узяв верх над людськими розрахунками. Так чи інакше, але

Бебі не схотіла стрибнути в озеро.

Щоправда, поглянувши в озеро і я відчув якийсь страшенний жах. Ніколи не бачив я такого тихого, непорушного дзеркала води. Його чорна гладінь при світлі магнію виграла вдалині всіма барвами райдуги.

Дарма спонукав я Бебі рискнути. Вона хитнула головою і сіла на задні лапи, даючи цим знати, що мій корабель потрапив на міліну.

Ну що ж, підемо сушею. Я повернув голову Бебі, показав їй на гірський хребет, що тягнувся вздовж берега, і наказав їй іти по ньому. Бебі погодилася, хоч це було для неї справжньою мукою. Скелі стирчали далеко одна від одної, і Бебі з вантажем на спині доводилося плигати, напружуючи всі сили, щоб якимось уцепитися кігтями й не посковзнутися. Ведмедиця усвідомила серйозність свого завдання і після кожного стрибка відпочивала. Десь посередині дороги Бебі зовсім захекалася й вибилася з сил.

Я вийняв флягу і почаствував Бебі змішаною з оцтом водою. Ведмедиця відсвіжилася трохи і могла вже знову продовжувати путь між скелями. Нарешті ми видерлися на останню скелю. Вхід у штольню був десь за п'ятдесят метрів від нас.

Що робити далі? Ведмедиця подивилася на воду — роздивлялася, як би переплисти. Та враз відсахнулася і змріяла очима стрімку стіну, що здіймалася над нами й підпирала вузьку галерею, по якій можна було б дістатися до входу в штольню. Бебі зважувала, чи не могла б вона видряпатися до галереї».

Я, розгадавши її думки, зняв з пояса мотузяну драбину, прив'язав її одним кінцем до хребта ведмедиці й підбадьорив Бебі, щоб лізла угору. Моя рятівниця виявилася неабияким акробатом. По стрімкій стіні — на неї людина не наважилась би й глянути — Бебі видряпалася вгору й вистрибнула на галерею.

Тепер я легко поліз по драбині, кінець якої був прив'язаний до хребта ведмедиці. Бєбі важила дєсь біля двохсот кілограмів, і я був певен, що вона втримає мене.

По галереї ми добралися прямо до входу в нову штольню. Хоч термометр показував усього чотири градуси тепла, з мене градом котився піт. І це не від перевтоми, а від постійного страху. Тепер нам необхідно було сісти й підживитися. Бєбі теж не відмовилася — взяла в лапи порожню бляшанку й вилизала з неї жир птеродактиля. Це було їй за вечерю.

Я трохи подрімав, а коли пробудився, ми вирушили далі.

Через кілька хвилин ми дісталися до місця, де штольня закінчувалася. Прохід між авгітовими та доломітовими скелями навхрест закривав тут шар слюдистого сланцю. Тоненькі плити сланцю лежали одна на одній, наче складені картки.

Між слюдистим сланцем може бути простір тільки тоді, коли там утвориться «гірський кришталевий підвал». Шахтарі про це довідуються, вистукуючи молотком об сланець. Деякі гірські кришталеві підвали ховають у собі величезні скарби.

Стіна моєї в'язниці при ударі молотком озвалася глухою луною. Я стояв перед суцільною скелястою масою, яка закрила вихід. Через цю масу нам не пробитися. З відчаєм обмірковував я своє становище і не бачив жодного порятунку — гадав, що, мабуть, доведеться мені стати вічним в'язнем підземелля — повернутися до льодової печери й животіти на моїх запасах харчів.

Я підійшов до входу в штольню, глянув на синє сталеве дзеркало озера, взяв у розпачі камінець і шпурнув ним на середину озерної гладіні.

Трапилось таке, для опису чого не вистачить слів жодного словника.

Те озеро, як виявилось, було величезною базальтовою масою в рідкому ще стані, але готовою до раптової кристалізації.

Невистачало лише незначного поштовху, щоб порушити цю насичену масу! На це вона чекала, певно, цілі століття.

Коли мій камінець упав на дзеркальну гладінь озера, печеру осяяло сліпуче світло блискавки, яка звичайно передує процесу кристалізації, і враз довкола немов ударило тисячі громів у одну мить. Та ці громи не гуркотіли, а дзвеніли тисячами складних дзвонів, продовженням яких був вибух вулкана, що струсонув усю землю.

Перед моїми очима виринули з глибини озера шестигранні велетні — стовпи завтовшки в два метри. Ці химерні бризки здіймалися, немов труби органа, їх ріст не могла стримати навіть кам'яна стеля печери — стовпи ці в одну мить пробивали доломітову скелю з такою силою, що людський розум не міг її збагнути.

Щойноутворені базальтові стовпи, які хвилину тому були ще рідиною, легко врізалися в тверду скелю, мов залізо у вогку глину.

Вся доломітова маса, пронизана базальтовими стовпами, від страшного тиску й тертя заблищала сліпучим сяйвом, наче вечірнє небо під спалахами блискавиць. Базальтові стовпи в місцях стику з долеритом розпікалися й здавалися прозорими. Вся печера скидалася на розпечену зірку.

Повітря в ній так розпалилося, що в ньому мали б згинуть всі живі організми.

Але те, що я й моя супутниця залишилися живими, не було дивом, а просто властивістю геологічного явища. Правда, обох нас кинуло горілиць на підлогу. На щастя, я впав на ведмедицю — інакше хвиля повітря приплюснула б мене до скелі. В гуркоті мені здавалося, що мою голову трусить ошаліла парова машина.

В наступну мить я майже осліп і зовсім знесилів.

Але раптова повітряна хвиля відкинула мене на кілька метрів у глиб коридора, і я зразу відчув, що тут тягне холодним вітерцем.

Тоді як у печері температура піднялася вище ста градусів, у коридорі було чотири градуси нижче нуля. Холодне повітря з шумом вривалося в гаряче пекло.

Звідки ж ішов цей холодний струмінь?

Я не мав сили ворухнутися, але мозок працював чітко. Мене охопила якась дивна непереборна цікавість. Хотілося бачити, як хлюпає з стелі печери вогняна злива, як нахиляються базальтові стовпи, як вони ламаються, падають і дзвонять так, немов величезні дзвони котяться зі скелі в море.

Бєбі вхопила мене за комір і потягла в глибину коридора. Я спробував підвестися, та переконався, що сил бракує.

Хотів стати спиною до базальтової печери, але впав уперед, а коли повернувся обличчям до печери, то звалився горілиць. Якась сила тягла мою голову на південь, а ноги — на північ. То була взаємна дія двох повітряних струменів. З базальтової печери пашів вісімдесятиградусний жар, а з глибини коридора віяв чотириградусний холод. Нарешті я опам'ятався й ліг на спину Бєбі. Трохи згодом течії вирівнялися. Бєбі довелося міцно триматися на ногах, щоб мати змогу рухатися вперед.

Та звідки береться цей вітер, адже коридор перетинає стіна?

Незабаром, на мою превелику радість, все з'ясувалося.

Незвичайна сила, з якою базальтові стовпи руйнували скелі, викликала великі зміни і в сланцьовому шарі, що перегородив коридор.

Сланцьові плити, що досі лежали горизонтально одна на одній, звелися й зіткнулися вгорі ребрами, утворивши триметровий прохід. Крізь цей отвір струміло холодне повітря, що досі перебувало в спокої. Коли воно зустрілося з гарячим повітрям базальтової печери, вмить виник ураган такої сили, що назустріч йому можна було просуватися, тільки чіпляючись за кам'яну стіну.

Лабіринт і його мешканці

Попереду мене чекало велике розчарування. Незвичайні руйнування, хоч і розбили шар, який перетинав мій шлях, але від цього сланцеві плити тільки розсунулись і перемішались, утворивши собою розгалужений лабіринт. З правого й з лівого боку, зверху і знизу зяяли провалля. Дороговказом у цьому лабіринті був тільки зустрічний вітер. Він показував, яка штольня веде до найближчого провалля. Тепер ми уже просувалися штольнями, через які я повз разом з Бебі.

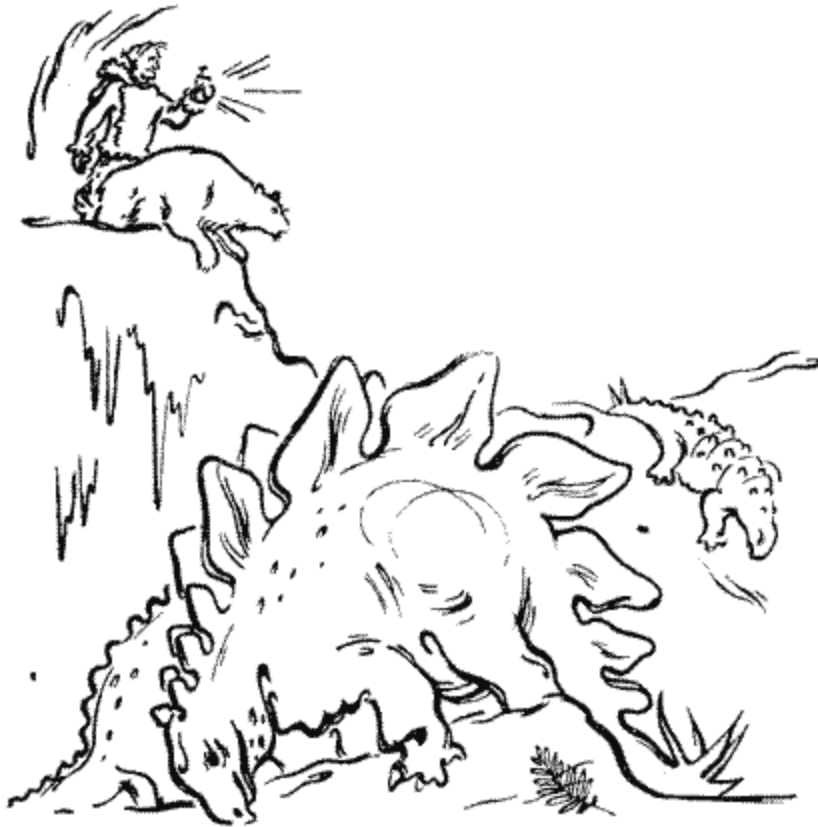
Ведмедиця йшла попереду. Вона, як мешканець печер, звикла до темряви. Коли ми повзли вузьким коридором, Бебі раптом страшенно заревла і порачкувала назад. Я на колінах проліз під ведмедицею й опинився перед страховищем, яке так налякало бідну Бебі.

Моя лампа освітила скелет чудово розвиненої тварини, яку я вже знав.

— Не бійся, Бебі, — підбадьорював я ведмедицю. — Це вже не зашкодить тобі! Перед нами скелет, який лише вдруге трапляється людині. Перший і єдиний до цього часу екземпляр зберігається в паризькому музеї. Це той славний мозезавр (*mosaesaurus*), що його знайшов німецький учений Гофман у мастрихтській каменоломні й назвав тварину своїм ім'ям — мозезавр Гофмана. Та мастрихтський абат подав на Гофмана в суд, запевняючи, що знахідка є допотопною твариною і належить церкві. Довга суперечка закінчилася тим, що від ученого її забрали і передали попові. Бідний Гофман так зажурився, що незабаром помер. Коли французькі революційні війська обложили Мастрихт, то геологи й палеонтологи всього світу звернулися до французького генерала й благали його не стріляти в попівську хату, бо в ній зберігається мозезавр! Французи не стріляли. Але, зайнявши місто, зажадали контрибуції — мільйон франків, або захованого абатом скелета мозезавра. Абат, звичайно, віддав скелет. Чуєш, Бебі! Ця штука, що тепер лежить перед нами, варта мільйона! Якщо б ми могли доставити її до Парижа чи Берліна, то одержали б за неї стільки срібла, скільки вона сама важить. Але ми, якщо нам пощастить,

повеземо цей скелет додому, в Будапешт, подаруємо його музею, та ще й будемо вдячні за те, що його приймуть і дадуть місце. І тоді, коли хтось захотів би бомбардувати Будапешт, вся Європа протестувала б проти такого вчинку в інтересах мезозавра. Ось яка могутня це тварина, Бебі!

Скелет лежав у довгій вузькій печері, боки якої були викладені кристалами. Був то завдовжки в тринадцять метрів ящір, з величезною головою. Хребет ящера складався з ста тридцяти хребців, а будова його хвоста була гідна подиву. Хвіст стирчав вістрям догори, наче широка пила. Від ніг ящера залишилися тільки кістки, але в камені, котрий, певно, колись був м'яким, виднілися сліди ніг. По відбитках видно, що на ногах були ще й перетинки.

А зараз цей скарб — мій, тільки як забрати його з собою? На лихо, в цім лабіринті знову закрився шлях, і я мусив повернутися назад, щоб відшукати іншу дорогу.

Неоціненною виявилася для мене моя чотиринога приятелька Бебі. Вона не потребувала нитки Аріадни, щоб знайти правильний напрям у

цьому підземному лабіринті, й керувалася своїм інстинктом. А він її ніколи не зраджував.

Наш новий прохід загородила величезна, наче справжній велетень, хелонія — черепаха з довгою, мов гадюка, шиєю.

З руїн третього, вузького темного коридора виднілася чудернацька голова ігуанадона з довгою, витягнутою вперед м'язистою шиєю. Ця тварина, певно, була предком крокодила. Озброєна вона не лише страшними зубами, але й двома прямими рогами на лобі.

Те, що я побачив у підземеллі, скидалося на справжній музей.

В сланцьових плитах виднілися відбитки листя, дерев, цілих гілляк, залишки прадавніх жуків, метеликів, рибин і птахів, летючих ящірок тощо. Хто зібрав оцю багату й різноманітну колекцію? Тут і жителі суші, і прісних вод, і морських глибин, тварини, що літали в повітрі, і наземні рослини.

Слюдиистий сланець часто ховає в собі й дорогоцінні метали. Не раз я натрапляв на багаті срібні жили та пасма чистого срібла, а на одному місці між чорним камінням блищали чудові самородки щирого золота. Та я кинув тут і золото і срібло!

Я шукав повітря й води!

Печера гірського кришталю

В шарі слюдистого сланцю води не знайдеш. А в моїй флязі води лишилося всього тільки на кілька днів. Я не розраховував на таку довгу мандрівку і захопив з собою тільки дванадцять літрів води, та й ту напочатку не дуже беріг.

Та й звідки візьметься тут джерело? Хіба можливі тут опади? Наді мною царство вічного льоду. Там не виникнуть джерела, не впаде дощ, бо той лід ніколи не тане. Однак я все ж сподівався, що воду знайду. Якщо теплота мідної копальні розтопила стовпи льодової печери, то може трапитися і так, що жар новоутвореного базальту розігріє цілу гору, на її схилах розтане крига, і вода десь, певно, просмокчеться крізь скелі.

Тільки на це я, власне, і сподівався. До льодової печери я вже не міг повернутися, щоб поповнити свої запаси води, бо на моєму шляху постав базальтовий грот. А в тому гроті така спека, що через нього не пройти. Однак я не можу чекати, поки повітря суміжних печер змішається з гарячим повітрям і в усіх шарах стане більш-менш стерпним для людини. Хто знає, коли це буде? Я мушу йти вперед!

Тріщина між порушеними сланцевими шарами спочатку вела впоперек, далі попрямувала стрімко донизу. Стіни цієї тріщини такі рівні, що спускатися по них було мені не під силу. Знову взяв я мотузяну драбину і прив'язав її до хребта Бебі, вона залишилася нагорі, а я спустився вниз. Потім ведмедиця зручно й спритно посунулася за мною й сама. Якщо буде потреба повернутися назад, то Бебі полізе з драбиною на поясі першою, а я — за нею.

Найбільше заважав мені багаж. Його доводилося волочити крізь найвужчі коридори.

Ми вже майже на двадцять метрів спустилися отак по прямовисній кам'яній стіні, а знизу все ще віяв прудкий вітер. Та як тільки ми потрапили на дно, вітер ущух. Ми опинилися у вузькому дуплі, в якому двоє ледь-ледь могли вміститися. Звідси не було ніякого виходу.

Бебі злякано поглядала на мене, стрижучи вухами.

— Не бійся, Бебі! Біди немає! Ти чуєш, як дзвенить під ударом молотка стіна, що перегороджує нам шлях? Недалеко вже й визволення. Цю стіну ми завтра проломимо. Та спершу мусимо відпочити, бо ми не спали з тобою вже півтори доби.

Треба заснути хоч на кілька годин. Адже для нас це була потрійна ніч. Ніч сну, ніч підземелля, і полярна ніч, яка триває півроку.

Перша з цих трьох ночей минула, і я прокинувся.

В нашій опочивальні, коли ми туди прибули, термометр показував 2 градуси тепла, а коли прокинулися, температура піднялася до 10 градусів. Мабуть, від дихання гостей, що в ній спали, повітря стало задушливим. Наші легені за п'ять годин сну спожили багато кисню. Треба мерщій вирватися з цієї в'язниці. Та це виявилось не такою легкою справою, як я гадав.

Удари об стіну, яка перетнула нам дорогу, давали знати, що за нею є широкий простір. Та коли я почав розбивати її, держак кирки після кожного удару сильно бив по моїй долоні. Як виявилось потім, під слюдистим сланцем лежали кремневі маси.

Ціною великих зусиль видовбав я діру, крізь яку можна було просунути руку. Стало цілком ясно, що киркою й залізним ломом тут не відкрити шляху. Мусив я вдатися до сміливіших і рішучіших засобів

— при мені були піроксилінові шашки. Одну з них я сунув до видовбаної діри. В шашці був заводний механізм, що викликає вибух у певно означений час. Ми з Бебі пролізли до шахти й причаїлися. Після вибуху покотився тупий гуркіт, який ще довго відлунював у підземеллі. Здавалося, наче скелі за скелями з шаленим грюком котяться десь у безодню.

Диму від вибуху в нашій шахті не було — це вірна прикмета того, що він знайшов собі вихід в іншому напрямку. Я дістався до щойно утвореного пролomu, взяв магнійовий дріт, запалив його і освітив усе довкола. Таке могло приснитися тільки казкарям «Тисячі і однієї ночі», коли вони в своїй багатій уяві мандрували в печерах з коштовними самоцвітами.

Перед моїми очима відкрився простір, який шахтарі звать «кришталеvim підземеллям». Подібні печери вже траплялися під горою Монблан, знаходили їх і в інших місцях, та велич і чарівність жодної з них не можна порівняти до виявленої мною. Стеля печери — сліпучобіла, вкрита дрібненькими білими кристаликами, немов сповита кварцовою парою. Трохи нижче виблискували шестигранні кристали. Освітлені, вони здавалися розпеченими жаринками. Все склепіння палало брильянтовим полум'ям. Стіни заступали призми з півметра завдовжки, що стирчали групами, а дно печери було густо застелене чотири-п'ятиметровими кришталеvими стовпами і шестигранними пірамідами. Подекуди з двох кришталеvих стовпів

утворювався один, і їх поверхні виблискували дрібними кристаликами. Довкола блищать, іскряться, грають кольорами райдуги стіни й стеля. Тіні ніде не знайдеш — усе навкруги іскряться й палає різними барвами. Тут не побачиш ні руди, ні глини, ні каміння! Тільки кристали, і між ними немає ні жовтого цитрина, ні бурого топаза, ні чорного моріона — всі вони прозорі, мов джерельна вода. В діаметрі ця казкова кругла печера має щонайменше сто метрів!

Я ступив до неї з таким страхом, немов увіходив до храму невідомого підземного бога. І справді, видовище було величнішим від усіх церков, збудованих будь-коли руками людини. Людський розум не міг вигадати такої розкоші. На кожній стіні потік променів, мозаїка райдуги, внизу, в глибині, — прихилені один до одного кришталеві стовпи, які місцями набирають готичної форми, утворюючи підвищення.

Первісна людина в кришталі

Кришталеве підвищення утворилося з цілої купи притулених одна до одної шестигранних пірамід. Це були вищі за людину грубі стовпи — обома руками їх не обіймеш. Сюди сходиш благоговійно, мов у потаємне святилище.

Я прикріпив магнійові дроти до однієї з пірамід і, освітивши цей казковий кришталевий колонний зал зсередини, рушив оглядати його.

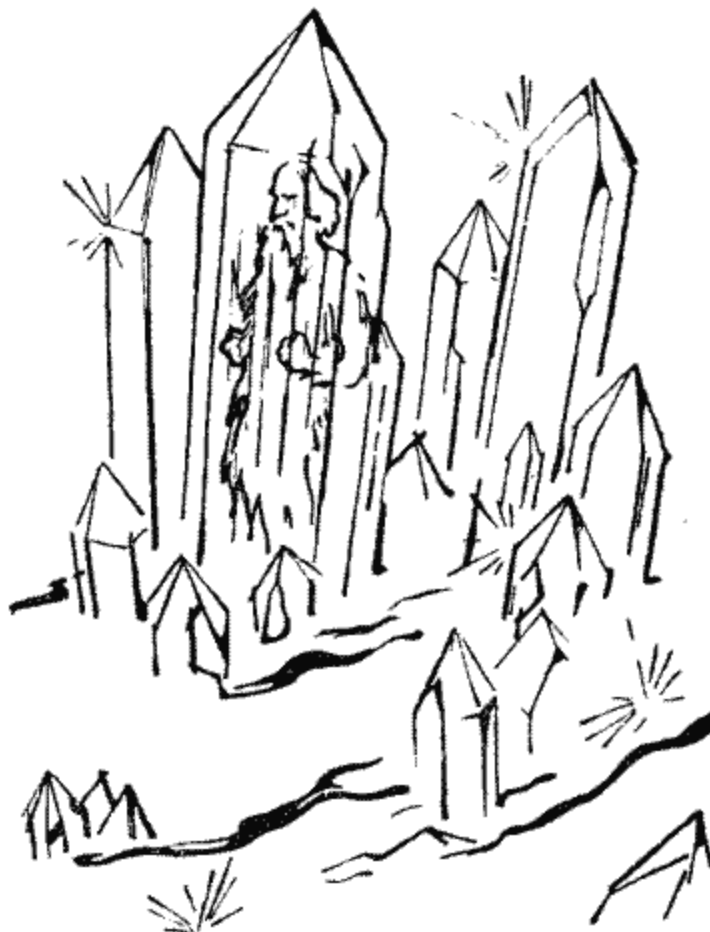
Потрапивши за кришталеві стовпи, я злякано відсахнувся. Всередині величезної кришталевої призми передо мною стояла людина.

Подібно до того, як у дрібніших кристалах і кусках янтарю дослідники знаходять давніх жуків і комах, так і я тут, усередині кришталевої маси, знайшов первісну людину.

Не чотириногу первісну людиноподібну тварину, а справжню людину, з прямим станом. Це був високий чоловік з рівним високим чолом. Все його тіло, крім чола, вкрите шерстю. Адже первісна людина ще не вмiла ні ткати, ні вбивати, живилася рослинністю, а тому природа одягала й годувала її так, як і інших тварин. Тіло сучасної людини вкрите ледь помітними волосинками, а первісна людина в боротьбі з суворим кліматом потребувала надійнішої природної одежі. Плечі, руки, груди, ноги людини в кристалі заросли густою шерстю. Череп у неї — високий, ніс — довгий, горбатий, вилиці утворювали прямий кут. Уста її були стулені, кулаки зціплені, руки трохи підняті. То мала бути літня людина, бо кучеряве волосся на голові, борода і вся шерсть на тілі були сріблястобілі. Як потрапила ця людина в кристалу масу? Певно, так, як і ми з Бебі могли опинитися всередині котрогось з базальтових стовпів, коли б ведмедиця своїм звіриним інстинктом не відчула те, чого не зміг передбачити мій людський розум.

Ця первісна людина, певно, тікаючи з поверхні землі під час великої катастрофи, потрапила до печери, на дні якої лежала вже готова до кристалізації насичена кремінна рідина. Людина, певно, побачила перед собою чисту, прозору воду і, можливо, хотіла її переplistи, або тільки напитися, та коли вона лише доторкнулася поверхні «води», як у ту ж мить народився гірський кришталь. Весь цей кришталевий підземний палац виник в одну мить. Озерце, наповнене кремінною рідиною, перетворилося в мільйони кристалів, забризкало ними стіни і лишилося громадами кришталю на дні. Така кришталева призма стала в'язницею цього відважного первісного чоловіка. Чудова домовина — кусок кришталю! В ній тіло може зберігатися віками, бо сюди не проникає нічого, що б могло спричинити розпад і гниття.

Утворення гірського кришталю не викликало таких явищ, які бувають під час кристалізації базальту. Не було ні вибуху, ні спеки, яка

могла б спопелити, коли б я потрапив між базальтові кристали. Формування гірського кристалю сприяло тому, що температура людської крові не змінилася б і через десятки й десятки тисяч років, бо всю печеру вкрили кришталеві шари, які є найгіршими провідниками тепла.

— Доброго ранку, батьку! — гукнув я, знявши капелюха перед шановною реліквією.

Чоловік у кристалі не відповів. Певне, не знав поугорськи. Цікаво, якою мовою говорив він, доки не потрапив до печери?

Я знову вирушив на пошуки. Можливо, знайду інших сучасників первісної людини.

Та не всі кришталеві призми були такими прозорими. Два боки призми-домовини укривав шар дрібненьких кристаликів, від чого вони втратили прозорість. В інших призмах всі бокові стіни також були всіяні такими кристаликами. Я мусив збити молотком зовнішній шар і пробити віконце, щоб заглянути всередину кристалю.

Якась нестримна цікавість не давала мені спокою. Де є чоловік, там мусить бути й жінка!

Нарешті я натрапив на призму, п'ять боків якої були затемнені, але шостий прозорий. Досконала скляна домовина! В ній лежала, ні, в ній стояла жінка. Молода вродлива жінка була мов жива. Обличчя довгасте, гладеньке, оливкового кольору, тонко різьблений ніс, губи пухлі, лоб опуклий. За типом воно нагадувало сучасних малайців. У мить катастрофи, коли кристали бризнули на її тіло, жінка з переляку підняла обидві руки над головою. І зараз руки її, здавалося, були складені до молитви. Як тільки не розтрошили її ці кришталеві маси?.. О, кристали дуже обережні до всього, що потрапляє в їхні обійми. Навіть ніжне крильце метелика залишається в кристалі непошкодженим і зберігається віками, а шовкові волосинки епідерми навіть не зігнуться в ньому.

Жінці природа не дала такого одягу, як чоловікові, але й не лишила її без захисту — у неї було золотаве, темночервоне волосся, яке

обснувало, обплело і наче загорнуло в золотаво-шовкову тканину всю її постать, крім обличчя й двох піднятих рук. Волосся, мабуть, не припиняло росту з часу, коли ця постать потрапила в призму. Отже, жінка має жити ще й тепер! Кажуть, що волосся в людини росте і після її смерті, що у викопаних домовинах знаходили волосся більше, ніж було на мерцеві. Я сам ніколи такого не бачив. Але тут, всередині кристалу, волосся мертвого не могло так розростися. Адже кристал усюди щільно прилягає до шкіри. Шкіра ж мертвого неподатлива, негнучка. Якщо волосся й далі живе між кришталем і тілом, то з цього виходить, що шкіра ще м'яка, пружна і здатна пропустити біля себе волосинку. Якщо волосся змогло так оповити ціле тіло, організм має бути живим!

У цих первісних людях існує ще й тепер потаємне життя. Та й що в цьому дивного? Хіба не знаходили в шарах кам'яного вугілля живих жаб, хоч ці шари пролежали вже сотні тисяч років?

Чому збереглося життя жаби у кам'яному вугіллі? Тому, що не було йому куди дітися, воно не змогло ні відлетіти, ні випаруватися. Між індійськими факірами були такі, яких у стані голодного сну ховали в землю, а коли їх через кілька тижнів викопували, то ці факіри знову оживали.

Чому б не могло трапитися таке чудо і з цими первісними людьми? Адже кристали проковтнули їх в одну мить.

Подих, тепло, биття серця, все в одну мить опинилося всередині кристала, й тіло не могло ніяк відлучитися від них. Отже, вони повинні б жити!

З того часу, відколи ці первісні люди потрапили в кристали, до них не могла потрапити жодна з тих істот і організмів, які змінюють матерію, руйнують її. Кров не могла захолюнути, але не могла й пульсувати. Нерви залякли, мозок затуманився, всі органи зупинили свою діяльність — життя людини не зникло, тільки сховалося. Це життя ще можна повернути.

Серце моє здригнулося, коли я, самотний, загублений у цій пустелі, подумав, що можу визволити схожих на мене створінь, що я міг би почути ще раз голос жінки, міг би глянути у вічі, які зрозуміли б мене. Я весь час думав, що було б, коли б ці люди ожили, заговорили до мене людським голосом, і кожен навчив би іншого своєї мови. О, які таємниці з тих прадавніх часів розповіли б вони історикам!

Одна людина, яка могла б розповісти теперішнім людям все-все, що відбувалося двадцять тисяч років тому, була б для мене дорожчою від усіх скарбів підземелля, які досі відкрилися передо мною.

Та коли я почав міркувати, чи слід ворушити з домовини людей і примушувати жити далі, мене охопив потаємний страх.

Що буде, коли ці люди запитають мене: «Де наш світ? Якщо ти оживив нас, то віддай нам наш світ! Де наші поля, над якими світилося небо і вночі, а вдень не можна було витримати від світла й спеки? Де наші ліси, в яких росли дерева, кора яких текла медом, а коріння — молоком, де плоди, всередині яких було солодке борошно? Де дерева, з листя яких струмів освіжаючий напій? Де велетенські істоти, що прокладали нам шляхи в пралісах, та захищали нас від гієн? Де ті страшні птахи моа, від яких ми відбивалися камінням, коли хотіли забрати їхні яйця? Де та вічнозелена трава, в якій ми гніздилися, мов птахи, де квітчасті, порослі водоростями озера, в яких ми ховалися від ворогів? Де той світ, у якому завжди тільки весна, літо й осінь?»

Тоді я поведу їх на поверхню землі і покажу їм світ: «Дивіться, ось він! Сніг і крига, вічна ніч! Зоря в цьому світі — північне саяво!»

Двадцятитисячорічна наречена

Моя нерішучість пояснюється цілим рядом труднощів і не лише фізичного та психічного характеру. Перш за все, яким чином відкрити ті домовини, в яких поховані мої первісні створіння?

Як зруйнувати ці надзвичайно великі кришталеві стовпи?

Кришталі не дарма називають вічним каменем! Він є гідрохімічним витвором, бо формувався гідрохімічним способом, і ніколи не перетвориться знову у таку масу, з якої виник.

Правда, я можу розбити цю домовину. Для цього досить лише одного міцного удару в те місце кристала, де збігаються дві грані шестикутної піраміди. Кришталі тоді розлетяться на шматки. Але цей удар по вістрю кристала дійде до людини, в ньому похованій, так, наче хтось торгнув її молотком прямо по тім'ю. Якщо та людина живе, то од такого удару вона неодмінно загине.

Є й інший спосіб розбивати кристали.

Якщо вкрити шорсткою кремневою масою поверхню кристала терти іншим кременем, то піраміда наелектризується, почне світитися й розігріється. Коли в такому стані піраміду раптом обілляти крижаною водою, то поверхня її з дзвоном почне тріскатися, і тоді навіть слабкими ударами кристал можна роздробити на куски.

Але де знайти крижану воду?

Ця думка зовсім збила мене з пантелику.

Коли б я і оживив цих людей, то чим їх годуватиму й поїтиму? Питва вже й для мене обмаль, а з харчів маю тільки консерви з ведмежого м'яса. А коли б ці люди прокинулися, я мав би з ними клопіт, мов з малими дітьми, що тільки народилися. Їх треба було б поїти молоком. Якщо так, то краще спить і далі спокійно! Вам байдуже, скільки часу спливе! Сон для вас — тільки ніч, хоч і довга. А я повинен шукати дорогу звідси!

Тепер я цілком переконався в тому, що з цієї печери можу вибратися на волю. Вихід має бути десь тут, поряд з оцим мавзолеєм, бо кристалізація відбулася в ту мить, коли чоловік і жінка ступили в рідину кременю.

Якщо за їхньою спиною була інша печера, то кришталеві бризки загородили її. Та по звуку легко можна знайти цю печеру.

Недалеко від жіночої постаті лежала схожа на півкулю маса. Придивившись до неї зблизька, я виявив, що це шкаралупа з яйця діорніса.

Цей велетенський птах жив ще якихось двісті років тому на острові Нова Зеландія. Малайці — жителі цього острова, полювали на діорніса і їли його м'ясо. Врешті діорніс був остаточно винищений на землі. Правічні люди не вміли ловити цього птаха, але яйця від нього крали. Цей дужий птах хоробро оборонявся, тому не легко було перемогти його й пізнішим людям, які вже мали зброю.

Мені пощастило знайти півшкаралупи від яйця діорніса, котра, цілком імовірно, служила якоюсь посудиною для цих людей. Підняти її, щоб оглянути, я не мав часу, бо для цього довелося б звільнити цю шкаралупу з-під шару малих і більших кристалів, які прикули її до ґрунту. Можливо, я ще повернуся до неї.

Розшукуючи далі, я помітив інший дороговказ.

Від кришталевого мавзолею до гроту, утвореного бурульками, веде похила галерея. Її схил, як і все в печері, був вистелений білими, мов

діаманти, кристалами. Та місцями тут виднілися жовтаві, кольору іржі, плями, які лежали у правильному порядку — одна зліва, друга — справа.

То, певно, сліди людини, яка прийшла сюди з іншої печери й занесла на ногах порошок залізної руди. Ця грязюка утворювала плями на білих кременевих кристалах, Чому ж тут сліди тільки однієї людини? Напевно, тому, що прадід, ніс свою втомлену правнучку на руках. Вона, мабуть, була його улюбленицею. Можливо, вона була остання з його роду, яку вдалося врятувати від катастрофи. Можливо, знайдена в кристалі дівчина була наймилішою для нього!

Чим більше поглядав я на цю постать, тям важче ставало у мене на серці. О, коли б я міг повернути тобі життя!

Якщо залишуся в живих, то повернуся й переможу заради тебе всесильну смерть.

Тут, на місці, я заручився з двадцятитисячорічною дівчиною, назвав її своєю нареченою і поклявся їй, що нікого, крім неї, не кохатиму ні на землі, ні під землею.

Не знаю, чи то було насправді, чи тільки мені здавалося, але я бачив, що дівчина до мене посміхається.

Бідна добра Бебі, коли побачила, як я тужу за сплячою красунею, пожаліла мене, підійшла до кришталевої домовини й почала її лизати. Думала, що то лід і його можна розтопити.

Коли повернусь, одружуся з своєю нареченою. Але тимчасом, як і годиться чесному молодому чоловікові, потурбуюся, щоб було чим утримувати її, коли вона оживе. Бо як на землі, так і під землею це є найголовнішим обов'язком людини, яка хоче одружитися.

Отже, несімо далі свого клунка, Бебі!

— До побачення, чарівна прадавня панночко!

Не повірю, що це не королівна. Повернуся ще раз, щоб глянути на неї! А які в неї мають бути очі!

Палац кита

Сліди повели до кристалів, схожих на орган. Дійшовши туди, я помітив, що ці кришталеві стовпи здіймаються похило, бо їхні підніжжя відірвалися від скелястої стіни й стоять навкосо.

В темній щілині моя лампа показувала вхід до якогось заглиблення. Тріщина між скелею й кристалами була досить широкою. І я, і моя супутниця змогли пробратися нею й перетягти за собою клунка.

Коридорчик повів через доломітову масу, що містила в собі залізну руду.

Але найбільшою радістю для мене було те, що я з першого ж кроку потрапив у грязюку.

Де є грязюка, там має бути вода! Бебі зупинилася і з насолодою почала лизати рідину, що струмилася по скелі.

Коридор пішов тепер углиб. Як показували мої прилади, ми були на висоті двадцяти метрів над рівнем моря. Нарешті, коридор став ширшим і вищим, у ньому почали зустрічатися заглиблення й прірви. А трохи згодом передо мною відкрилася печера біля ста п'ятдесяти метрів завширшки. Темна, звичайна печера, без будь-яких прикрас на стінках.

І все ж таки в ній ховався найцінніший скарб! Посередині печери лежало озеро, оточене напівкруглою скелястою галереєю, по якій можна було просуватися. З другої, недоступної половини скелястої стіни з висоти тридцяти метрів стікала до озера тоненька цівочка води.

Звуки цього водоспаду були для моїх вух найсолодшою симфонією! Ми знайшли воду!

Я кинувся до озера з флягою, та Бебі випередила мене і, мов цуценя, почала хлебтати воду.

Однак після першого ж ковтка вона вже пошкодувала, що з такою радістю кинулася сюди. Похитуючи великою головою, глянула на мене й сердито забурчала.

— Що, недобра вода, Бебі? — запитав я перелякано і покуштував сам. Ох! Таж це гірка лікувальна вода, яку наливають у пляшки.

— Боже мій! — почав я нарікати на долю. — Почекай, Бебі! Мені щось спало на думку. А може, та вода, що тече навпроти, придатна для пиття?

Бебі зрозуміла мене і, коли я сів на її спину, попливла до того місця, де струмочок вливався до озера.

— О, яке щастя! — вигукнув я радісно, ковтнувши води. Та й Бебі не вагалася, повернула морду до струмка і, поки я наповнив свою флягу, вдосталь напилася.

Була це прісна, чиста, як кришталь, вода і така крижана, що аж у зуби заходила.

«Чому ж в озері вода така гірка?» міркував я, наповнюючи флягу. А набрати воду не так просто — треба було ловити струмок вузькою шийкою фляги. А до того ж ще й Бебі підо мною не стояла спокійно. Минуло кілька годин, поки я набрав води.

Коли все було зроблено, я подав Бебі знак повертатися на берег. Питво в нас є, тепер можна вже щось і попоїсти. Певно, Бебі теж зголодніла. Отже, повернімося до свого клунка.

Коли ми вибралися на берег, я з переляком побачив, що клунка на місці немає. Зник, пропав! Але ж я добре пам'ятаю, що поклав його на оцю прибережну скелю, а біля нього залишив кирку й залізний лом. Вони теж зникли. Невже тут були злі духи? А може, печерні карлики?

Бєбі зрозуміла мій відчай і почала діяти. Вона не думала про злих духів, а тому підняла голову й пригнулася. Нарешті ткнула мене мордою і з веселим мурмотінням показала на скелю вгорі. Глянув туди і я. Високо — десь за п'ять метрів — на скелі лежав мій клунок і все моє знаряддя.

Як вони опинилися там? Адже я залишив їх в іншому місці. Як тепер дістатися до них. Хто їх туди поклав? Звичайно, ніхто, крім мене. Але як же сам я опинився на цілих п'ять метрів нижче клунка? Виявляється, що за той час, поки я наповнював свою флягу, озеро разом з нами опустилося на п'ять метрів нижче.

Виходить, що це вже не просто озеро, а частка відкритого моря. Ось чому такою гіркою й солоною була вода, яку ми хотіли пити. Виявляється, мої здогади правильні. Наша суша лежить на крижині, що плаває в морі. Але тепер швидше б поїсти! Двадцять чотири години ми з Бєбі не мали й рiски в роті. Харчі я маю, та як до них добратися?

Бєбі побігла до води. Не знаю, що вона шукала там, але я мусив самотужки видряпатися до клунка. Нарешті це мені вдалося. Два роки вже я не пив джерельної води! Після неї мені вперше по-справжньому смакує обід. Точніше сказати — вечеря. Бо тут немає полудня і обіду. Тут вічна ніч. І коли б ми тут не їли — завжди вечеряємо.

Сьогодні Бєбі обійшлася без моєї вечері — вона знайшла для себе багатий стіл у морі. На скелястих урвищах, з яких спала морська вода, лишилося повно слимаків. Бєбі знала вже з набутого досвіду, що слимаки, які залишаються на скелях після припливу, завжди хороша пожива для ведмедів. Ці смачні, розумні тваринки так прилипають до скель, що хоч ножем їх відколупуй. Бєбі ж здирає їх прямо кігтями. Кілька з них покуштував і я — на смак вони не гірші за устриць. Шукаючи слимаків на скелях, я знайшов велику зелену масу, в якій пізнав дорогоцінну амбру — цей коштовний продукт у медицині й парфюмерії, який утворюється в животі китів. Як амбра попала сюди?

Отже, ласощів та води тут було досить і для мене і для Бєбі. Може статися, що у воді ми знайдемо такі ж білі рибики, які живуть у північно-американській Мамонтовій печері, що тягнеться на дванадцять миль від бережжя й має багато зал. Одна з них зветься Залою Велетнів, друга — Залою Привидів, бо в ній повно мумій давніх ацтеків. Там же, в підземеллі, лежить і велетенське озеро, що його звуть Мертвим морем. У цьому озері й живуть ті рибики. Про це все я

розповідав Бєбі, яка, використавши приплив на морі, що поволі підіймався, дісталася до мене. Видно, Бєбі наїлася досхочу, бо вместилася біля моїх ніг і під шум прибою уважно слухала мою геологічну розповідь.

Що підземельне озеро так бурхливо вирує, було для мене новиною. Підземні озера мають бути тихими й гладенькими, наче дзеркало. Це ж озеро кипіло. Мабуть, десь далеко у відкритому морі розгулялася страшена буря, хвилі й натиск якої дають себе знати тут.

— Завтра, якщо буде тихо, візьмемо сіті й спробуємо рибалити. Можливо, зловимо хоч одну рибинку. Добре, Бєбі? А тепер ходімо спати!

Та доля мені завжди судила так: коли я просив мало, то діставав багато.

Заснув я з бажанням піймати в цьому озері бодай маленьку рибку, а прокинувся від жахливого хропіння. Бєбі теж завжди хропіла, і я вже звик до цього. Але це було не ведмеже хропіння, а в сто разів сильніший гук, який то дужчав, то стихав. Щось з незвичайною силою

то вдихало, то видихало повітря. Коли вдихало, було схоже на легкий вітер, коли видихало, нагадувало шалену бурю.

Невже ми потрапили в печеру Поліфема?

Коли я лягав спати, то заради економії пального завжди гасив лампу. Погасив я лампу й цього разу. Однак навколо було видно, — це світилася вода. Якесь тьмяне фосфоричне світло пробивалося крізь воду і спалахувало на гребенях хвиль сліпучим сяйвом. Там, де хвилі розбивалися, бризки водяних крапель блищали, мов іскри.

Серед води, що світилася, лежало велике незграбне тіло. То був кит. Просив я невеличку рибку, а дістав кита.

За розмірами він нагадував дунайський корабель — кит був завдовжки сорок метрів.

Голова його до половини виринала з води, і хвилі перекочувалися через його страшну пащу; жирний язик спокійно лежав під кістяною сіткою, а очі були напівпримружені. Тепер я зрозумів, хто це так хропів.

Виходить, ця печера є опочивальнею кита. А цей кит був матір'ю. Про це я дізнався, коли побачив, що на піднятому з води хвості кита спав малий принц. Чарівне немовлятко! Тільки трохи більше за буйвола. Двома маленькими долонями з п'ятьма пальцями (точнісінько, як у людини!) обійняло воно хвоста своєї неньки, щоб не впасти при колисанні.

— Це вже справді добрячий шматок для печені! — шепнув я Бебі, що облизувалася, передчуваючи добру гостину.

— Почекай лише. Ми не повинні ображати цього кита. Нам треба його використати.

Бебі не розуміла цього, бо не була комерсантом. Але я знав, що роблю! Відразу вимив у озері всі порожні бляшанки. Кита я міг забити легко. Випадково я приніс з собою в клунку кілька гарпунів з вибухівкою. Цими гарпунами стріляють з гвинтівки або прямо кидають їх у кита. Пробиваючи китову шкуру, гарпун вибухає, і тварина вмить гине. Цей велетень, що важить півтораєста тонн, лякливий, мов кволе цуценя, тому й гине від легкого удару. Але в мене була причина не робити замаху на його життя. Я знав, що коли заб'ю кита, то його гниючий труп наповнить печеру таким смородом, що в ній не можна буде залишатися. Адже ведмедиця його з'їсть не скоро, а людині для їжі кит непридатний.

Велетень тимчасом перестав хропти і тільки дуже сопів. Він випускав з носа цілі стовпи пари з таким свистом, немов та пара виривалася з котла паровоза. Потім кит глибоко позіхнув, двома лапами-плавцями простягнувся у воді й почав помахувати хвостом. Це був знак для китеняти, що вже час прокидатися. Китеня скотилося у воду і, незграбно плаваючи, підстрибувало навколо своєї матері, наче песик. Мати задоволено рожкала. Нарешті вона висолопила свого товстого, мов бочка, язика, і маля швидко видряпалося на нього. Мати спочатку втягнула дитинча в пащу, потім викинула. Це було вранішнє купання. Мабуть, мати злизувала з малюка морських кліщів, які начіплялися на його шкіру.

Чому кит завжди вишукує тихі місця, в яких ніхто не чіпав би його? Щоб плекати малого. Відомо, що кит, ця найбільша з морських тварин, не риба, а ссавець. Народжує він живих малят, як правило, одне, а інколи двох. Плекає їх цілий рік, поки вони підростуть.

Догляд за малям у кита — хитра справа. Груддю він може годувати двох. Але груди його — під водою, і тому кит мусить лежати на спині й так годувати малят. Побачити це щастить мало кому. Коли кит годує маля, його слухові й зорові органи знаходяться під водою — самка лежить головою донизу, і це запаморочує її. В такому стані на неї легко можуть напасти морські чи наземні вороги, яких у кита чимало. Тому для годівлі самка обирає найбезпечніше місце.

Мені випало щастя бачити це видовище зблизька. Більше того, в мене визрів надто зухвалий план, але здійснив я його вдало.

Коли я побачив лежачого навznak кита, а потім спостерігав, як самка поринає в глибину, щоб підняти маля з води, то промовив до маленького принца так:

— Бачите, ваша величність, для вас байдуже, чи виростете ви за шість років, чи за п'ять. А коли б у вас була сестричка, ви, певне, мусили б ділитися з нею? Оскільки ж ви одинак, то я буду братіком вашої величності. Згідно з ученням Дарвіна ми й так родичі. Кит — єдиний ссавець, який має на передніх кінцівках п'ять пальців. Я маю стільки ж, а хіба це не доказ, що ми родичі? Коли так, то прошу поступитися і дати мені доступ до животворної рідини!

З цим я з порожньою бляшанкою підплив до кита-самки і вмовився поруч з принцом.

Той трохи побурчав на мене, однак прогнати не міг. Коли він ударив мене хвостом, я штовхнув його ногою, і тоді китеня повірило, що я й справді його братік.

Тимчасом, за допомогою тоненької каучукової трубочки я висмоктав геть усе молоко з другої груді. Моя бляшанка наповнилася наполовину.

Я впорався швидше за принца, і коли той ще ссав, я вже був на березі.

Яка чудова здобич! Вісім літрів смачного молока, жирнішого, ніж буйволяче. Я розлив його у порожні бляшані посудини і щільно позакривав, розраховуючи на те, що воно згодиться пізніше. Бебі молока й не понюхала, вона чекала м'яса. Та я сказав їй, щоб на це не сподівалася.

А зрештою, Бебі, може, й дочекається кращої здобичі. Якщо заплив сюди кит, то можуть заплисти й тюлені, моржі й морські леви. А білий ведмідь не потребує ні сітей, ні гарпунів, щоб добути поживу. Вирішивши, що синкові вже досить молока, самка-кит перевернулася. Маля, яке пірнуло під воду, вона вхопила пащею і потім сама теж занурилася в глиб озера.

Коли б мені поталанило отак кілька разів, я забезпечив би себе харчами на всю зиму. А в мене була ще й ведмежатина. До речі, серед мисливців існує повір'я, що той, хто довго харчується ведмежим м'ясом, неодмінно сивіє — волосся стає білим, як шерсть полярного ведмедея. Не вірю я в це, а коли це й правда, то мені байдуже.

Кит кожних шістнадцять годин завертав до печери плекати свого сина. В мене вже не вистачало посуду, і я не мав куди зливати молоко. Тепер я вже почав замислюватись над тим, щоб оживити двох правічних людей, повернутися до льодової печери по своє знаряддя і з лишків молока почати виробляти сир. Кит щедро постачає сировину для молочного виробництва.

Війна між велетнями

Отож я оселився в печері, де є джерельна вода й молоко. Невистачало тільки пального для освітлення, і тому доводилося витратити його економно. Був час, коли море само освітлювало печеру. Те світло, можливо, було пов'язане з північним сяйвом на поверхні землі. Спостеріг я й іншу прикмету того, що море й озеро сполучені між собою. В печері температура була така, як і в морі — один градус тепла.

Вам здається, що це холод, але я вже звик до нього. Коли я не спав, то рухався, щоб зігрітися, а спати лягав поруч з ведмедицею. Її тіло зігрівало краще за грубку. Можна уявити собі, скільки випромінює тепла тіло, котре важить дванадцять центнерів. Бебі тепер уже спала подовгу. Наближався час її зимової сплячки. Я міг розбудити Бебі тільки коли трубив їй прямо у вухо, але без потреби, я не турбував її.

Проте одна незвичайна подія все ж примусила мене порушити солодкий сон Бебі. Правда, це чудове видовище збудило б її й без мене.

Одного разу озеро в печері засяяло незвичайним електричним спалахом, а висока, як гора, хвиля віщувала прибуття володарки печери. Вже не раз спостерігав я таку прикмету появи кита, але тепер хвилі вирували дужче, ніж звичайно. Причину цього явища я взнав через кілька хвилин.

Кит виринув з-під високої, як гора, хвилі. Своє дитинчатко він, як завжди, тримав у пащі. Але тепер мій знайомий кит примчав сюди не сам — на поверхні води підстрибувало інше страховище — амбровий кит (physeter). Ця потвора, в кишках якої збирається амбра, інколи кусками в півцентнера, є теж родичем звичайного кита.

Якщо звичайний велетень-кит є найсумирнішою в світі твариною і харчується дрібненькими морськими слимачками, то його родич, амбровий кит, живиться тільки м'ясом — справжніми ласощами для нього є акула і кит звичайний.

Акула, цей страшний хижак, коли натрапить на кашалота — амбрового кита — від страху ховається в намул, а часто навіть вилітає на берег. Якщо акула може перекусити навпіл людину, то кашалот

розриває зубами акулу. Кашалот — найстрашніший ворог звичайного кита, хоч із його м'яса він з'їдає тільки язик. Як бачите, це великий ласун. Решту м'яса він кидає. Кашалот дуже любить поживитися малятами кита, тому завжди й полює на них. Кит не має зубів — у нього тільки кістяна сітка та піднебіння. Гризти й кусати ними він не може. Зате в амбрового кита є сорок вісім гострих зубів. Всі вони розташовані в рядок на нижній щелепі — спереду найдовші, за ними менші. Ці зуби схожі на огірки. Найменший з них важить кілограм, найбільший — два. Цими страшними зубами потвора здатна розтрощити шлюпку. Амбровий кит удвоє менший за звичайного, та голови в них однакові. Непомірно велика голова кашалота займає половину його тіла. Хребет — вигнутий догори. Тіло кашалота — оксамитовочорне, вирає зеленавосиньою барвою, язик його — кривавочервоний і видніється між щелепами, коли відкривається паща. Звичайний кит — чутлива, ніжна істота. Найменше поранення спричиняє йому смерть. Рани від списа, які в людини легко гояться, для кита є загибеллю. Амбрового ж кита можна поранити тільки в двох місцях — там, де голова з'єднується з хребтом, і на череві. Череп його твердий, мов камінь, а коли цей кит розлютує, то може головою проломити бокову стіну корабля. Інші частини його тіла сповиті міцними, наче кістка, жилами. Ось це страховисько й напало на мого кита.

Перелякана кит-самка подалася в сховище, але хижак помчав за нею через тунелі в скелях і через печери льодових гір. Тепер вони зустрілися в цьому озері, борючись не на життя, а на смерть. Кит від страху хропів, сопів, видував пару з ніздрів. Він зайняв зручне для боротьби місце — велику голову сховав у вузьку бухту, до якої ворог не мав доступу. Єдиним засобом захисту кита є його хвіст. Правда, цей хвіст — страшенна зброя. Китолови розповідають, скільки всякого лиха може заподіяти кит своїм хвостом. Підкине шлюпку разом з дванадцятьма матросами в повітря, одним помахом хвоста розсіче пором надвоє так, наче б його пилою розпиляли.

І тепер, коли хижак-кашалот кинувся на нього, щоб зубами роздерти його бік, кит махнув хвостом. Кашалот гепнувся об скелясту стіну аж на другому боці печери, але це не відбило в нього бажання продовжувати боротьбу. Як видно, його кістяний панцир витримав удар. Хижак почав новий напад.

— Прокинься, Бебі! Лихо! — крикнув я просто на вухо ведмедиці і хльоснув мою подругу по носі. Вона одразу ж прокинулась. Якщо кашалот заб'є кита-самку, пропало наше молочне господарство!

Я запалив магнійові дроти. Потім відшукав свої гарпуни і поспішив втрутитися в цю боротьбу.

Був то незвичайний, чудовий морський двобій! Тільки тепер, при повному освітленні, мав я можливість уперше добре роздивитися нашого кита. (Світло не заважало борцям — у них дуже слабкий зір). Спи́на мого кита була коричневою, на череві — біліла пляма. У широкій пащі його, замість зубів, виднілася чорна кістяна сітка. Від шиї до черева шкура його зморщена, в глибині ці зморшки — кривавочервоні. Коли кит ворушився, ці червоні смуги чудово виблискували на мармуровобілій шкурі. Думаю, що моя знайома серед свого племені була справжньою красунею.

Боротьба між двома велетнями невгавала ні на хвилину. Обидва так били хвостами, що хвилі здіймалися аж на двадцять метрів, а в печері водяні бризки летіли, мов рясний дощ, заливаючи обличчя й очі. Кит почав верещати, мов кабан, коли його колють, тільки в тисячу разів сильніше, і раз у раз бив хвостом по голові кашалота, й ці удари відлунювали, немов гуркіт грому.

Весь час кит тримав своє маля у пащі, не випускаючи його звідти ні на хвилину, і облизував язиком його голову.

— На поміч, Бебі! — гукнув я ведмедицю. — Якщо переможемо, буде в нас і м'ясо.

Бєбі не потребувала якихось заохочень. Ведмеді знають, що робити в таких випадках. Вони вміють пірнати, плавати, під водою можуть забити й морського слона, якщо зустрінуться з ним. Бєбі тільки на те й чекала, щоб кашалот, який хитрістю уникнув удару китового хвоста, підкрався до голови самки. У Бєбі був непоганий досвід — не раз вона вже полювала на китів разом з китоловами. Коли раптом кашалотові вдалося добратися до китової голови, мені здалося, що кит загинув. Та Бєбі з високої скелі миттю плигнула на спину кашалотові, запустила страшні киті в його шкіру й прокусила шию хижака саме в найуразливішому місці. Бєбі, як видно, була досвідченим китоловом. Тепер уже кашалот налякався. Він відчув, що поранений у найуразливіше місце. З-під розірваної шкіри почав литися той дорогий жир, за який і ціниться кашалот. Цей жир називається спермацетом. Тепер я побачив на власні очі те, про що не раз думав. Кашалот, підстрибнувши над водою не менше як на п'ятнадцять метрів, горілиць гепнувся у воду.

Я поспішив використати цю хвилину й миттю кинув йому в черево гарпун, дія якого смертельна, якщо він потрапить під шкіру. На воді знялися такі хвилі, що заплеснули всю печеру. Коли я став роздивлятися, страшенної потвори вже не було — вона зникла під водою. Разом з нею зникла й моя ведмедиця. Я перелякався, що страховисько потопило мою Бєбі. Та через кілька хвилин Бєбі виринула з води, спритно випливла на берег, стала на скелі й довго-

довго дивилася у воду. Боротьбу було закінчено. Мій кит спокійно лежав на воді. Здавалося, що його очі з довгими віями повні подяки й мружаться на мене. Може, кит упізнав у мені свого рятувальника? Нарешті він почав плакати (у китів також є сльози), а потім, знесилений, заснув.

Мандрівка в кашалоті

Минуло півгодини, і амбровий кит знову з'явився на поверхні води, але він більше не ворушився. Кашалот був мертвий.

— Тепер він наш! — сказав я Бебі, взяв мотузку, сів на спину ведмедиці й поплив до туші кашалота.

Двадцятиметрове страховисько і мертве викликало страх. Більшість іклів кашалота була завдовжки шістнадцять сантиметрів, тобто довші, ніж у найбільшого дикого кабана; ширина їх — вісім сантиметрів, і гладенькі вони, як слонова кістка. Найцінніша частина кашалота — голова. Саме в ній, між кістками та шкірою, в своєрідних заглибинах міститься дорогоцінний жир. Та голову я залишив наостанок. Важливіше було розібрати його тушу, бо коли б минув хоч один день, кашалот почав би гнити і так би смердів, що близько до нього й не підступиш. Я прив'язав амбрового кита мотузкою під щелепою і за допомогою Бебі витяг труп на скелясте побережжя. Тут було легше розбирати його.

Щонайперше я розпоров шкуру. Здирати її мені допомагала Бебі. Шкура згодиться для шатра. Придатна вона і для підшов на чоботи. Під шкурою була тоненька, наче шовк, плівка. З неї в Гренландії виготовляють сорочки для дівчат. Згортаючи цю плівку в сувої, я згадав про свою наречену. Буде і їй з чого шити білизну.

Потім почали знімати сало. Воно вкриває спину кашалота десятидвадцятисантиметровим шаром. Я зрізав його широкими куснями й кидав прямо у воду. Звідти я легко зможу його виловити, коли воно мені буде потрібне. Під салом був кістяний панцир, яким огорнуто тіло кашалота і якого нелегко врубати навіть сокирою. Під панциром міститься червоне м'ясо (м'ясо звичайного кита — чорне). То вже здобич для Бебі. Для неї така здобич те саме, що Каліфорнія для шукачів золота. На radoщах вона забула й про свою зимову сплячку.

Потім дійшла черга і до голови кашалота. Але перед тим як відкрити заглибини в кістках, де міститься спермацет, необхідно було подбати про бурдюк для жиру. Для бурдюка можна було використати шлунок і кишки кашалота. А добратися до його нутра було не важко.

Ворота ж відчинені — паща кашалота роззявлена так, що й возом можна проїхати. Нижня щелепа довга, рівна, наче дошка: з неї вбік стирчать зуби. На щелепі лежить довгий червоний язик. Язик — смачна страва, тільки треба його покряти, засолити й закоптити. Але всьому своя черга, а зараз треба розбирати кашалота.

В роті кашалота людина може стати на весь зріст. Піднебіння тварини вкрито щетиною. Ніздрі» що зовні утворюють один отвір, з'єднані прямо з легенями. Хрящевидна горлянка веде до м'язів, схожих на каучук. Саме за їхньою допомогою кашалот і реве, коли б'ється або коли буває закоханий.

А чи може амбровий кит кохати? Ще й як! У нього серце завширшки з мої плечі.

З пащі через горлянку до першої черевної порожнини веде отвір, крізь який можна пройти лише нагнувшись. Амбровий кит має чотири шлунки.

Перший з них повний залоз, котрі виділяють сік, яким розм'якшується проковтнута їжа. Доводилося не раз бачити, як кашалот відригує проковтнуту здобич, потім ще раз жує її й знову ковтає. Китолови помічали, як кашалот викидав проковтнуту акулу і тут же знову поглинав її.

В першому шлунку кашалота температура була плюс 58 градусів по Фаренгейту. Шлунок виявився зовсім порожнім. Як видно, кашалот давно ганявся за китом і не мав часу полювати на менших риб.

З першого шлунка до другого веде вузька щілина, крізь яку можна тільки пролізти.

На дні другого шлунка я знаходив маленькі каракатиці та кістки раніш проковтнутих акул, які не розм'якли ще так, щоб могли пройти в третій шлунок, який безпосередньо зв'язаний з печінкою. (Цей кит не

має окремих жовчних міхурів). Третій шлунок найменший з усіх шлунків кашалота. Це справжня машина. Його стіни довкола проросли кістками, між якими, мов між жорнами, перемелюється пожива.

Коли я зазирнув туди, то, признатися, налякався і враз відсахнувся.

Повітря в нутрі кашалота взагалі було не дуже приємним. З цього ж шлунка тягнуло смородом, що нагадував запах неприємних ліків, і я мусив припинити свою мандрівку. Третій шлунок ще працював на повний хід. Велика кількість нервів та жилок ще рухалися, між кістками-жорнами ще обертася якийсь великий незграбний клубок. Коли я повирубав і повитягав через горлянку потвори один за одним шлунки, то в клубку з третього шлунка впізнав величезного восьминога — страховиська морів, яке здатне своїми щупальцями задушити й людину. Та кашалот зміг проковтнути й цього неприступного хижака.

Проквітнути восьминога кашалотові легко, але перетравити набагато важче. Деякі частини тіла восьминога ніякий шлунок не перетравить. А який від нього жахливий сморід! Я не міг працювати далі, поки не наповнив цей тельбушище камінням і не пустив його на дно озера.

Слідом за шлунком я пустив у воду серце й селезінку, як нікому не потрібні. Але нирки кашалота, за формою схожі на гроно винограду, я взяв, бо вони — ласощі. Печінку взяв я також, бо десь читав, що завдяки печінці з якоїсь великої рибини було повернуто зір сліпому. Можливо, і я скористаюся печінкою як лікувальним засобом для моїх первісних людей.

Четвертий шлунок кашалота найпросторіший. Стіни його цілком рівні й слизькі. Цей шлунок — цех хімічного розподілу харчів, звідки вода й твердіші речовини йдуть своїми окремими шляхами.

У череві кашалота є ще один продукт. Це амбра. Вона утворюється тільки в шлунку амбрового кита. Амбра — найцінніша сировина для парфюмерії й медикаментів. В Англії за одну унцію амбри платять вісім фунтів стерлінгів. А я знайшов у животі забитого кита кусень у півцентнера. Амбра була загорнута в тонку оболонку й приросла до стін живота. Я думаю, що в череві кашалота амбра утворюється з тих частин величезної каракатиці, які амбровий кит не може перетравити. Ця думка підтверджується тим, що сира амбра має запах, схожий на запах каракатиці. Цей кусок амбри (вартість якого до шести тисяч

фунтів стерлінгів) я поклав сушити на скелю. З довгих і товстих кишок я виготував бурдюки для жиру. З жил зробив мотуззя.

Коли нутро кашалота було вичищено, я освітив це величезне склеписте приміщення і визнав, що в ньому справді можна влаштувати житло.

Очистка нутра кашалота зайняла багато годин. (Не кажу — днів, бо тут такого розподілу часу немає).

Поки я порався з кашалотом, великий кит, як звичайно, приплив годувати своє малятко. Чому він не з'явився, побачивши, якою роботою я зайнятий, мене не здивувало. Кит погано бачить, ще гірше чує, а органу нюху не має зовсім. Він, певно, й забув про кашалота. Пам'ять у нього дуже коротка — у страшенно великій голові мозку не більше, ніж у вола.

Отож, я цілком спокійно міг наповнити жиром бурдюки, виготовлені з кишок кашалота. Черпав я його із заглибин у черепі, які, здавалося, були бездонними. Коли я випорожнив їх, то через шість годин вони знову наповнилися. Це сталося, певно, тому, що з голови кашалота іде довгий канал по всьому тілі, а жир виділяється в кожному м'язі й стікає до черепа.

З черепа треба було ще вийняти очі. Вони більші, ніж у великого кита, за розміром скидаються на ядро великої гармати. З них у мене будуть такі дві чаші для молока, яких не побачиш і на панському столі. Витягнув я з води обидві щелепи кашалота, бо здогадався, що ними можна скористатись як драбиною з двадцятьма чотирма шаблями, коли я буду вибиратися з щілини, в яку спустився.

Поки я порався, Бебі влаштувала для себе справжнє свято. Вона не злізла з спини кашалота доти, доки не захотіла пити. Тоді вона попливла під скелю до джерельної води, а напившись, повернулася знову. Бебі кашалота вистачило б на цілий рік. Щоправда, мене це не дуже влаштовувало б, бо кашалот уже починав смердіти. Та коли з туші було знято сало і вибраний весь рідкий жир, важкі залишки почали поринати у воду. І, на велике здивування Бебі, м'ясний острів раптом потонув. Проте ведмедиця наїлася вже на цілий місяць. І її вага тепер була щонайменше два центнери. Та й пального в мене тепер було досить. Крім рідкого жиру, я міг витопити ще сала щонайменше сорок тонн. Шкода, що в мене не вистачало порожнього посуду, і моє приладдя для витопки жиру було дуже примітивним. Для цього я знайшов на березі яму, з якої, немов жолоб до озера, сходила вузька щілина. В ямі я розпалив багаття з дрібних шматків шкури кашалота й накидав на вогонь великих куснів сала. Поволі багаття розгорілося. О, це було феєричне освітлення! На моє щастя, в п'ятдесятиметровому куполі було де розвіятися диму. Інакше я задушився б. Полум'я шугало аж до стелі, клуби диму вгорі спалахували знову. Розтоплений жир ручаєм стікав на поверхню озера.

Я здогадався не збирати його гарячим. Адже відомо, що жир нікуди не дінеться, тому-то я й залишив його холонуту у воді. Потім на виготовленому з шкури кашалота плоту я міг виплисти в озеро й

позбирати жир, що вкрив усю поверхню, до свого посуду. Вода вже не знімалася брижами — озеро було тихе й спокійне, наче поверхня великої бочки з застиглим жиром.

Мене цікавило, як поводитиметься кит-самка, коли повернеться сюди. Чи не злякається вона великого багаття та китового жиру? Ні, мій кит зовсім не злякався, і освітлення не вразило його, хіба що тільки він вирішив: «От як добре стали бачити мої очі!» А жир припав йому до вподоби. Кит, мабуть, подумав: «Добрий бульйон!» — і почав з насолодою хлебтати. Ще й малого принца частував. Жир, звичайно, для мене пропав, але він був відшкодований молоком. За це в перше ж доїння кит дав мені цілих двадцять сім літрів молока, а я відразу переробив його на сир і до свого зошита для господарських нотаток записав: «Коли хочеш, щоб кит давав багато молока, годуй його китовим жиром!»

Від вогнища я мав ще й іншу користь: незвичайно велика печера так нагрілася, що, нарешті, температура в цій величезній кімнаті піднялася до 16° по Реомюру. Для мене цього досить. Накидавши сала у вогонь і не маючи іншої роботи, я взяв тоненьку плівку з кашалота, розкрояв її і пошив гарне жіноче вбрання.

Коли людина довгий час працює лише голкою, то в неї народжуються сміливі, зухвалі думки.

Підпалення вулкана

Тепер розповім вам, які саме думки роїлися в моїй голові, поки я шив.

А міркував я ось про що: по-перше, сушу, на якій я зараз перебуваю, принесла сюди величезна льодова маса. Отже, якщо вона цю землю принесла, то може її й віднести.

Моє припущення підтримувалося і тим, що цю печеру відвідують кити. Вони приходять сюди або з Гренландського моря, або з Льодовитого океану, які, напевно, розташовані поблизу.

Нашу сушу, цей острівець на кризі, затримують тут тільки льодові гори, що її оточують. Коли б можна вирватися з-поміж них, то острівець поплив би далі.

Але куди?

Через Північний полюс в Америку? Морська течія, певно, підхопила б його і віднесла б кудись до великого материка.

Що могло б визволити цей острівець звідси? Дуже великий землетрус. А потім, як ця земля плистиме між кригою?

Саме над цим я сушив собі голову. Важко сказати, чиї ідеї скромніші — мої, чи Наполеона III, коли він сам, у супроводі одного лише орла, вирушив здобувати Францію; чи Моріца Бенъовського, котрий з однією гарматою збирався захопити цілий острів Мадагаскар. Та мною керує не честолюбство — я хочу тільки викрасти звідси Землю Франца-Йосифа.

На цій землі я єдиний і повновладний господар і маю всі підстави казати зараз про себе: «Держава — це я».

Я тут і народ, і володар. У мене величезні скарби під землею, і я не маю жодних боргів. Вів я війну і на морі, і на суші, вів переможно. Скорений ворог заплатив мені контрибуцію. Маю і підлеглих — одного сідлаю і їжджу на ньому, другого — дою.

Підставою для моїх подальших планів були припущення, що мої первісні люди зайшли до цієї печери з поверхні суші. Коли так, то звідси можна і вийти.

Я вже давно шукаю виходу. Бокових щілин тут досить. Тільки от загадка — котрою мені піти? Одні щілини ведуть угору, інші — вглиб. Я вибрав останні. Коридор між скелями був дуже вузький, місцями я міг пролазити тільки рачки. Цей коридор вів спершу через сланцеві шари, потім униз крізь пісковик. В одному місці я почув знайомий запах. Спалахнула надія: тут поблизу має бути кам'яне вугілля й нафта. Тепер треба йти обережно, бо де вугілля, там і вибухові газы.

В одному з поворотів скелястого коридора я раптом почув голос живої істоти.

Що це? Бджола гуде? Тут, у підземеллі? Вище 85° північної широти, де немає комах? Не було їх і в часи утворення кам'яновугільних шарів.

А ця бджола так і дзижчить над моєю головою, немов застерігає, щоб не наближався до неї, бо вжалить.

Це не сон, не омана! Бо коли затулю вуха, нічого не чую, а відкрию — знову бджолине гудіння. Підходжу ближче. Тепер мені здалося, наче бджола потрапила в павутину й гуде жалісно. Почав я дошукуватись, що воно таке. Раптом гудіння бджоли перейшло у крик великої сови. Дротяний циліндр моєї лампи запалав червоним полум'ям. Тепер я вже знав, яка то була бджола. Коли б вона вжалила, я дістав би пугівку на той світ.

З тоненької щілини між скелями тягне нафтовим газом, який і гуде так жалібно. Отже, я потрапив у небезпечне місце. Вже відчувалися загрозливі запахи. Шахтарська лампа не захищає від небезпеки, а лише застерігає від неї — дає знати, що вибухові гази близько. Я прикипів до скелястої стіни. Але чому моя лампа спалахувала тільки коло щілини? Адже коли б крізь ту маленьку щілину нафтовий газ струмів лише протягом однієї ночі, увесь коридор був би повний газу, і моя лампа зразу відчула б його. А ця нафта вже довгі тисячі років гуде, виспіває тут, мов бджола. Виходить, цей газ десь щезає. Я не кинувся навітки. Адже ж я шукав саме те, що мене зараз налякало. Я поставив шахтарську лампу на землю — вона вже не палала — і спробував, поки міг бачити дорогу, просунутись уперед. Мене штовхало якесь передчуття. Я відійшов далеко і, вже не бачачи світла лампи, просувався наманя. Тепер у мене об'явився інший дороговказ. Я почув якийсь особливий шум підземного водоспаду. При кожному моєму кроці шум посилювався. Я догадувався, що переді мною велика печера, через яку рине стрімка вода. Що це за вода, яка між кригою досі не замерзла? Бажання дізнатися про все вело мене вперед. У кінці коридора почало світлішати.

Промінь з неба!

Та хіба то небо? Сонце не сходить на ньому довгі місяці! Та для мене і цей єдиний промінь був ніби зоря! Я не йшов, а мчав, не відчуваючи більше смороду навколо, а тільки бачачи перед собою світло. Чим ближче до нього, тим дужче вчувався і гул водоспаду.

Раптом я змушений був зупинитися, бо побачив, що стою на дні прірви. А вгорі надо мною, на висоті, від якої йшла обертом голова, був той самий отвір, крізь який струміло надземне світло і виднівся клапоть синього неба, а на небі всміхався повний місяць. Місячне сяйво освітлювало прірву.

Але це був не той місяць, який я звик бачити, — спокійний, холодний, поважний, байдужий диск світла, що завжди однаково дивиться на нас. Цей місяць був, як веселий, придуркуватий і смішний парубок: він танцював — стрибав уперед, назад, управо, вліво; його перекошене обличчя то витягалось від плачу, то розширювалося в усмішці. Край його колеса то мерехтів і коливався, то розпливався в дві великі кулі, що знову з'єднувалися.

Що творилося з тим місяцем-парубком угорі?

Незабаром прірва відповіла їй на це. Коли місяць кинув у глибину своє світло, я помітив великий шар кам'яного вугілля, що звисав над прірвою. З однієї щілини цієї чорної стіни витікав той струмінь, шум якого привів мене сюди.

Вода в ньому була чорна навіть при місячному світлі. Навколо потоку утворилося широке болото. Воно теж було чорним. Отже, виходить, що вода в потоці змішана з нафтою. Частина води й нафти через якусь щілину витікає в море, заповнюючи простір між крижинами. Друга частина нафти випаровується, і в цій газовій хмарі переломлюється вгорі місячне світло. Я зрозумів, що тут, передо мною, справжній нафтовий вулкан, який ще не спалахнув вогнем.

Ех, який страшний вибух міг би спричинити тут усього один сірник. І я твердо вирішив викликати цей вибух. Але так, щоб мені він не пошкодив. Бо це вже інша річ, ніж бути хрещеним батьком новонародженому базальтові. Тут ідеться про підпалення вулкана. Але чого я цим досягну? Я досягну того, що величезна кількість нафти, яка зосередилася в ямі підо мною, раптово вибухне і струсоне сушу. Суша, певно, вирветься з-поміж крижин, які її тут полонили. Та це ще не все! Нафта з давніх-давен стікає звідси у вкрите безмежними льодовими масами море, і залишається на поверхні води, бо льодова оболонка не дозволяє їй випаровуватися. Але коли захована нафта спалахне вогнем, вибух на далекі милі розтрощить кригу. Та й це ще не все: нафта буде горіти й на поверхні води. Палаюче море зустрінеться з крижаним. Ось тут і подивимося, хто дужчий — полум'я чи лід. Я попливу разом із Землею Франца-Йосифа, з моїми скарбами, з горою Ціхі через моря, через полум'я, повз крижані гори. Але як зробити це? Як захистити себе від наслідків вибуху?

Запалити нафту було не важко. Я приніс свої вибухові матеріали і метрів двісті бікфордого шнура. (Такими засобами ми розбивали кригу перед кораблем). Прикріпивши вибухівку на шнурі так, щоб вона звисала над прірвою, я протягнув шнур по коридору, а сам повернувся туди, де залишив лампочку. Шнура було багато, тому я протягнув його ще далі, та й тут не запалив його сам, а приладнав до нього машину, яка має запалити шнур точно в призначений мною час.

Тепер треба було подбати про власну безпеку. Я знав: вибух буде такої сили, що зруйнує на десять миль усе навколо. Отже, на час вибуху мені необхідно сховатися самому і сховати харчі в безпечне місце в підземеллі. Таким місцем і є кришталева печера. Вона має форму кулі, стіни якої утворені з кремневих кристалів. Цю кулю не зрушить жоден вибух, жоден землетрус. Коли б навіть Землю розстрожила якась світова катастрофа, то й тоді ця куля залишилась би цілою і, як окрема планета, кружляла б навколо Сонця. Отут саме й треба мені шукати порятунку й надійного захистку.

Бєбі вже кинулася на розшуки мене. Йдучи слідом за мною скелястим коридором, вона ревла й скавуліла, ніби щось передчуваючи.

І я здригнувся від страху, коли подумав, за яку небезпечну справу взявся, — зробив замах на демона підземелля.

Чудесне пробудження

Якщо один метр бікфордського шнура згоряє за чверть години, то на переселення з китової печери до кришталевої у мене буде цілих п'ятдесят годин. За цей час треба перенести доставлені сюди знаряддя й надовго забезпечити себе харчами, водою та пальним. Крім цього, необхідно врятувати й продукти з амбрового кита. Особливо багато треба було взяти води, щоб її вистачило для руйнування кришталевих домовин.

Минуло тридцять годин, поки я все переніс. За цей час про сон я й не згадував. Щоб приготувати ліжко в кришталевій печері, теж пішло немало часу. Адже там усе було застелене гострими призмами (на них хіба що факіри могли б спати). За підстилку правила мені шкіра кашалота (вона була м'яка, мов оксамит), а подушкою — надуті повітрям тонкі кишки кита. Не вірю, щоб навіть у китайського імператора було краще ліжко. У спальні струмили пахощі від кусня амбри з півцентнера вагою. За такий шмат сінгапурський магараджа колись сплатив п'ятсот рупій Гукслею, капітанові китоловів.

Після цього в мене залишилося ще двадцять годин часу.

Напруження перед вирішальним вибухом прогнало сон. Та й Бебі щось передчувала і теж не могла заснути. Ведмедиця ходила без упину з місця на місце, шукала і не знаходила собі зручного закутка. Вкрай стривожившись, вона почала стогнати й підійшла до мене, ніби просячи захисту.

А для мене ці останні години були найдорожчими. Адже саме зараз мав статися перехід від уявної смерті до життя, а не навпаки — від життя до смерті.

Отож, почнемо нашу сміливу справу.

Спершу я почав шматком кристала терти поверхню великої призми, що була домовиною жінки. Натирав я призму для того, щоб наелектризувати її. Це вдалося. Наелектризована призма засвітилася, з її граней почали злітати електричні іскри. Однак друга частина мого досліду не вдалася. Те, що я покропив наелектризовану призму

крижаною водою, не дало ніяких наслідків. На кристалі не утворилося жодної, бодай найменшої щілинки. Треба було братися до діла інакше.

Тоді я взяв одну з тих міцних, як мотузок, жил, що тяглися від голови кашалота до його хвоста. Розрізав жилу надвоє, одним шматком щільно обв'язав кришталевий стовп, в якому була дівчина, другим — той, в якому похований чоловік. Обв'язував я ці домовини нижче ніг похованих людей. Потім позатикав усі щілини в кристалі азбестовими шматками, облив жилу китовим жиром і запалив її. Обмацуючи кристали рукою, я перевіряв, чи тепло від палаючого риб'ячого жиру не перегріває поверхню призми. Тепло, яке витримує моя рука, не могло пошкодити й тим, що поховані в призмах. Кришталь — поганий провідник тепла. Нижня частина призми розпеклася, верхня ж залишилася холодною.

Коли жир згорів, я раптово облив водою низ призми. Обидва кристали з дзвоном тріснули.

Я швидко обтер закурену димом призму. Поверхня кристалю, раніше цілком прозора, стала матовою. Вона потріскалась і блищала, як чорний опал, виграючи всіма барвами веселки. Кришталь був наче райдуга. Але постатей в ньому тепер вже не видно.

Своїм мудруванням я досяг того, що цілком утратив чудову красуню, якою милувався дотепер. Більше вже я не побачу її. При світлі вогню та призма, в якій був похований чоловік, виблискувала синіми, зеленими, рожевими і фіолетовими барвами. Чоловіка тепер уже я теж не бачив.

Я спробував розломити призму долотом і молотом. Зрозуміло, почав з домовини старого! Але це була даремна спроба. Призма не поступалась й залишилася суцільною масою. Її потріскані частини так трималися купи, що людська сила не могла їх роз'єднати.

Скільки годин залишилося ще з п'ятдесяти?

Остання!

Я сів біля підніжжя кришталевої домовини і почав рахувати хвилини, тримаючи годинника в руці. Запаленого шнура лишилося вже тільки чотири метри. Надходили останні хвилини.

Коли шнур догорить, вибухівка впаде в глибину і на першій скелі, об яку вдариться, вибухне й підірве наповнене нафтовими газами підземелля. Вогонь пошириться й під льодом, який на десятки миль просяк нафтою. Мільйони й мільйони гектолітрів нафти спалахнуть за

кілька хвилин. А я тут спокійно чекаю цього страшного руйнування неба й землі, гір, вод і льоду. Ні! Це не так, моя душа неспокійна. Чим ближче вирішальна мить, тим дужче й дужче калатає серце.

Якийсь гнітючий непереборний звіриний страх знесиловав мене. В останні хвилини я вже хотів кинутися, загасити шнура й зняти коробку з вибухівкою. Та було вже пізно.

Я підбіг до призми, що заховала від мене жіночу постать, і обійняв її руками: «Якщо завалиться надо мною світ, хай розчавить мене твоя домовина».

...Відтепер хвилини здавалися мені вічністю. Ведмедиця принишкла біля моїх ніг і навіть скавуліти не наважувалася.

Я прислухався, затамувавши подих. А може, коробка не вибухнула? Може, шнур згас, або навіть не запалився?

Та раптом здригнулася вся кришталева печера. Земля двигтіла. Дрібні, раптові удари все дужчали. Цей землетрус мав і свою музику — тихий, примарний, невиразний звук, схожий на той дзенькіт, який бринить під час північного сьйва, або який чути біля статуї Мемнона в Єгипті. Це звук кристалів, що оживають. Коли шепоче один листок на дереві, його не чути в лісі, але коли шелестить на деревах усе листя, то лісом котиться шум.

Ця незвичайна музика тривала недовго. Через кілька хвилин її заглушили страшенний тріск і грюкіт над землею і в підземеллі. Тепер вибухнула вся газова маса у великій кам'яновугільній печері. Стовпи вогню, що пломеніють з кратера вулкана, яскравіші від північного сьйва. За одну мить розтане вічна крига на горах, повідь затопить долини, печери і знову перемішає кістки вже не раз похованих у землі первісних тварин.

Від сильного удару здригалася вся суша. Печера китів, певно, до стелі залита водою. Льодові тороси розпалися, а суша відділилася від льодового континенту.

Нафтове палаюче джерело запалить нафту між льодовими торосами. Нафта не спалахує вся відразу, полум'я пробігає по ній поступово, з милі на милі. Льодові палаци та замки з зубчастими вежами і круглими склепіннями з гуркотом звалюються один по одному в бурхливі хвилі. Все закряє і застеле полум'я, що його не загасить ні вода, ні крига. А розбиті льодові гори розбурхане море кине до мисів і скелястих берегів суші.

Газовий вулкан реве, печери гудуть, море бушує, крига гуркоче, базальт тріскотить. Тюлені й кити, затиснуті між вогнем та льодом, виють, охоплені смертельним жахом. Моторошні акорди цього оркестру змішуються з могильним дзенькотом мого сховища — кришталевої печери. Кришталева маса, здригаючись, дзвенить, мов скляна брила від тертя, а звільнені кристали кружляють у танку, групуючись у симетричні фігури. Відомо, що сильний звук інколи може розбити й скло.

Раптом кришталева призма, яку я стискав у своїх обіймах, від страшеного поштовху розлетілася на мільйони кусків, видзвонюючи дощем блискучих іскор. І натомість у моїх обіймах опинилося первісне створіння — ціле, неушкоджене, саме таке, яким воно було тисячі років тому, коли потрапило в кришталь.

У цю мить я забув про гуркіт, що триває ось уже кілька годин.

Ні, дівчина не мертва. Тіло її гнучке.

На моїх руках спала дівчина, яка заснула ще в предісторичні часи!

Я дав їй ім'я Нагама, а тому чоловікові, який ще залишався в призмі, — Ламек.

У моїх руках був не труп, не мумія, а мнимовмерла дівчина. Таємниця мнимої смерті була відома і стародавнім угорцям. В повір'ях стародавніх угорців говориться, що молоді дівчата удавали мертвих і поверталися з того світу, приносячи з собою незвичайні пророцтва.

І ця дівчина не померла, вона тільки спить. Я переніс її на приготовлене заздалегідь ліжко.

На щастя, в мене був чудовий стародавній засіб, яким я міг відвоювати життя від смерті, — це амбра. Амбру знали ще халдеї і користувалися нею для продовження життя людини.

Амбра відновлює життєві сили, робить людину молодою і щасливою. Вона повертає життя, якщо воно тільки притаїлося і тіло не почало ще розкладатися. Та речовина ця дуже дорога і чудотворним засобом може служити тільки для багатих людей. Щоб натерти, наприклад, амбровою маззю тіло однієї людини, потрібно чотири унції^[6] тієї мазі, які можна виготовити тільки з ста унцій амбри.

Я міг дозволити собі таку розкіш і взятися лікувати цим чудодійним засобом, бо в череві кашалота знайшов аж вісімсот унцій амбри. Вона була ще сирою, а це значить, що з неї легко можна виготовити амброву мазь. Не можна навіть передати, який чарівний запах має амброва мазь. Вона лоскоче нерви, і людина, що вдихає її, п'яніє. Мабуть, я впав у забуття. Навколо мене все здригається, скелі

б'ються між собою, вогонь бореться з льодом, а я тут, у глибині підземелля, раптом почав співати!

Стоячи на колінах перед своєю нареченою, я думав, як її оживити. Для цього потрібні будуть не тільки чудодійні засоби, але й повсякденне дбайливе лікування.

По-перше, щоб натерти шкіру дівчини амбровою маззю, довелось звільнити тіло її з-під покрову густого волосся. Передо мною лежала немовби справжня мармурова статуя, тільки з м'якою, як оксамит, поверхнею.

Натирати я мусив її знизу, від ніг і далі по спині.

Коли я почав натирати, шкіра почервоніла. Червоний колір — це колір життя.

Нарешті прийшла черга до обличчя й скронь.

Запах амбри та посилені праця загострили мої почуття.

Тимчасом навколо творилося щось незвичайне.

Від поштовхів землі призми кришталевої печери наелектризувалися й почали світитись, утворюючи райдужні кола, що заливали мене і мою наречену барвистим, наче пера павиного хвоста, сяйвом.

Величезні маси гірського кришталю, насичені електричними зарядами, спалахують діамантовими блискавицями аж до стелі. Серед цієї сліпучої розкоші барв тихо пливе одна єдина біла хмаринка. Це дим від спаленого мною жиру. Він не знайшов виходу з печери і білою хмаркою в'ється між стінами.

Від дрижання кристалів утворюються якісь дивні звуки. Ця музика розчулює людину і викликає в неї сльози. А тимчасом з вулкана лине страшний потік громовиць. Серце моє тремтить — я всім єством відчуваю, що в цьому світлі, звуку, запаху повно незвичайних таємниць.

— Пробудись! Пробудись! Пробудись! — кричу я в захваті до своєї нареченої.

Потім, притуливши вухо до її грудей, я, здається, по чув ледь-ледь вловимий трепет, ще не биття серця, а тільки ознаки початку його роботи.

Коли, нарешті, я натер маззю обличчя й повіки дівчини, вуста її поволі розтулилися, ніби розквітла троянда в сонячному промінні. Я

скрикнув від захоплення. Хай і далі дзвенять кристали! Людина перемагає смерть!

А коли я потер під пахвами дівчини, підняті над головою руки її опустилися й обійняли мою голову. Тепер я відчув, що дівчину врятовано. Своїми устами притулився до її уст, щоб дмухнути повітря до її легенів і повернути їй дихання. Весь час я уважно стежив за пульсом.

Це була така врочиста хвилина, що на мить навіть скелі перестали здригатися, наче й вони стежили, як повертається до життя людська істота, і чекали, поки пролунає між кристалами перший удар жіночого серця.

І пролунав!

Перший удар серця!

Я не повірив руці і приклав до серця вухо. Знову удар. Через п'ять хвилин ще один, а далі через кожні п'ять хвилин — удар.

Її обидві руки спочивали тепер на грудях. Уста все більше й більше відкривалися.

Спробував я влити в рот дівчини кілька крапель розведеного у воді винного спирту з амброю.

Тут вона поволі розплющила очі. Були то великі темносині очі, з розширеними зіницями, які ще дивилися крізь поволоку і нічого не бачили. Я поклав свою ліву руку їй під голову, підвів дівчину і долонею правої почав натирати її тіло біля серця. Дівчина примружила очі й почала дихати ритмічно.

Руки і ноги її вже згиналися, але самостійно рухатися ще не могли.

Тепер я відважився на останню спробу. Бризнув на її обличчя крижаною водою. Тіло дівчини немов пройняв електричний струм. Кінцівки ворухнулися, погляд пожвавішав.

Вона прокинулася. Це вже було життя. Дівчина опритомніла, дивилася. Потім здригнулася. Все тіло вкрилося гусячою шкірою. Видно, їй було холодно.

Я напнув шатро з шкури кашалота, яку перекинув через два кристалеві стовпи, щоб затулити світло, привів до дівчини Бєбі й пояснив ведмедиці, що вона повинна лягти біля моєї Нагами.

Я підняв Нагаму і поклав поруч з ведмедицею, яка лежала під нею, немов величезна отоманка. Дівчина не лякалась ведмедиці, а, навпаки, пригорнулася до неї, мабуть, знала, що звіряче тепло лікує. Вірна тварина зрозуміла мене. Адже вона добре бачила всі мої муки. Скавулячи, пестила дівчину так, як ведмедиця-мати звикла голубити своє ведмежатко. Може, в стародав ньому віці, перед тим як винайшли зброю, люди й звірі не ворогували між собою, як тепер. Бєбі зрозуміла, чого я чекав від неї. Вона голубила по-дитячому боязку дівчину, здобула її довір'я й нарешті стала для неї тим, ким була вовчиця для Ромула й Рема. Бєбі стала годувальницею моєї новонародженої дитини. А та справді потребувала молока, бо всяка інша пожива могла отруїти її організм, що ледве починав оживати.

Коли дитинчатко було сите, воно схилило свою гарну голівку на груди чудової годувальниці й заснуло.

Дівчина ще не промовила й слова, тому я не знав, якою мовою вона розмовляє.

А навколо кристали неугавно виспівували над сплячим немовлятком колискові пісні.

Тесть у кришталевій домовині

Нагама справді була милим, чарівним створінням. Чимось середнім між новонародженою дитиною, звіром та соромливою дівчиною. Суміш довірливості й боязні, ніжності й упертості. Всі її почуття були зачатковими. З неї можна виховати й жінку й звіра. Мені треба було вивчити примхи Нагами, як мати вивчає своє немовля, що не вміє ще говорити, але розуміє вже звукові відтінки і виражає свою волю тільки різними звуками — плачем, белькотом і пхиканням.

Треба було поводитися з нею дуже ніжно.

Нагама скоро звикла ставитися до Бебі, як до матері. Вона ще не озивалася до неї, а тільки наслідувала її звуки. А коли я наближався до дівчини, на її обличчі виникала розгубленість. Не раз я пробував ніжно й ласкаво вимовляти окремі слова, та вона жодного з них не повторила.

Проте Нагама цікавилася мною. Коли я лягав з другого боку ведмедиці й прикидався, що сплю, дівчина через ведмедицю нахилялася й довго розглядала мене. Як тільки я палив сірника, вона вклонялася до моїх ніг, бо, певно, вважала мене повелителем блискавиць.

Я дав їй своє залізне й мідяне знаряддя — для Нагами воно було іграшкою, і показав, що вмію вигравати на сопілці. Гра їй дуже сподобалася. Дівчина сміялася.

Жили ми в кришталевій печері вже кілька тижнів. Харчів у нас було досить. В запасі були сир, копчений язик, консерви. Нагама ж все ще живилася виключно ведмежим молоком.

Залишити кришталеву печеру ще було неможливо. Печера весь час легко здригалася, а інколи стугоніла від сильних ударів. Нагама думала, що хтось колише підземелля.

Поволі Нагама звикла до мене і, нарешті, дозволила мені взяти її за руку. А це було конче потрібно, бо інакше я не міг би зрізати їй нігті, що за довгі тисячі років вирости надзвичайно.

За цю ласку й довірливість треба було чимось заплатити. Я вийняв з свого клунка аміантову пряжу — розкішний, блискучий азбестовий шовк. Він їй дуже сподобався. Я витесав для Нагами з жил кашалота

кужіль з веретеном і навчив дівчину прясти. Ця робота Нагамі сподобалася. Та все ще перешкоджали їй надто довгі нігті. І дівчина пожертвувала ними, щоб мати змогу зайнятися цією милою для неї працею й напружити з азбесту тоненьких-тоненьких ниточок.

З риб'ячих кісток я зробив довгі в'язальні спиці й навчив Нагаму в'язати панчохи.

Це не жарт! Азбестові панчохи нам ще дуже знадобляться.

Одного разу, коли земля трохи заспокоїлась і вже не здригалась, я спробував вийти на розвідини з кришталевої печери. Хотів дізнатися, чи не завалило мої виходи звідси.

Шлях крізь сланцеві шари був відкритий більше, ніж перед землетрусом, і до базальтової печери була дорога значно ближча.

Але тут чекала на мене велика несподіванка. Перейти цю печеру виявилось нелегкою справою. Хоч температура в ній з нестерпно високої знизилась до $+50^{\circ}$, бо в стелі утворилася щілина, крізь яку протягало холодним вітром з поверхні землі, однак мене спіткало інше лихо. Великий землетрус повалив цілий ряд базальтових стовпів, і вони лежали вздовж печери, немов настил дерев'яного мосту. Та красенько дякую за такий міст! Базальтові стовпи ще й тепер такі гарячі, що Бебі могла б ще якось перебігти, але хто ходить повільніше, той, поки пройде цей міст, позбудеться ніг.

Тому-то й потрібно було, щоб Нагама наплела для обох нас азбестових панчіх. В них сміло можна йти через розпечений міст.

Я дуже шкодував, що старий Ламек залишився в кришталі — намучився я з його домовиною страшенно, але ніяк не міг її розбити. Це вже, як видно, так доля судила.

Та одного разу, коли ми всі троє спали, новий землетрус так розколював нашу печеру, що ми з нашого ліжка порозкочувалися хто куди. Землетрус тривав недовго, і за ним настала повна тиша. Я запалив свого шахтарського ліхтарика, щоб переконатися, чи не тріснуло десь склепіння печери. При світлі ми побачили нове диво.

Призма-домовина Ламека під час цього землетрусу розпалася, але постать прабатька залишилася замурованою. Проте зараз він не стояв, як до цього, а сидів.

Виявилося, що домовина старого не розсипалася вщент — вона лише тріснула знизу. Весь верх її розпорошився, а нижня частина збереглася. В ній, наче в колоді, залишилася ув'язнена постать Ламека. Верхня частина тіла його звільнилася, а нижче колін залишилася закута в кришталі. Отак і сидів Ламек, згорблений і похнюплений.

— Подивись-но! — мовив я Нагами, показуючи на старого.

Дівчина зойкнула й кинулася до постаті, вхопила затиснуті в кулаки руки Ламека й почала їх цілувати. Вона щось викрикувала, але від постійного схлипування не можна було зрозуміти, що саме. Та голос видавав, що вона тішиться віднайденому й оплакує втраченого, що нерухомо сидить перед нею.

Я підбіг до Нагами й спитав:

— Хочеш, щоб я його оживив?

Вона зрозуміла мене, впала до моїх ніг і обняла їх.

— Добре, тоді допоможи мені.

Розгубившись, я й не подумав, яке безглуздя оживляти людину, ноги якої по самі коліна закуті в кришталі, і їх ніколи не можна буде визволити.

Спробував я знову те, що раз уже мені вдалося. Не шкодував амбри. Правда, для старого вживав не мазь, а розведена в спирті амбру. Так вона швидше просякала йому зарослу щетиною шкіру, яку до того ж я проколював ще й голкою. Влив до вуст старого чималу кількість амбрового спирту і, рухаючи його руками, змушував Ламека вдихати й видихати повітря. Операцію закінчив за допомогою крижаної води, якою покropив Ламекові голо ву. При цьому зарослий білою щетиною Ламек раптом чхнув, потім почав чхати без упину. Як тільки старий

ожив, дівчина підстрибнула — доти вона здивовано сиділа напочіпки біля моїх ніг — кинулася до мене і знову обняла мої коліна, захиляючись від несамовитого збудження.

Нарешті повисла на моїй шиї й заридала.

Оцю мову я вже добре розумів.

Сватання на стародавній лад

Ожилий патріарх тимчасом заговорив, та його голос долинав, наче з підземелля. Був він скоріше хриплим шепотом, що часом зривався і переходив у верещання.

Першим словом, з яким Ламек звернувся до мене, було:

— Амхаарец!

Я зрадів. Це сказане зрозумілою для мене мовою. Я знав кілька староеврейських слів і розумів, наприклад, це перше слово. Правда, воно не дуже ласкаве, бо по-нашому означає: «Дурень!» Та за цим посипалося більше слів. Старий не встиг з мумії стати людиною, як показав себе справжнім аристократом і засипав мене найгіршими глузливими словами. З них добре зрозумів я «несієрім» (невільник), «кераїм» (невірний).

Кілька разів назвав мене Ламек і «мамссером». А це вже брутальна образа.

Я зрозумів — він лається тому, що його дівчина ставиться до мене з такою прихильністю. Старий часто бив себе кулаком у груди й вигукував, що лише він має на це право.

Та раптом мене виручила красуня Нагама. Тримаючись однією рукою за моє плече, вона піднесла вказівний палець другої руки до свого чола й урочисто відрекомендувала старому мою особу:

— Горе деа! (Вчений!).

— Шад! (Чортівське слово!) — скрикнув двадцятитисячорічний стариган.

— Ед! (Свідок!) — відповіла дівчина, показуючи на себе.

— Маккот-мардот! — хрипло вилаявся старий найстрашнішим прокльоном. Колись з такими словами передавали кату на муки дівчат, які поцілували чужого чоловіка.

— Маккот-мардот! — повторив старий.

Дівчина покійно схилилася, підняла з долівки кашалотові жили й подала старому замість канчука. Стояла, чекаючи, щоб старий її відшмагав. Цього я вже не міг знести і силою забрав дівчину від

старого. Той зі злості почав шмагати канчуком свою кришталеву труну. «Бий», думаю собі.

Тепер я вирішив показати, що розумію його мову. Вдаривши себе кулаком у груди, я сказав:

— Неах (Володар), — потім узяв дівчину за руку й промовив урочисто: — Ле кохта! (Буде моєю дружиною!)

— Меахссов! — відповіла раптом дівчина, потискуючи мою руку на знак згоди.

— Алманат, — сердито прохрипів посивілий від п'ят до голови чоловік.

— Меахссов! — повторила дівчина знову.

— Алманат!

Перегукувались вони цими словами разів п'ять-шість. Це означало суперечку про те, коли ми одружимося.

«Меахссов» — означає «від сьогодні», «алманат» — «потім».

Нарешті старий у шаленому гніві кинув страхітливий вирок, показуючи на Нагаму:

— Ерваг!

При цьому слові дівчина пополотніла, щоки її змарніли, уста посиніли, і вона закрила лице довгими косами. Це слово забороняло жінці одружуватися.

Я виструнчився перед старим і посміхнувся йому прямо у вічі.

При цьому старий скривив уста в глузливую посмішку і процідив крізь зуби:

— Катланет!

І тут Нагама впала на землю, розкуйовдила волосся і, обсипаючи голову кристалічним піском, страшенно розридалася.

«Катланет» — дівчина, наречений якої обов'язково перед весіллям помирає. «Катланет» — убивця чоловіків, і вона ніколи не може одружитися.

— Мені байдуже, чи ти «катланет», чи ні, — тепер уже своєю мовою звернувся я до дівчини й підняв її з землі. — Ми двоє в усьому світі, і для нас немає законів! А коли буде потрібен закон, то ми самі створимо його. Я сам тут і парламент, і верхня палата, й король. Я візьму тебе за жінку, коли й ти цього забажаєш.

На цей раз уже старий раптом бурхливо розридався. Він бив долонею по кристалічній масі і весь час повторював: «Галот» (полон). Це знову ж таки означало, що поки голова сім'ї в полоні, дівчина не може вийти заміж.

Бідний старець! Виходить, він тільки того й боявся, що коли я одружуся з його дочкою, то він залишиться тут замурованим у скелі.

Я втішив старого. Приніс долото й сокиру, приклав до кристала й показав, що хочу звільнити старого з тієї неволі. На доказ цього я відколов кусень кристала.

Старий розчулився й, благословляючи нас, сказав на знак своєї згоди:

— Баар гетібб! (Радісна звістка!)

При цих словах Нагама підійшла до нас. Старий узяв своїми кістлявими пальцями дівчину за руку, пригорнув до себе, а мені шепнув;

— Кесубба!

— Кесубба! — Але який дідько міг подумати, щоб і допотопні люди знали кесуббу. Я гадав, що за старовинних часів дівчат віддавали

даром!

А старий похитував головою й, простягаючи до мене долоню, повторював:

— Кесубба! Кесубба!

По-нашому це означає весільний подарунок.

— Ну, то візьми!

І я дістав з клунка красивий кристал лабрадору. Старий дуже зрадів, затиснув його в жмені, але відповів словом:

— Каїмлі!

Каїмлі? А, ти й це знаєш. Тоді ти тільки прикидаєшся, що бачив старий світ. Ти не з прадавніх людей!

«Каїмлі» означає, що тесть забирає весільний дарунок для себе. Коли б він хотів передати його своїй дочці, то сказав би: «Парнасса».

Нарешті старий промовив це слово і загорнув кристал краєчком хустинки Нагами. Та опісля знову звернувся до мене:

— Секукім!

Ач, яка мара! Ще й секукім. Ще й срібла вимагає! Що я мав робити? Мав срібного ланцюжка, зняв його з шиї і передав старому.

Ланцюжок припав Ламеку до вподоби. Він одягнув його на шию Нагамі й поглядав на неї, милуючись красою. Нарешті, Ламек благословив дочку сім раз.

Потім старий почав вимагати «купу». Її він ніяк не хотів зректися. «Купа» — шатро для весільного обряду. Зробив я і шатро, перекинувши китову шкуру на чотири кришталеві стовпи. Без нього я не міг бути «хосен» (жених). Під цією накидкою взяв я за шлюбну жінку гарну «Калем». На щастя, її чудове волосся не треба було стригти, бо за часів Ламека ще не знали ножиць.

І тільки переживши все це, я міг подбати про те, щоб дати старому якогось прохолодного напою. А пити він справді хотів, бо двадцять тисяч років не пив нічого. А це не жарти.

Догадався я, що Ламек буде дотримуватися прадавнього звичаю: питиме тільки з свого посуду. Тому я долотом видобув з кристалів уже згадану шкаралупу діорнісового яйця. В шкаралупі були якісь чорненькі зернятка. Я думав, що то сміття, й викинув їх. Але Нагама це помітила й ретельно визбирала викинуте.

Потім я наповнив шкаралупу свіжою водою, домішав до неї китового молока й долив кілька крапель амбрового спирту. Старий з насолодою випив цю рідину й вдячно підвів очі в небо. Після цього передав келех мені, а після мене підніс його Нагамі. Коли ми всі трое напилися, Ламек обома руками тріснув шкаралупою об землю, щоб повністю виконати весільний обряд.

На щастя, шкаралупа не розбилася. Це було щастям не тільки для шкаралупи, але й для мого тестя, бо не знаю, з чого б він пив, якщо мої бляшані посудини для нього бридкі.

Харчів, якими я збирався його почастувати, було багато.

Та не хотів мій тесть ні ведмежого гуляшу, ні китового язика, просив тільки одне:

— Парперот!

Це традиційна рослинна страва, без якої люди прадавніх часів не справляли весілля. Без парперота немає й благословенного шлюбу — з шлюбу без парперота походять прокляті нащадки, без парперота між подружжям панує розлад.

Та звідки мені дістати парперот? Я навіть не знаю, що воно таке. Коли б хоч знав, з чого він. Не росте в цих краях жодна рослина, крім мохів та лишайників. Якщо ти, дідугане, задумав тут бути вегетаріанцем, то швидко загинеш.

Старий виявився нетерплячим. Певно, був колись королем, бо слова «неможливо» він не знав. Сварився та помахував руками. На щастя, він не міг піднятися з свого трону, бо приріс до нього.

Нагама тимчасом, тиха, слухняна, покірлива підлегла, не говорила нічого, тільки вклонилася своєму прабатькові, налила до шкаралупи води, взяла з хустки крихту того непотрібного сміття, яке я викинув, і вкинула у воду.

Через кілька хвилин я здивовано спостеріг, як ті дрібні зернятка почали набухати, рости — набрякли, як горіхи, вода зникла, і замість неї в шкаралупі вже дрижала, мов холодець, фіолетовосиня маса.

Нагама взяла в руки шкаралупу й з милою посмішкою, з якою жінки, мабуть, і народжуються, почастиувала прабатька.

У старого аж борода затремтіла від радості, коли він покуштував божий харч, а очі від насолоди мружилися.

Це була манна.

Тепер уже і я впізнав її.

Легенди оповідають, що ця рослина вкриває скелі Арарату. Її інколи великими купами вириває буря й розкидає на сто миль по далеких пустелях. Від вогкості вона набрякає і, коли падає на землю, мандрівник у пустелі знаходить добрий харч — манну.

Ми, люди новітніх віків, не звертали уваги на це добро. Хоч воно є таким продуктом, жменькою якого можна нагодувати мандрівників на цілому кораблі.

Я покуштував те, що залишилося від старого. Був то ледь-ледь гіркуватий, але досить смачний холодець. Нагама, побачивши, що воно мені до смаку, приготувала для нас обох ще одну миску.

Такий парперот, напевно, росте й на горі Ціхі, бо це звичайнісінький лишайник. Варто розшукати його. Він для нас буде

ціннішим за всі метали й найдорожчі самоцвіти підземелля.

Весільна подорож у підземелля

Тепер я повинен узятися до праці й визволити ноги свого тестя з кришталевих чобіт. — Розумієш, старче, яка це жертва з мого боку! Бо коли б я ще раз потрапив у населений людьми світ і міг би показати тебе в кришталевих чоботях, це було б наочним доказом, що все розказане мною — правда. Та коли я зніму з твоїх ніг ці чоботи, всі мудреці, вчені й невчені, скажуть, що вся моя розповідь — вигадка, а я нічим не зможу довести, що ви дійсно походите з ери пліоцена, нічим не зможу довести й того, що моя дружина походить з найстарішого роду на землі. Отож, найрозсудливіше було б таки залишити на твоїх ногах ці дорогоцінні чоботята!

Та хіба я міг не послухати Нагаму, не вшанувати її родинних почуттів? З великими труднощами розбив я кришталь настільки, що ноги мого тестя звільнилися. Один великий уламок кристалю залишився цілим. В ньому чітко можна було бачити відбитки двох ніг. Це теж могло послужити доказом моєї правди.

Та старий був такий кволий, що вирушити в путь міг лише на спині Бебі. Щоправда, він спершу дуже лякався ведмедиці і називав її «ієвамаг!» (суперниця).

Треба було повернутися звідси в льодову печеру, де залишилися всі мої запаси. А з льодової печери я сподівався якось знову вибратися на поверхню землі.

Підстави надіятись на це мені давала сама льодова печера.

Певно, під час вулканічного вибуху всі ті льодові маси, що звисали зі стелі печери, зірвалися вниз і заповнили нижню заглибину печери настільки, що можна видряпатися на верхню галерею навіть за допомогою однієї лише ведмедиці. Тоді ми вже й виберемося на поверхню!

Я був упевнений в тому, що ведмедів у печері вже немає. Землетрус прогнав їх звідти. І, цілком вірогідно, що він прогнав їх не тільки з печери, але й з усієї суші. Дуже цікавила мене доля «Тегетгофа». Якщо суша відірвалася від крижаного масиву, то чи не відірвався з нею і корабель? Проте, можливо, що він залишився між крижинами.

Коли ми вирушили з кришталевої печери, мій старий почав співати молитву подяки. Ламек і Нагама потрапили в середину кристалів ще тоді, коли цей острів плив у гарячій кліматичній зоні. Якщо вони пам'ятають ті прадавні часи, то навряд чи зрадіють, що опинилися на холодній півночі, і даремно чекатимуть сонця на небосхилі.

Порятунком для них будуть хіба ті дві ведмежі шуби, які я залишив у льодовій печері. Та поки що потреби в них не було — у печерах та коридорах було надто тепло.

Старий белькотів щось про «саббот», коли я посадив його на спину ведмедиці. Зрозуміло, що такому богобоязливому чоловікові, як він, у суботу не дозволено подорожувати. Але я пояснив йому, що тут півроку триває день, а півроку — ніч. Отже, тільки на кожен сьомий рік припадає субота. Цього року тільки четвер, до суботи ще далеко.

Ламек ніби заспокоївся, і наш караван вирушив. Попереду — прабатько верхи на ведмедиці докладав чимало зусиль, щоб втриматися за її довгу шерсть. За ним — Нагама несла шкаралупу з яйця діорніса, а позаду — я тягнув на собі важкий клунок.

Шлях до базальтової печери був більш прохідний, ніж раніше. В стиснутих сланцевих шарах відкрився довгий коридор, і тепер уже не треба було повзти рачки.

Підвищення температури означало, що ми наближаємося до базальтової печери.

Перед тим, як увійти до печери, я дав своїй сім'ї відпочити. Ми добряче поїли, кілька годин подрімали, прилігши на м'який диванчик — нашу ведмедицю.

Виспавшись, рушили в дорогу через печеру. Та пройти їй було не легкою справою.

Крайні базальтові стовпи повивалювалися і впали на нижню галерею печери. Так утворився своєрідний, подібний до моста, перехід. Та це був справжній чортів міст. Де-не-де на ньому зяяли між стовпами прірви до півсажня завширшки, через які нам доводилося перестрибувати. Я вмію стрибати; Нагама, наприклад, стрибає дуже легко. Але з важким клунком на спині я не міг відважитися на такі довгі стрибки.

Ми вирішили так: Нагама перестрибувала першою, я перекидав їй мотузку, до якої прив'язував клунок. Вона перетягала клунок, і тоді вже спокійно перестрибував і я. Зі старим біди не було. Бебі легко перелітала з ним через ями й прірви. Затримуватися на розпеченому базальті не дуже приємно. Навіть крізь азбестові панчохи нам дошкуляв жар.

Нарешті, перед самим виходом з печери, ми натрапили на прірву в сім метрів завдовжки. Ніхто з нас не відважувався на такий довгий стрибок. Внизу зяяла жахлива глибина, обминути яку не було можливості. А Бебі давно вже була по той бік. Глянувши звідти на нас, вона помітила нашу розгубленість. Мудра ведмедиця не вагалася, швидко струснула з себе старого й повернулася до нас, не боячись провалля.

Я хотів, щоб Нагаму Бебі перенесла першою, а Нагама уступала першість мені.

Та Бебі не терпілося — в неї на лапах не було азбестових панчіх, і базальт обпікав їй п'яти, поки ми з Нагамою сперечалися, Бебі сама вирішила суперечку — сунула голову між мої коліна і я впав на її спину разом з клунком, а через мить ми були вже на другому боці. Та Бебі й тут не зупинилася, а побігла зі мною геть з печери.

Нагама, помітивши нашу втечу, так заверещала, що аж луна пішла поміж базальтовими скелями.

Я обернувся до неї і крикнув, щоб вона зачекала — ведмедиця негайно повернеться за нею. Але бідна жінка на смерть перелякалася, думаючи, що я кину її. Я тільки й встиг побачити, як з простягнутими руками помчала вона до прірви, як її ноги приготувалися до стрибка, як, немов газель, плигнула Нагама через довгу страшенну безодню.

Не знаю, чи багато жінок зробили б щось подібне для того, щоб не відстати від свого чоловіка. Нагама побігла за мною з такою швидкістю, що враз наздогнала нас.

І тут моя дружина почала сміятися. Я вперше почув її розкотистий і дрібний сміх. Цей сміх жінки, що радіє і кохає, став для мене найкращою в світі піснею, наймилішою музикою. Нагама міцно обняла мене за шию. Я докоряв їй за відчай, а вона цілувала мене й сміялася. Мене перелякало на смерть, що жінка могла розбитися, а вона була щасливою за свою перемогу.

Досі Нагама завжди відводила очі, коли я дивився на неї, а від цього часу вона вся якось сяяла, променіла.

Тепер либонь знала, що в дечому перемогла мене. Довела, що кохає і має власну волю. Вона усвідомила це сама і переконала в цьому мене.

Після короткочасного відпочинку ми вирушили шукати малахітову печеру, бо спека тут стала нестерпною.

Наш прабатько призвичаївся до труднощів подорожі й куняв, сидячи на спині ведмедиці.

Спека в скелястому коридорі дедалі ставала дошкульнішою. Про причину цього я довідався тільки тоді, коли ми прийшли до входу в малахітову печеру.

Синього озера там уже не було.

Вся маса мідного купоросу під час землетрусу скристалізувалася, й кристали забарвились залежно від того, які хімічні речовини примішувалися до них. На одному місці стіна вкрилася лазурними плитами, на іншому місці лежали чудернацькі блакитні камінці. На дні колишнього озера блищала біла маса. Верхівки скель вкриті зеленим оксамитом з червоними кристалами в окремих місцях. Я стежив, щоб не повести наш караван туди, де на дні гігантської реторти виднілися підозрілі, білявосірі плями. Тут осів мідний купорос разом з сірчаною кислотою і калієм. Іноді тільки ступиш у таку суміш, як зразу гримне вибух. Усі кристали, що утворилися з сполук хлору, міді й аміаку, самі тріскаються з таким шипінням, наче на металеву розпечену плиту ллють воду.

Температура в малахітовій печері від процесу кристалізації піднялася до $+24^{\circ}$, а народження кристалів у ній ще не закінчилося; малі з'єднуються у великий, який у свою чергу поглинає інший, інколи цілком чужий за кольором і складом. Кристали знищують один одного, та, якщо між них попадає крильце комара чи комахи, то воно залишається непошкодженим.

На дні печери, де кристали лежали найтовщим шаром, спека була найбільша. Коли дістанемося до вищих галерей, повітря, мабуть, стане приємнішим.

Мідний трон і малахітові скелі стояли непорушно. Але тут чатувала на мене цілком інша несподіванка.

Зробивши для своєї сім'ї шатро, я взяв залізного лома, кирку й мотуззя і разом з ведмедицею вирушив оглянути переходи до льодової печери.

Туди я не міг узяти з собою Нагаму. (В льодову печеру в такому одязі!) Дочекавшись, поки вона заснула, я прокрався з ведмедицею з печери до коридора. І лише тут запалив лампу.

Я розраховував на те, що вузький димохід, який спускався з льодової печери, був засипаний кригою, яка під час землетрусу мала впасти з стелі печери. Отже, я сподівався, що тепле повітря — воно піднялося з малахітової печери — певно, розчистило той димохід, і я пролізу крізь нього. Я мусив добратися до свого попереднього житла й відшукати оті дві шуби, без яких не можна повести Нагаму й старого до льодової печери.

Проте швидко довелося мені гірко розчаруватися.

Моя дорога була загороджена не льодом, а водою. Коли я добрався до того місця, де раніше між скелями дзюрчав струмочок, то побачив, що з нього утворився цілий гірський потік, який ринув уздовж скелястого коридора. Сів я на хребет ведмедиці й з великими труднощами дістався по воді до провалля, крізь яке збирався проникнути до льодової печери. Але виявилось, що це провалля теж залите водою, і з льодової печери також мчить шалений потік.

Звідки ця повідь? Я ніяк не міг збагнути. Адже тепло з малахітової печери не могло розтопити стільки льоду. Певно, крига тане від чогось нагорі. Але від чого?

Та хіба не все одно? Адже я однаково не можу дістатися туди. Мушу, на сором, повернутися назад.

Тепер я справді в полоні. Прорвався через вогонь, скелі, вибухові гази, а проти води не допоможе мені ні наука, ні сила. Мушу чекати тут,

поки розтане і стече вся велетенська маса льодової печери.

Повернувшись у печеру, я почав підраховувати, скільки гектолітрів води виллється з льодової маси, ширина якої чотириста метрів, довжина — п'ятсот метрів, товщина — сто п'ятдесят метрів? Скільки кілограмів важить така кількість води? Скільки гектолітрів води протече при такій вазі через щілину в метр висотою і сімдесят п'ять сантиметрів завширшки? Скільки годин потрібно, щоб стекла вся вода? На скільки часу вистачить моїх запасів харчів? Виявилось, що харчів не вистачить.

Нагама здивовано дивилася на мене, схилившись мені на плече, та все допитувалася, що то за лінійки й стовпці я малюю.

Я пояснив їй, що далі йти ми не можемо. Ми тут ув'язнені. Вона поцілувала мене й усміхнулася.

Потім, зрозумівши, що тут ми витратимо багато часу, Нагама почала шукати собі якесь заняття. Прив'язавши блискучі мотки азбесту до кужеля, вона напряла ниток, сплела з них одяг для прабатька і загорнула його від ніг до голови.

Старий дуже зрадів, коли Нагама одягла на нього кунтуш. Він став схожий на шляхетного патріарха. В доброму настрої поцілував прабатько Нагаму в чоло.

Коли старий розчулився, Нагама почала лащитися до нього, поки не виманила велику таємницю. Коли ж дізналася про все, то, переможно блиснувши очима, шепнула мені на вухо:

— Є інший перехід!

— Так Ламек сказав? Невже? Де? — допитувався я.

Нагама, хитруючи, відповіла, поклавши руки на мою голову:

— Ти все можеш! Знайди!

— А він не скаже?

— Заборонено.

— Хто забороняє?

Нагама поклала на уста вказівний палець, потім високо підняла його.

Добре, батьку! Я покажу тобі, що все можу! Якщо є інший вихід звідси, то я знайду його, знайду! Клянусь!

Печера «Нептунових келехів»

Я міркував так.

Коли з цієї печери є десь інший вихід, термометр має неодмінно це показати. В нагрітій кімнаті поблизу вікон чи дверей термометр показує завжди іншу температуру, ніж на протилежній стіні. Я простежив за показниками термометра в різних місцях. Але прилад показував скрізь однаково.

Я морочився з марними розшуками, а старий тимчасом глузливо посміхався з моєї невдачі. Цей фанатик скоріше з насолодою загине тут разом з нами, та не зрадить того, що йому забороняє фанатична віра.

При кожній моїй невдачі він співав гімни, а коли голос його зовсім зривався, Ламек сичав, як стара, розбита шарманка.

Весь цей час моя Бебі спокійно сиділа на великій малахітовій скелі. Одного разу, коли я проходив біля неї, Бебі широко позіхнула. Певно, їй набридло спостерігати мої даремні намагання.

«Ех, — майнула думка, — а що коли б обстежити цю малахітову скелю?»

Приклав я термометр до підніжжя скелі і став перед ним на коліна. Але за п'ять хвилин вже скочив на ноги — рівень ртуті значно понизився.

— Тут! — гукнув я, вдаривши об скелю залізним ломом.

У відповідь пролунав хрипкий вигук старого. Це був відчайдушний зойк, схожий на ревіння звіра у хвилину смертельної небезпеки.

Я відгадав його таємницю.

Відчай старого підтверджував, що я на вірному шляху.

Нагама підбігла до старого, а Бебі зіскочила з малахітової скелі й, весело витанцьовуючи довкола мене, з усієї сили дряпала скелю, що аж залишалися сліди кігтів. Я сунув залізного лома під малахітову брилу, щоб підважити й відкотити її звідси.

— Га-га-га! — реготався старий Ламек.

На цій скелі лежить заборона!

Та для мене ця заборона полягає лише в тому, що ця брила важить щонайменше п'ятнадцять центнерів. Щоб прикотити її сюди, напевно, знадобилося б не менш десятка людей. Мій залізний лом зігнувся, а скеля навіть і не ворухнулася.

— Га-га! — хрипко реготав старий і не дозволяв Нагамі допомагати мені. — Хай мучиться бісів син сам, хай він один підніме ту скелю, що її поклато десятеро людей.

— Ну, коли так, старче, то людина дев'ятнадцятого віку доведе, що й сама спроможна відкинути ту скалу з шляху!

Я виліз на верхівку скелі й киркою почав довбати в ній діру. Камінь був надзвичайно твердий. Минуло кілька годин, поки я видовбав таку дірку, до якої вже можна було закласти вибухівку.

Старий сміявся над моїми зусиллями — адже цієї скелі й за рік не розіб'єш!

Зажди лише, старче. Мені вистачить і хвилини.

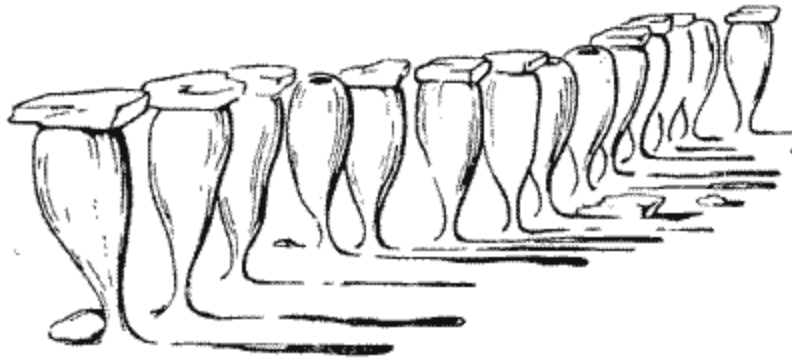
Заклавши вибухову шашку і помітивши час вибуху, я засипав діру піском, зіскочив зі скелі й побіг до старого та Нагами. Я відвів обох людей за сусідню скелю, щоб захистити їх від вибуху, і, узявши свого годинника, почав лічити хвилини. Старий здивовано дивився на мене й на мою роботу.

Минала остання хвилина. Я цупко обійняв Нагаму, заслотив її своїм тілом й крикнув:

— Скеля, розчинись!

Пролунав вибух, малахітова скеля розпалася надвоє, а білий дим поплив до темного склепіння печери.

Старий припав обличчям до землі. Він гадав, що я чудотворець.

Під малахітовою скелею відкрився вхід до скелястого коридора.

— Встань, старий, рушаймо в дорогу!

Відтоді старий остаточно підкорився мені, бо визнав, що я владніший за нього.

При освітленні лампочки ми спустилися в штольню, що вела вниз.

Повітря в штольні було холоднішим, ніж у малахітовій печері. Коридор вів нас між червонястими скелями — я зразу впізнав, що це туф. А туф — суха й порохнява камінна маса. (В туфі викопані римські катакомби).

Коридор закінчився кулястою, наче пупир, печерою. Печера була червона, стіни — темні, гнітюче одноманітні.

Серед печери стояло чотирнадцять величезних келехів на двометровій відстані один від одного. Ці келехи не були витвором людини, а виникли в морі. Утворили їх тваринки-рослини. Це величезні, інколи в зріст людини, скам'янілі губки форми келеха. Моряки назвали їх «Нептуновими келехами».

Чотирнадцять «Нептунових келехів» були прикриті рівними, жовтими, як апельсин, кам'яними плитами. І це також створила природа, а не руки людини.

Ламек узяв Нагаму за руку, повів до одного з «Нептунових келехів» і прошептав:

— Падунья (Твій посаг).

Цікаво, що може бути в тому келеху?

Прабатько вказав мені, щоб я допоміг йому зняти туфову покришку з келеха.

Мене чекала найрадісніша несподіванка: «Нептунів келех» був повний пшениці! Та не такої пшениці, яку ми знаємо тепер. Ця пшениця була біла й прозора, яйцевидна й трикутна, схожа на ту, яку знаходять у саркофагах єгипетських мумій. Тепер цей сорт пшениці вже загинув, а кілька століть тому купці ще вивозили її з Таганрога, називаючи *grano duro* (тверде зерно).

Я відкрив один за одним усі келехи — всі вони повні зерен злаків з прадавніх часів. Були тут і дрібні бульбочки, що росли на коріннях трав, і всіляке зерно, були й такі, яких я ніколи не бачив, і які вже, певно, давно загинули. Все це служило доказом того, що вже й прадавня людина намагалася вирощувати те, що могло її жити.

В келехах були зерна сочевиці, яку діти називають заячим хлібом, каштани, що родяться на глибині озер, макові зернинки, з яких за часів

Геродота єгиптяни пекли хліб, зернини квасолі й гороху, що їх у Єгипті вважали священними. А в одному з келехів я знайшов зерно дерева, гілля якого має серцевину, що з неї роблять борошно. Це так зване хлібне дерево було дуже поширене в Єгипті, поки єгиптяни не скуштували пшениці. Зерно злаків — вічне. Воно витримує тисячі років, якщо до нього не дістається волога.

У цій туфовій печері до зерен волога не потрапила, і кожна зернина була така, наче її сьогодні зібрали.

І все це тепер моє! Це посаг моєї дружини.

Дорогоцінний маєток! Вартий більше, ніж малахітова печера. Ми забезпечені харчами на довгі роки. На Землі Франца-Йосифа не буде більше голоду.

Сповнений вдячності, я поцілував прабатька Ламека. Добре господарював ти, дорогий батьку, для своїх нащадків.

Нове небо

Минуло три дні, а Ламек не хотів залишати печеру «Нептунових келехів». Та я й не силував його, бо розшукував вихід з цього місця.

З природних катакомб туфових скель я міг вийти без порад Ламека.

Ті, що принесли сюди келехи, не могли дістатися цієї печери без смолоскипів, залишки яких я знайшов у одному коридорі. В первісні часи замість смолоскипів користувалися білим очеретом (*salamus albus*). Саме з цієї рослини первісні люди навчилися здобувати вогонь. Якщо терти паличку очерету об другу таку ж паличку, вони іскряться й підпалюють трут, бавовник, клоччя. Кора цього очерету тверда, наче кремій, тому вона не гниє, а серцевина його — смолиста й горить яскравим полум'ям. Як правило, для смолоскипа зв'язують три палички до купи.

Отож залишки смолоскипів привели мене до виходу з катакомб.

Вихід був замуrowаний притуленими один до одного великими каменями. Кілька каменів я легко зрушив своїм залізним ломом і зробив між ними щілину, крізь яку могла пройти не тільки людина, а й ведмедиця. Адже без Бебі я не міг здійснити своїх планів.

Я скористувався тим, що Нагама спала в печері біля свого прабадька, і, залишивши їм свою лампочку, вийшов.

Міркував я так: недосить лише знайти вихід на поверхню землі. Адже там пекучий мороз, і мої люди замерзнуть. Ні Нагама, ні Ламек не мають одягу, який міг би захистити їх від морозу. Мені треба скоріше повернутися на «Тегетгоф», щоб узяти для них теплі костюми. Та й на мені тільки один кожушок, бо шубу я залишив у льодовій печері й не знаю, що з нею трапилося. Певно, в тій печері все загинуло. Та ми, мандрівники «Тегетгофа», частенько цілими днями ходили без шуби і звикли до цього. Отож, я вже загартований і дійду до корабля і в легкому одязі. Бебі візьме мене на свою спину — верхи я скоріше доберуся до «Тегетгофа», скоріше й повернуся. Крім усього, мені потрібні її гострий нюх та інстинкт орієнтації, щоб легше знайти корабель і не заблудити на зворотному шляху.

Я гадав, що моїх супутників приголомшить те, що відкриється перед ними на вільному просторі, між небом і землею. Такого неба й такої землі вони ще ніколи не бачили. Небо, усіяне невідомими для них зірками, і на ньому блимає химерне північне сяйво, а земля вкрита сліпучобілим піском, якого вони також не знають. А коли Нагама й Ламек побачать прозорі, блискучі льодові скелі, здивовано запитають: що то за сяюче каміння? І холоду вони теж не знають.

Але, вибравшись після такої тривалої підземної мандрівки на вільне повітря, розгубився я сам. Бо ніколи ще не бачив такого неба й такої землі.

По-перше, морозу не було — температура піднялася вище нуля.

А що це за небо над моєю головою? Жодної зірки на ньому. Небесне склепіння сяє дивною загравою. Та це не північне сяйво. У височині клубочить отара червоних хмар, з-за їх густого покривала раз у раз виринає блідий, зеленявий диск місяця. Тепло лине від цих хмар! Та звідки, знову ж таки, ці хмари? Часом лле дощ — я відчуваю його краплини на обличчі. Навколо палає обрій, і здається, що там громадяться хмари. Переді мною дивний краєвид: немов увесь острів оточений полум'ям у формі підкови. Цей острів займає приблизно

десять квадратних миль, на одному боці його височить гора Ціхі, а нижче гори, десь на відстані трьох миль, нафтовий вулкан кидає в небо полум'я. Однак, від цього земля не могла б так розігрітись. Очевидно, від нафти загорівся ще й навколишній кам'яновугільний шар.

Кам'яновугільна гора Дутвейлері куриться вже півтори сотні років, однак це не заважає людям жити на ній і навіть вирощувати у зігрітому підземним вогнем ґрунті південні квіти і тропічні фрукти. Отже, вогонь мене не хвилює. Хай він турбує моїх нащадків.

Та згорання вугілля має ще й інші наслідки. Від нього наш острів рухається вперед. Палаюче узбережжя розтоплює кригу льодового моря, й наш острів прокладає собі шлях між нею.

Вірогідно, що оскільки тепло на тому боці острова, де діє нафтовий вулкан, розріджує повітря, то густіше повітря з другого боку невпинно штовхає острів далі. Гори на ньому тепер правлять за вітрила.

А що ж сталося з землею? Які зміни викликав у ній цей грандіозний вибух нафти?

Коли в Америці, в знаменитій пенсільванській нафтовій долині відкривають нову нафтову свердловину, то по всій окрузі гасять вогні, бо скважинами спочатку виходить горючий газ. Якось при відкритті скважини забули погасити вогні в кузні, що була метрів з двісті від колодязя. Газ спалахнув, і за хвилину вигоріло геть усе навколо радіусом у цілу англійську милю. Дві сотні людей перетворилося в попіл, і на поверхні землі не залишилося жодного дерева, жодної тварини.

Якщо з нафтового колодязя газ виривається через трубу діаметром у двадцять сантиметрів, то з мого вулкана він виходить через широкий кратер.

Наслідком першого вибуху було те, що з гір зникла вся крига, а долини наповнилися озерами.

Коли я бачив гори востаннє, їх верхівки були білими, тепер вони почорніли. Північні схили гір виглядають тепер так, наче по них котяться потоки лави, а з скель ллються вогняні зливи.

Та це була тільки вода, в яку перетворився захований між горами лід.

На оголених верхах гір стирчали безплідні плутонічні скелі. Між ними я впізнав і свої базальти. Були вони вищі від хребта гір майже на двадцять метрів.

На цій землі не лишилося жодної живої істоти.

Ведмеді, яких страшний вибух застав на поверхні землі, перетворилися в попіл, а ті, що заховалися під снігами й кригою для зимової сплячки, задихнулися.

Ми четверо — єдині жителі цього клаптика землі.

В тому, що ми відірвалися від побережжя льодового континенту, я тепер не сумнівався.

Але що сталося в такому разі з «Тегетгофом»? Це турбувало мене тепер найбільше.

Чи знайду я його? Адже досі я пройшов немало. А коли покину гору Ціхі, де в печері залишилися мої запаси та моя Нагама, чи втраплю туди знову?

Замислившись, сів я на скелі і поглядав на ті безладної форми тумани, що заволокли південний обрій.

Бєбі раптом побігла вперед і завила дивним, страхітливим ревом.

З півдня повіяв прудкий вітер. Одночасно посилюлися вибухи вулкана. Небо ще дужче почервоніло, сірі, фіолетові тумани на півдні почали розпливатися.

Що це? Чи це мені привиджується, чи, може, я бачу сон?

Передо мною стоїть «Тегетгоф»!

І до того ж, близько, мабуть. Ні, мої очі розплющені, я не сплю, бо добре бачу дві труби, щогли з реями, бачу мотуззя, амбразури й гармати.

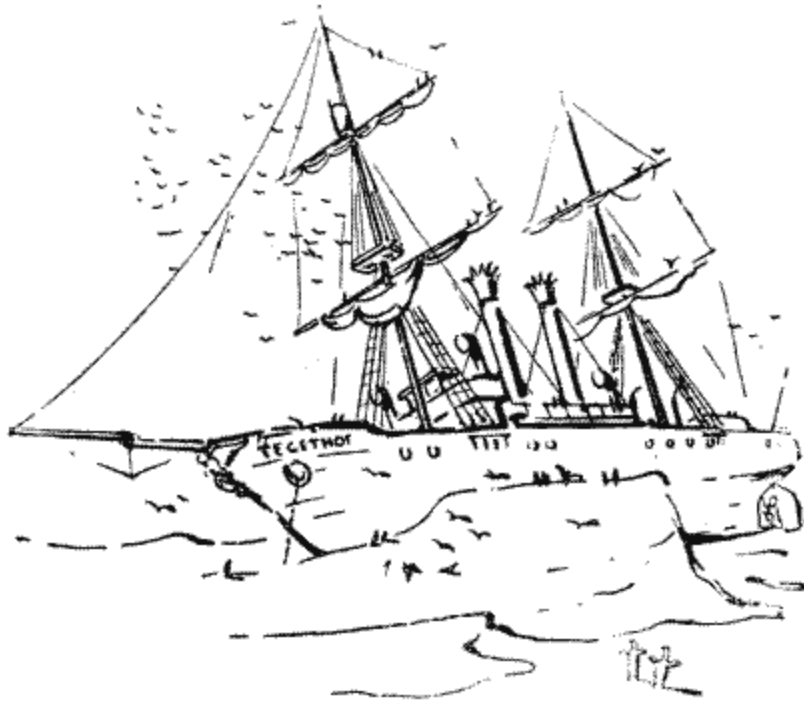
Через кілька хвилин тумани знову нависли над землею, і корабель зник.

Але я не міг помилитися! Бєбі також не помилялася. Вона стрілою примчала до мене і, мов навіжена, пустилася в танок, виючи на радощах, що побачила наш корабель. Отже, сумніву в цьому не повинно бути.

Ведмедиця терлася біля моїх ніг, наче сама просила, щоб я сів на її спину. А коли я це зробив, Бєбі підстрибнула й помчала в напрямку, де показався силует корабля.

Та все ж я ще не був певний, чи корабель то перед нами. А можливо, це міраж. Однак ми все далі заглиблювались у тумани, втішаючи себе лише тим, що заграва вулкана допоможе нам знайти зворотний шлях.

«Тегетгоф»

Простір, через який мене мчав мій вірний скакун, теж дуже змінився. Льодові поля набрякли, і нашу путь перетяла широка смуга води. Ми мусили переплисти її, а далі знову довелося дряпатися по крижаних заторах, яких раніше не було тут. Раптом я побачив перед собою корабель.

«Тегетгоф» стояв перед нами на відстані двох пострілів з гвинтівки. Здається, що він спочивав на тих самих крижинах, на яких ми його й залишили.

Але який гамір, яке життя вирувало на кораблі! І в найщасливіші свої часи не чув «Тегетгоф» такого гомону. Тисячі альбатросів, зимородків, пінгвінів укрили його палубу, розсілися довгими рядами на реях щогл, ганяли по бортах, виглядали з ілюмінаторів, коливалися на корабельних канатах. Ці створіння заволоділи всім кораблем.

Та як потрапив «Тегетгоф» на сушу?

А він і не потрапляв! Суша сама підповзла під корабель.

Вибух вулкана й великої підземної нафтової маси високо підкинув частину суші, що пливла на кризі. Суша змістилася на кілька миль, підпливла під затори льодового поля, на яких стояв «Тегетгоф», і підняла їх. Водночас суша відірвалася й від льодового континенту, а морська течія й вітри понесли її далі на північ.

Льодовий затор, на якому колись застряв «Тегетгоф», набагато зменшився. Виходить, лід тане. В заторі видніються глибокі ями, що їх вимила вода. Вода, яка витікає з-під крижаних заторів, між крижинами й скелями суші утворила ціле озеро, вірніше — затоку.

От на цьому озері й кишіло різне водяне птаство.

Коли я знову потрапив на палубу «Тегетгофа», то, припавши до неї, цілував її, немов знайшов свій рідний край. Я обіймав щогли, труби, немов рідних братів.

Крім птахів, на нашому кораблі не було жодної живої істоти. Ведмедів або прогнав, або знищив вибух газів. Тільки птахи залишилися й розквартирувалися на кораблі. Птахи півночі такі добрі й сумирні, що їх можна ловити руками. Вони знайшли захисток на цій великій споруді й гніздилися між вітрилами. В чохлах я знайшов гусячі яйця і набрав їх повні кошики.

Моїй Нагамі, певно, тут дуже сподобається. Для неї я приготував каюту капітана.

Оглянувши корабель, я відшукав теплий одяг. Він дуже потрібен тим, кого я залишив у катакомбах. Для Нагами я подбав і про інше вбрання. Правда, на «Тегетгофі» жіночих костюмів не було, але навіщо тепер потрібні на кораблі всіляких кольорів прапори? Моряки возять за собою прапори різних країн, щоб при зустрічі вітати іноземні кораблі. Тепер ці прапори знадобляться моїй дружині. З спільного прапора австро-угорської монархії я пошию гарну спідницю — такої і в паризьких ательє не придумують. Туніку зроблю з іспанського прапора — на цьому прапорі п'ятнадцять кольорів, малий орел і великий орел, гриф, леви, що лежать, і стоять, смуги, стяжки, квадратики, лілії, кулі та зорі — кращого взірця для плаття не може бажати і найвибагливіша жінка; з британського прапора вийде чудова кацавейка, а датський прапор — готовий башлик. Заприсягаюсь, що коштовнішого вбрання ніхто в світі ще не мав. Ой, як зрадіє всьому цьому моя маленька жіночка!

Не встиг я знову вирушити в дорогу, щоб привести сюди свою дружину, як на кораблі хтось почав промовляти до мене.

А хто ж би тут міг розмовляти?

Сам «Тегетгоф»! Корабель. Та його мова дуже дивна!

Гучний тріск уздовж корабельних балок, дзвін між залізними обручами, скрегіт по залізу корабельного дна, плачі й рипіння в шпунтах. Такою мовою говорив до мене корабель.

А що ж я зрозумів з його мови? Те, що цей корабель, і всіх, хто оселився на ньому, чекає лиха доля. Крижані затори, що підняли корабель, підмило знизу водою. Доля «Тегетгофа» така: крижаний затор розсиплеться, корабель звалиться в безодню, і його привалять навколишні льодові скелі.

Цьому нехайно треба якось запобігти!

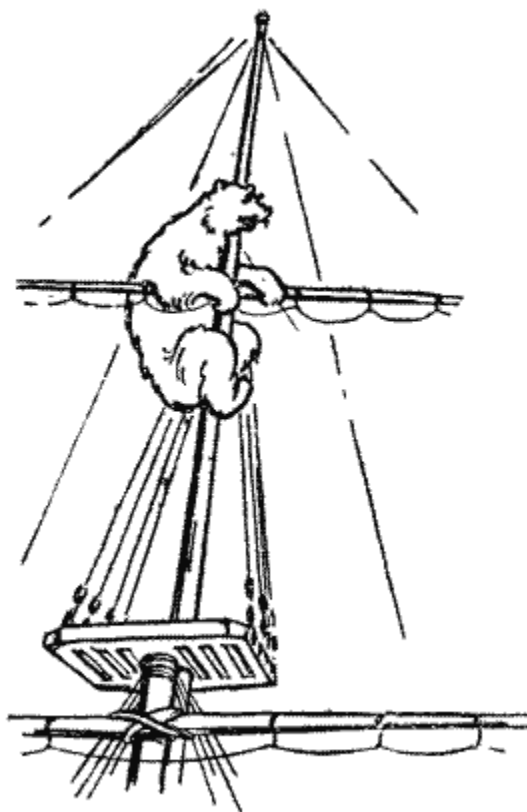
Я склав план.

Корма «Тегетгофа» піднялася тепер високо, а ніс вклинився в талу кригу.

Коли б я міг відокремити той крижаний затор, до якого корабель вклинився носом, то «Тегетгоф» своєю вагою сповз би з танучої льодяної гори. Можливо, він застряв би між крижинами в глибині, й тоді льодові скелі посунулися б за ним і, певно, поховали б його навіки. Та може трапитися й таке, що корабель прокладе собі шлях до тієї льодової башти, що утворює побережжя згаданої мною затоки. Тут на корабель ще чекає одне найнебезпечніше випробування. «Тегетгоф» має сковзнути по високій, десятиметровій льодовій стіні. Можливо, він розіб'ється, та коли сповзе непошкодженим, у вільній затоці не загрожує йому вже жодна небезпека.

Я вирішив, що варто піти на такий ризик.

Пристосування я мав. На кораблі були торпеди. Я знав, як ними користуватися — порозкладав їх у щілини між крижинами, а потім електричною іскрою в одну мить привів їх у дію.

У першу хвилину після вибуху «Тегетгоф» страшенно труснуло, а шум і рипіння змішалися з тріском крижин. Корабель поповз униз. А коли він уже рушив, зупинити його неможливо. Гострий кіль «Тегетгофа» зі скреготом прорізав собі шлях між крижинами, й з наростаючою швидкістю важкий корабель мчав з вершка затору на крижане побережжя затоки. Відпала потреба вдаватися до нової торпеди, щоб подолати цю останню перепону.

Під час цього польоту перелякана Бебі кудись заховалася. Але я в ці критичні хвилини мусив твердо стояти на ногах. Я кинувся до штурвального колеса й прив'язав себе до лави. Якщо корабель не розіб'ється, а стрибне з льодової стіни до затоки носом уперед, то він, певно, зануриться аж до дна. Це ще не велика біда. Амбразури, ілюмінатори й люки зачинені, отже, ми не потонемо. Якщо й затече трохи води, то викачаємо її корабельними насосами. Але може трапитись і таке, що після розгону «Тегетгоф» попливе в такому напрямі, який відведе його далеко і від затоки і від суші. Щастя, що я залишився на кораблі. Бо коли б він утік від мене, то я не зміг би

дістатися до нього у відкрите море. А якщо я переживу цю катастрофу, якщо не потрощу собі кісток, не потону у воді, то маю пильнувати! Як тільки «Тегетгоф» почне вільно плисти в затоці, я мушу відразу ж узятися за штурвальне колесо, щоб скерувати корабель на захід.

Раптом страшної сили поштовх струсонув корабель, і цілі льодові вежі впали на «Тегетгоф» з обох боків. Миттю на палубі завирували хвилі. Я бачив, як по обидва боки здіймалися величезні прозорі зеленаві гори води, що зливалися наді мною в суцільне склепіння. «Тегетгоф» занурився у воду.

Що наказує перший інстинкт людині, яка пішла під воду? Визволити руки й ноги і плисти! Але ж мої ноги прив'язані до корабля, і я не можу плисти, та ще й мушу під водою керувати кораблем.

Я не випускав з рук штурвального колеса і лічив секунди. Налічив близько ста двадцяти секунд. Довше у воді не витримає і найкращий плавець. Я почав задихатися. Настав час визволити ноги й рятуватися. Та я не тікатиму! Краще загину, а «Тегетгофа» не залишу. Наша доля спільна. Виживемо чи загинемо, але бути нам разом!

Уже втрачаючи свідомість, я відчув, що водяна стеля надо мною почала яснішати, а через дві хвилини я побачив небо, але вже не синє, а червоне. «Тегетгоф» швидко плив у тумані на схід. Треба було його повернути назад. Дороговказом мені була заграва, що пробивалася крізь туман. Треба якнайкраще використати час, поки корабель від великого поштовху плив сам. Кожної хвилини його швидкість уповільнювалася, а коли «Тегетгоф» доплив до берегів нової затоки, то занурився носом у намул. Я для перестороги спустив ще й малий якір, щоб захистити корабель від всіляких несподіванок. Якщо ця суша справді стала плавучою, то вона понесе з собою й корабель. А коли гаряче вугілля й нафта розтоплять крижини під нею і суша почне тонути, ми на «Тегетгофі» врятуємося.

Корабель не зазнав великих пошкоджень і лише на носі подекуди стерлася оздоба.

Я покликав Бєбі, яка й досі не залишала своєї схованки. Вона дуже тішилася з того, що «Тегетгоф» визволився, і з радості навіть викупалася в крижаній воді нової затоки.

Земля, що народжується знову

Тепер передусім треба було доставити теплий одяг моїм людям у катакомбах.

Оскільки палуба корабля стояла врівень з берегом, то я перекинув місток, і переправив через нього сани, які, звичайно, мала тягти до катакомб Бебі. Катакомби тепер були недалеко, бо корабель приплив до протилежного берега затоки. Отже, в дорозі нам не зустрічатимуться озера, через які було б нелегко переправитися з саньми.

Ламека й Нагаму я знайшов на тому ж місці, де й залишив.

Я прибув вчасно, бо встиг перешкодити старому заподіяти нам усім страшне лихо. Ламек хотів принести своєму богові жертву й запалити пшеничне зерно в келеху. Багато зусиль доклав я, поки відмовив його від цього вчинку, пояснивши, що дим з цієї катакомби все одно не зможе вийти, а жертва приймається тільки тоді, коли дим від неї піднімається прямо в небо.

Ламек заспокоївся і зовсім забув про жертву, коли Я подарував йому теплу ведмежу шубу. Старий зрадів шубі й нізащо не хотів зняти її з себе.

Ще більше зраділа Нагама, коли побачила чудові прапори. Жінки — справжні митці в такій справі. У моєї Нагами був добрий смак. З-поміж тканин вона вибрала собі простий, зоряний американський прапор. Вбрання з нього було їй до лиця. А коли я накинув на її плечі шубу з голубої лисиці, то вона стала схожа на богиню з картин Ван-Дейка чи Рубенса.

Одягнувши Ламека й Нагаму, я вивів їх з печер.

Я гадав, що вони здивуються, побачивши землю й небо, та їх здивування чомусь не було помітно.

Мабуть, у ті страхітливі дні, коли вони шукали захистку в печері, небо було таким самим, як зараз.

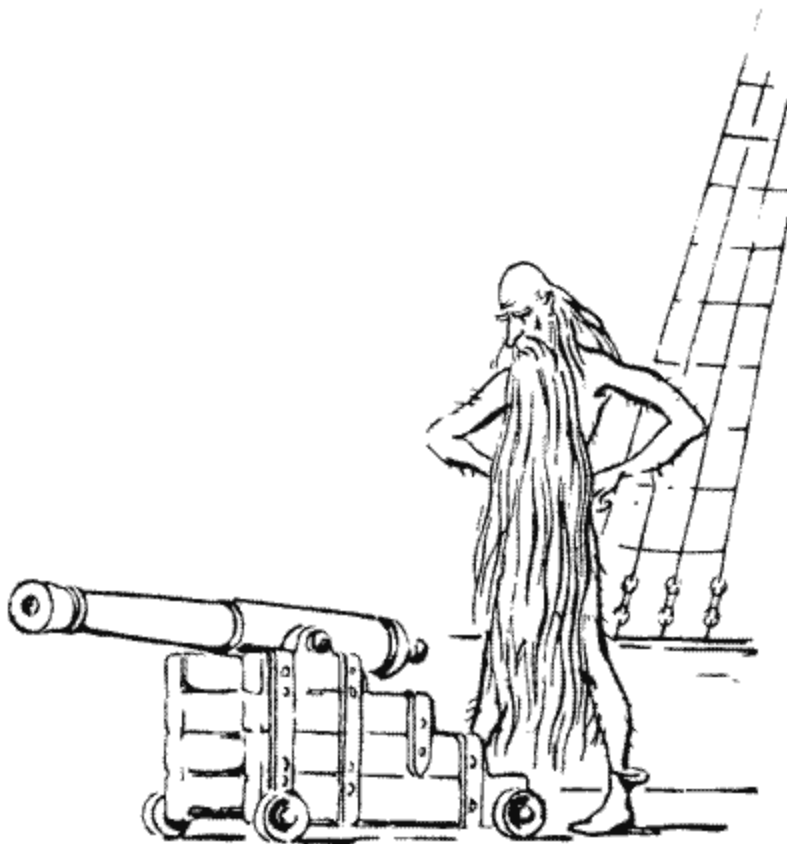
Над обрієм клубочаться густі хмари, а землю застеляє важкий туман.

Небо й туман червоніють від спалаху вогнів на вершинах гір, в сяйві яких і тінь набирає рожевого кольору.

Але здивувався Ламек, коли добралися ми до «Тегетгофа». Тремтячи, сперся він на моє плече, коли я ввів його на палубу, де тепер метушилося всіляке птаство північного краю.

Ламек, мабуть, думав, що цю чудову споруду птахи принесли сюди з неба.

Для чого ці товсті мідні труби й великі залізні циліндри? Для чого цей великий будинок на воді? Хто збудував оцю печеру та цю велику «катакомбу» з дерева? А чий винахід оця рівна, блискуча плита, що подвоює людину? Що це за плита, коли, наближаючись до неї, кожен бачить, що йде сам собі назустріч? Його запитанням не було кінця.

Тепер старий справді вважав мене чарівником, що живе в отакому літаючому замку.

Залишив я Ламека з Нагамою на кораблі, а сам з Бебі повернувся в печеру, щоб привезти сюди все наше майно. Адже ми збиралися жити на «Тегетгофі». Один «Нептунів келех» я взяв з собою для музею, а хлібне зерно зсипав у лантухи.

На кораблі ми мали жорна, якими легко можна було змолоти зерно. Отже, харчів у нас вистачить для цілого покоління. Птаство, що оселилося на нашому кораблі, забезпечить нас поживою. Парусинові чохли — повні свіжих яєць, а самі птахи такі сумирні, що зовсім не важко зловити якого завгодно.

Я трохи посварився із моїм старим.

Суперечка між нами виникла в питанні принесення жертви.

Він, як правовірний, твердив, що жертву обов'язково треба приносити хлібним зерном, а я тримався думки, що жертву треба приносити живими істотами, ну, скажімо, птахами. Старий це вважав відступництвом.

Та правда була на моєму боці. Бо за птахом не треба було лазити далеко — на щоглі можна вибрати і найтучнішу дику гуску, а каюти матросів були набиті пінгвінами. Як бачите, було з чого жертвувати, тоді як хлібне зерно необхідно було витратити ощадливо, бо з неба воно не впаде, а ця північна земля хліба не вродить.

Та старий не відступався, і я, щоб не хвилювати Нагаму, пішов на поступки, замисливши щось таке, що назавжди відбило в старого охоту приносити жертви зерном. Ламек для першого жертвування брав зерно тієї єгипетської рослини, зернята якої дуже схожі на зернята маку. Але вони водночас схожі на зерна стрільного пороху.

Як я вже казав, жертва приймається лише тоді, коли дим від неї підійметься прямо в небо.

Зрозуміло, що в цьому вогкому, похмурому повітрі Ламекова жертва не могла бути прийнятою. Дим від зернят «маку», як тільки піднявся над вогнем, відразу ж розстелився по палубі. Старий впав у відчай.

— Чекай, батьку! — мовив я. — Тепер спробуємо моїм маком.

І я кинув на вогонь жменьку пороху. Дим після вибуху потягся прямо вгору.

Тільки після цього остаточно здобув я прихильність старого. Старий визнав, що я — правовірний, жертву якого небо приймає радо.

Від цього часу Ламек щодня приносив у жертву той «мак», дим якого летить прямо в небо. Я не знаю, чи не краще було б, коли б у цілому світі, де тільки є і виробляється порох, вживали його тільки для такої мети, як Ламек?

Після того як ми влаштувалися на кораблі, я мусив зорієнтуватися. Що ж, власне, сталося з цією землею?

Для обсерваторії я вибрав вершину в південно-західній частині гори Ціхі, куди перевіз знайдені на кораблі прилади — діоптру, підзорну трубу, секстанти, астролябію — і розклав їх просто неба.

Перший погляд з висоти переконав мене, що наша суша є дійсно великий плаваючий острів, що вона відірвана від великого континенту й за формою схожа на острів Ісландію.

В північній її частині височить діючий вулкан, а сам острів гостро, немов шпора, врізається в льодове море. Заграви на заході й сході, що освітлюють зигзагоподібні обриси острова, певно, походять від великої маси нафти, яка ще довго горітиме на поверхні моря.

Та чому увесь острів не оточений горючою нафтою?

Причина полягає, видно, в тому, що південна відкрита частина острова найширша; з цього боку південні вітри й морська течія штовхають острів на північ.

З обох боків острова здіймається пара, що укриває острів склепінням густих хмар, освітлених горючою нафтою та палаючим вулканом. Це саяво подібне до заходу сонця перед бурею, і при світлі його чітко окреслюються з обох боків плавучі льодові гори, між якими проходить наш корабель, прямуючи весь час на північ. І я везу з собою маленький континент з особливими кліматичними й геологічними умовами.

Замість сонячного світла над нами червоніє небесне шатро. Хмари, що безупинно здіймаються, не допускають сюди холоду Північного полюса, а тліючий під шаром землі кам'яновугільний пласт створює тут тропічне тепло. Це тепло, однак, не може проходити вглиб крізь піскові та глиняні шари, що лежать під кам'яним вугіллям, тому й не може розтопити крижаного ґрунту острова. Тепло поширюється тільки вгору, і тому на поверхні вже немає льоду. Долини залиті величезними озерами. Скоро розпечена земля осушить ці озера, в баговиннях і мочарах обов'язково з'явиться й розвинеться нове тваринне й рослинне життя. Адже земля не мертва — вона повна зародків рослинного й тваринного світу. Від вологи й тепла все знову оживе й розквітне. Наш острівець — наче та велетенська оранжерея. Тут немає пір року, немає вітру, бо земля, що колишеться на воді, пливе разом з вітром, і чим ближче ми просуватимемось до Північного полюса з його більш-менш однаковим тиском повітря, тим буде тихше. При такій волозі й температурі новонароджена рослинність застелить спершу самі мочари, потім їх береги, з дниць озер повилазять дивні рослини. Замість бур'янів береги ровів укриються ананасом, а на схилах гір ростимуть пальми. Коли з'явиться рослинність, віродиться й тваринний світ. А що це за тварини будуть? Подібні до загиблих? Або, може, розвинуться нові породи, не схожі ні на колишні, ні на сучасні? А може, з'явиться й людина? Яка? З прадавніх загиблих родів? Ацтек, казковий велетень чи якась химера? А може, цілком нова людина? Може, то будуть карлики з дитячих казок?

Виникнення нового світу

Що творча діяльність землі не пошириться на весь острів, я міг передбачати собі заздалегідь. Вона пошириться тільки в тій частині, яка лежить поблизу нашого вулкана, або й безпосередньо над горючим шаром вугілля.

До цих місць я ще й тепер не міг наблизитись. Низини були недоступними. З гір уже зник і лід, і сніг, а в долинах лежав такий намул, що через нього ні пройти, ні проїхати.

В грязюці, певно, були залишки загиблої ще в прадавні часи рослинності, яка досі лежала під кригою.

Спробував я йти на ходулях з двох дощок, прив'язаних до ніг, та то була не хода, а мука. Треба чекати кращих часів.

А поки що в мене було інше, більш приємне заняття.

Я вчив Нагаму своєї мови, а з старим вивчав їхню. Коли ми могли вже зрозуміти один одного, я розповів їм, що існує невідомий для них світ, розповів, що там робиться. Запевняв я їх, що колись і нам пощастить жити в тому світі. Старий був мудрою людиною, бо не тільки уважно слухав мою розповідь, а навіть пообіцяв мені, що коли повернемося в Угорщину, прочитає в Угорській Академії наук лекції з історії правіку. Коли старий трохи відсвіжився амбровим спиртом, до нього повернулася надзвичайна пам'ять. Розповів він, що ця земля тут називалася «Над» і назвав усі рослини, які вкривали в ті прадавні часи гори й долини цього краю.

На полях росла «шітта» — яра пшениця та «буссемет» — двозерна пшениця. Росла також двох видів цибуля — «ацалія» та «шассір», квасоля «фол». На рослині «гефен», що оповивала гілля дерев, родили солодкі грона, сік яких п'янив голову, а на чорноземі озерного дна тяглося огудиння гарбузів; смокву й мигдаль родили дерева «шікмім» і «шакед». Запашними квітами красувались рослини «кімош» та «шабацелет» — по-нашому, нарцис і лілея. З стебла «дохана» вичавлювали солодкий мед (можливо, це була цукрова тростина). На схилах росли вічнозелені кипариси.

Старий Ламек не пам'ятав окремих долин, та все ж пригадав і показав мені стежку через гірські хребти, якою можна було дістатися до підніжжя вулкана.

Вирішив я по тій стежці наблизитися до кратера вулкана. Попрощався з своїми близькими, зібрав у клунок необхідне знаряддя й харчі, взяв з собою Бебі й вирушив шляхом, що показав старий.

Дорога була хоч і важка, та все ж цілком прохідна. Вона вела через скелі та прірви, і я щогодини відпочивав.

Після восьмигодинних мандрів з поміччю Бебі я наблизився до вулкана.

Вулкан був останнім відрогом гірського хребта, а перед ним, наче котел, лежала долина, дно якої було залите озером. Це не смарагдове дзеркало, не весела водяна гладінь, в якій відбивається синє небо, — озеро від саява на небі червоне, наче кров.

Коли я почав спускатися до озера, то відчув, як поступово температура повітря підвищується — ця долина та озеро підігрівалися знизу.

Грязюка, яку я місив, зійшовши в долину, була теплою.

Долина ще не пробудилася, ще спала. В ній не було ні тварин, ні рослин. Нелегко було й мені зносити цю спеку, не те що Бебі, яка тим більше не звикла до неї. Бебі мерщій побігла викупатися в озері. Та ледь плигнула у воду, як хутко й вискочила звідти. Озеро було гарячим.

З озера, на мій превеликий подив, замість уже раз пофарбованої в синій колір ведмедиці, виплила червона. Та цю червону фарбу Бебі

миттю струснула з себе.

Я спустився до озера і зачерпнув пляшечкою води. Вода мала колір кіноварі. За допомогою лупи я дізнався, в чому полягає причина такого забарвлення. В склянці кишіли найпростіші істоти — інфузорії. Всі ці істоти воюють між собою, гризуться й ковтають одне одного.

Кишіли тут істоти невидимого простим оком світу — гадючки-веретільниці — все подібне до коліщат, виделок, рукавичок, гребенів, котячих кігтів, цівочок, зірок, сонць, півмісяців, лебединих ший, слонових хоботів, пляшечок, вусатих перлин, дзвонів, зигзагів, мотузяних вузлів, вісімок, мережива, однорогів, корон, двоколесок, булав, гіацинтів, акул. І все це, збите в густу масу, вмістилося в одній скляночці води. Вода в озері наче перетворилася в кров. Значить, тварина виникла раніше за рослину!

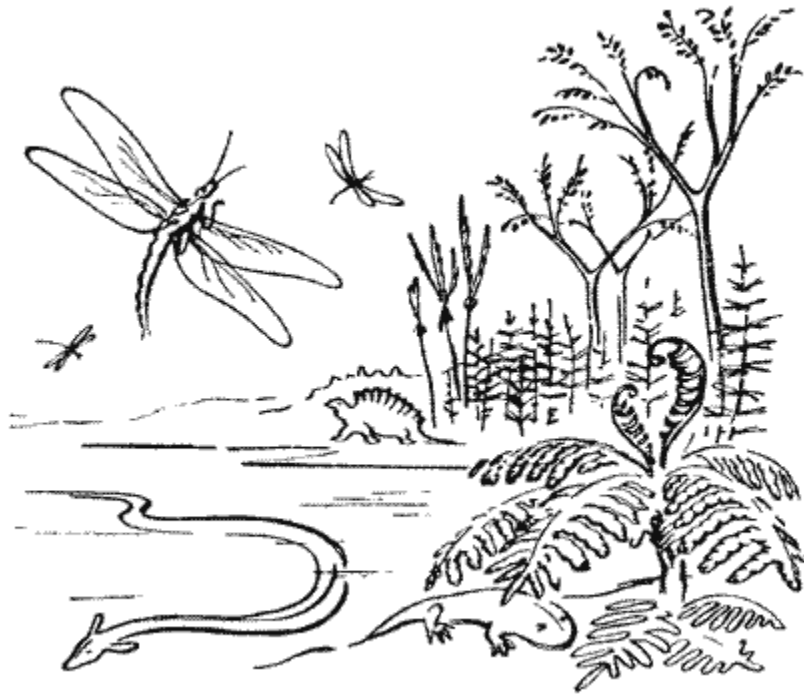
Коли я ще раз зачерпнув води у пляшку, то помітив, що вона вже не така червона. Далі бачу, в пляшці плаває довгий, наче нитка, черв'ячок-наїда (*naïs proboscidem*).

Наїда ковтає інфузорії, і через вісім годин уся водяна маса наче тільки й складається з черв'ячків та моллюсків. Дрібні страховиська в формі гадюки, і спритні й ліниві, безголові та безокі чудиська, що плавають без ніг, обертаються, мов коліщатка. Зловити чи полічити їх неможливо. Вони заповнили намул і поверхню озера. Водночас на побережжі озера стирчать з води гострі шпилі хвоща. На каменях у воді з'являються довгі зелені бороди — це все живі рослини.

В наступні 24 години між корінням хвоща з'явилося водяне страховище черв'яків — поліп. Ця дивна нерозгадана істота звичайно живе в кожному водоймищі, де живуть черв'яки. Не має вона ні голови, ні очей, ні серця, ні черева, та на все нападає, все ковтає, перетравлює.

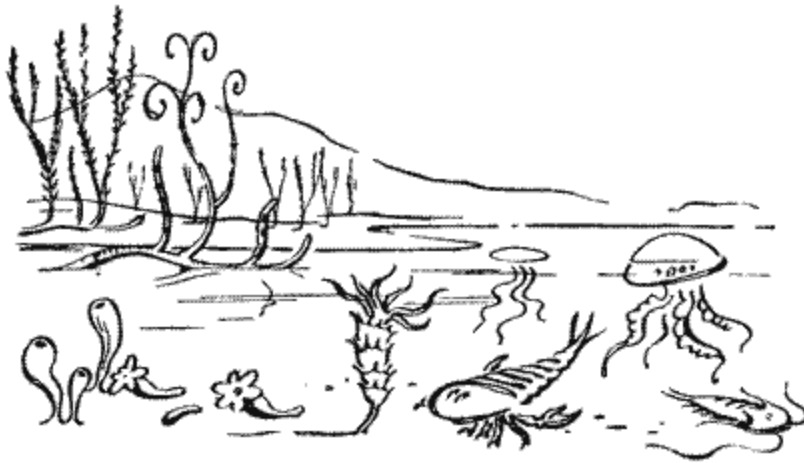
Коли поліп виповзає з намулу, він не довгий за перший суглоб на пальці людської руки. Але потім може незмірно витягнутися. На відкритих місцях його тіла виростають щупальці, до яких прилипає кожен черв'ячок, якого поліп зразу ж і ковтає. Нутро поліпа можна вивернути як рукавичку. Тоді зовнішня його частина стане внутрішньою. Але й тоді поліп може перетравлювати свої жертви. Якщо розрізати поліп надвоє вздовж, кожна половина стане окремою істотою, згорнеться в клубок і житиме далі. Коли ж розітнути його впоперек, то місце розрізу заросте, а на другій частині виростуть щупальці, й знову з поліпа виникнуть дві істоти. Якщо один поліп

проковтне іншого, то жертва просвердлить собі в тілі переможця отвір, висуне звідти свою голівку, і, зрісшись, вони житимуть далі. З двох поліпів виникне один з двома пащами. Це найчастіше трапляється тоді, коли два поліпи хапають одного й того ж черв'яка з обох кінців й ковтають, поки їх роти не стуляться. Тоді дужчий поліп пожирає слабкішого разом з черв'яком. Чим більше поліп їсть, тим швидше він росте, і стає товстим, як рука людини. Нападає поліп і на великих рибин і ковтає їх. Якщо риба надто велика, то вона розтягує тіло поліпа до тонкої плівки, і тоді здається, що пливе оповита прозорою тканиною рибина. Але ця тонька плівка задушить жертву, виссе з неї соки, а кістки викине.

Поліп не має статі ні чоловічої, ні жіночої. Малят народжує він сам. Виростають вони з його боків. Кожен малюк має свою пащу і всі поліпи-відростки живлять спільне тіло. Я приглядався до життя цих страховищ і спостерігав, як поліпи ковтають мільярди черв'ячків. Коли ці потворні ненажери почервоніли самі від кольору проковтнутих черв'яків, вода стала більш прозорою, й від неї не тхнуло вже тим важким запахом.

На поверхні озера почало з'являтися широке листя лілей.

Бєбі весь час ходила до води купатися. Але одного разу вона примчала назад, важко дихаючи, й почала шалено струшуватися, підстрибувати, перевертатися.

Я відразу ж вгадав, яке саме лихо трапилось з нею.

Вся голова Бєбі була оповита блискучою плівкою, яка щільно прилягала до її тіла. Був то велетенський поліп, що оповив голову ведмедиці, яка купалася в озері. Ця бридка істота могла задавити й великого звіра. Отже, поліп огорнув голову Бєбі, й вона не знала, що робити.

Я хутко розпоров потвору ножем надвоє й визволив ведмедицю з цього страшного лантуха. Розпорота химера стяглася й стала знову цілою. Щоб показати свою силу, вона огорнула, мов панчоха, мою босу ногу й нестерпно давила її. Тоді я розрізав поліпа начетверо. І щойно виниклі чотири тварини, стрибаючи, мов п'явки, поспішили до води.

Тимчасом животворна сила землі почала діяти на суші.

Під знесеними з гір уламками скель скрізь лежали трухляві дерева й гнілі бур'яни. Вперше ця маса ожила. Дивні грибки раптово підняли свої голови. Дрібненькі й великі, наче бочки, розгалужені й виструнчені гриби смачно пахли. Але тут же росли й плісняві, смердючі породи, рівні, мов ціпок. Ніжка у них, наче із скла, шапочка червона і вся дрижить. Зазеленіли й папороті, товсті, наче стовбури дерев, їх швидкий ріст можна було спостерігати. Швидкий ріст закримітив я і в інших рослин. Минуло лише кілька днів, а вони застелили вже заглибини в скелях і береги озера. Індійська канна, наприклад, щогодини росла на півметра, а коли я зрубав її, з кореня

потекло стільки солодкого соку, що я наповнив ним свою флягу. Орхідеї зацвіли через десять годин. При цвітінні орхідей я спостерігав, що чашечка їхня нагрівається. Це єдина квітка, яка свідчить, що й рослини відчують, кохають і радіють.

Надзвичайний ріст усього тут має свою причину. Насичений кислотами чорнозем і вогонь, що підігріває його знизу, тепло і волога, а також амоній, — усе це сприяє розвиткові життя. Сприяє йому й постійне сяйво неба. За тиждень тут дозріває те, що за нормальних кліматичних умов дозріває протягом року. Оцим, мабуть, і пояснюється, чому в прадавні часи обчислювали життя однієї людини сьома, вісьма, а то навіть і дев'ятьма сотнями років. Певно, тому, що рік тоді не складався з зими, весни, літа й осені. Адже на землі панувало тільки літо. Роки обчислювали від урожаю до врожаю. Від жнив до жнив — ось і рік. А в ті часи в одному астрономічному році було й десять жнив. У Східній Індії, до речі, й тепер є дерева, що за рік дають урожай по чотири рази. Рис і зараз дозріває двічі на рік, і лише для «хлібного» дерева не вистачає календарного року, бо від розквіту до дозрівання плодів воно потребує вісімнадцять місяців. Отже, коли б по цьому дереву обчислювали вік людини, тридцятидев'ятирічна жінка мала б усього двадцять шість років.

Через сім днів навколо озера й на схилах гір зазеленіли густі чагарники.

Тільки високоорганізовані тварини ще не з'являлися. Поліп усе ще залишався єдиним володарем вод.

Я вже почав думати, що ця істота, це створіння природи є неприступним, що його не можна знищити, що, проковтнувши поліпа, великі риби викидають його з себе цілком неушкодженим, а чайки, якщо підхоплять це чудисько, знову кидають його у воду. Ця істота навіть і сама себе не може згубити.

Одного разу, прокинувшись, я був вражений незвичайним явищем. На дзеркальній гладіні озера пливла загадкова істота. Моряки її називають гребінчатою медузою.

Істота ця — тоненький міхур, як мильна булька, й так само виграє кольорами райдуги. Коли пливе спокійно, то її щупальці, довгі й тоненькі, наче ниточки, колишуться у воді. Оці саме ниточки вбивають усе живе.

Коли медуза хоче попливти вперед швидше, то вона надувається. Міхур, немов рожевий чепчик над водою, служить для медузи вітрилом. До чого це створіння доторкнеться, те й гине. Якщо обійме щупальцями велику істоту, істота болісно затремтить і ціпеніє. Якщо людина притулиться до медузи, на пальцях залишаються пухирчики, немов їх обпекли жарини.

Рибалки, натрапляючи навіть на загиблих медуз, намагаються їх обминути.

Медузи протягом двадцяти чотирьох годин винищили в озері всіх поліпів. Спостерігав я війну поліпів з медузами, дивуючись, бо як тільки медуза торкалася поліпа, щупальці поліпа в'яли, й він гинув.

Між рослинами переможцями виходили криптогами — це мохи завбільшки з кущі, тремтячі, мов холодець, лишайники, набухлі гриби, папороті з порожньою серцевиною, а між ними — армія паразитів, які з'являються тільки у розкислому ґрунті, при відповідній вологості й теплоті.

На побережжі озера починають рости й трави. За двадцять чотири години вони піднімаються до росту людини, а наступних двадцять чотири години цвітуть і колосяться. Очерети утворюють непрохідні ліси. А де земля вже підсохла, там набряклі купини оповіщають, що з них незабаром підніме голову новий рослинний володар, не знати який, можливо, навіть величезна кокосова пальма.

Разом з рослинами з перегрітого намулу з'являються й представники тваринного світу — жадібні до крові черв'яки, п'явки, різні молюски, медузи та подібні до гадюк страхіття. Нарешті появляється й рак. Він виповзає на сушу.

Але виникнення цих тварин природа заховала заслоною тисяч таємниць, не дозволяючи зазирнути в її майстерню.

Дно озера недоступне для людського ока, береги вкриті гаями очеретів, бамбуків, пальм, цукрової тростини, далі од берега в озерах ростуть широколисті, нелумбії, а ще далі стелиться червоно-жовтий килим уртикулярій. Поверхня озера чиста, як дзеркало, тільки на середині. Тут і є найпотаємніша глибина.

Що відбувається в тій глибині? Цього я вже не можу бачити. Тільки раз забринів у моїх вухах перший живий голос: квакання жаби.

Як тільки заявляться в повітрі сотні тисяч комах, то за ними не забаряться й павуки, що посідають на стеблинки трав і почнуть

снувати шовкові тенета. А коли дозріє перше зерно трав, знайдуться і мурашки, щоб сховати його собі на зиму.

Раптом глибоку тишу порушив звук, немов хтось чмокнув язиком. То ліниво виповзає з щілини з землі дивна істота — довга, наче рука людини. Незграбне й плоске, чорне тіло з вогняними плямами, мов куца гадюка, з двома ногами під головою і рожевими вухами, що звисають майже до землі. Що це? Саламандра, тритон, спрут чи амфібія? А може, це споріднення всіх чотирьох видів. Ця загадкова тварина з'являється завжди самотня — в парі їх ще не бачив ніхто, яєць її теж ніхто не знаходив. Найневинніше страховище, про якого не знають, чим і для чого воно живе.

Де озеро перетворилося в мочар, який згодом почав висихати, там повітря насичується різною заразою, і людині там затримуватися небезпечно. І от раптом я почав відчувати, що зі мною щось діється. Ноги ослабли, голова стала важкою. Однак повертатися на корабель я не збирався, бо хотів до кінця бачити таємницю виникнення нового світу.

Коли б навіть довелося накласти за це головою, то я згодився б.

Від непомірної спеки вода з озера випаровувалася, і швидко на дні залишився тільки намул з багнищем посередині, яке то набухало, то спадало.

Що ж там виникне?

Гарячка вже зовсім перемагала мене — я не міг навіть ворухнутися. Мене душив мочарний сморід, дошкуляли бридкі гадюки, повзучі ящірки, не давали спокою рої докучливих комах, та я все ж не залишав свого місця. Цікаво, що народиться з того багнища?

Біля мене була Бебі, яка, звичайно, лікувати від гарячки не вміла, лише проганяла від мене полчища бридких плазунів, та стирала лапами з мого обличчя в'їдливу комашню.

А я не зводив очей з багна. Воно ще більше підсохло, поверхня його вкрилася твердою корою і весь час ворушилася, наче щось її місило.

Здавалося мені, що в цьому рухливому намулі поволі окреслюються обриси величезної постаті — довгого тулуба, круглої голови, чотирьох довгастих кінцівок — можливо, рук та ніг.

Що ж то воно народиться?

Людина чи велетенський ящір? А можливо, страхітливе споріднення обох? Обриси істоти ставали все яснішими й чіткішими.

В моїй голові вмить майнула несподівана хвороблива думка.

Якщо я помру в ту саму хвилину, коли народиться це чудисько, то воно проковтне все живе на острові — насамперед вірну мою ведмедицю, потім тестя, доброго старця Ламека, якого я звільнив з кришталевої домовини, нарешті, мою Нагаму, в якій б'ється серце мого життя.

Ця думка довела мене до розпачу.

— О Нагамо! — скрикнув я.

— Я тут! — шепнув до мого вуха солодкий голос, й любе обличчя всміхнулося мені. Старий Ламек припав до моїх ніг і дякував своєму богові, що той допоміг їм знайти мене.

Мої любі й дорогі родичі занепокоїлися, що мене так довго немає, і, як тільки вздовж долини підсохли шляхи, обоє враз побігли за мною.

Патріарх щонайперше зайнявся лікуванням моєї хвороби. Він знав цілющу силу всіх трав. Знав трави, що лікують біль шлунку, знав ті, що знімають гарячку — досить лише їх прикласти до тіла. Ламек напоїв мене і обгорнув цілющими травами. Потім удвох з Нагамою підняли мене, поклали на спину ведмедиці й добре прив'язали, щоб я не впав.

Підвівши руку, я показав на істоту в багні, що корчилася в муках народження.

Ламек глянув і, затуливши обличчя руками, перелякано скрикнув: «Велетень!» і кинувся тікати звідси з блискавичною швидкістю. Ми зупинилися аж на «Тегетгофі».

Шалений біг пішов мені на користь — я добре спітнів. До того ж, Бебі кілька разів викупала мене в потоках, і це замінило мені чудодійні компреси. Коли ми прибули на «Тегетгоф», я був уже майже здоровим. Тільки втома змусила мене лягти в ліжку.

На острові тепло вже доходило до 20° (за Реомюром). Цікаво, що народиться з багновиці цієї ночі?

Досить

Після гарячки й виснажливої втечі я поринув у сон. Пробудився я від лютого холоду і, розплющивши очі, побачив, що Нагама, одягнена в шубу, роздмухує в грубці вогонь.

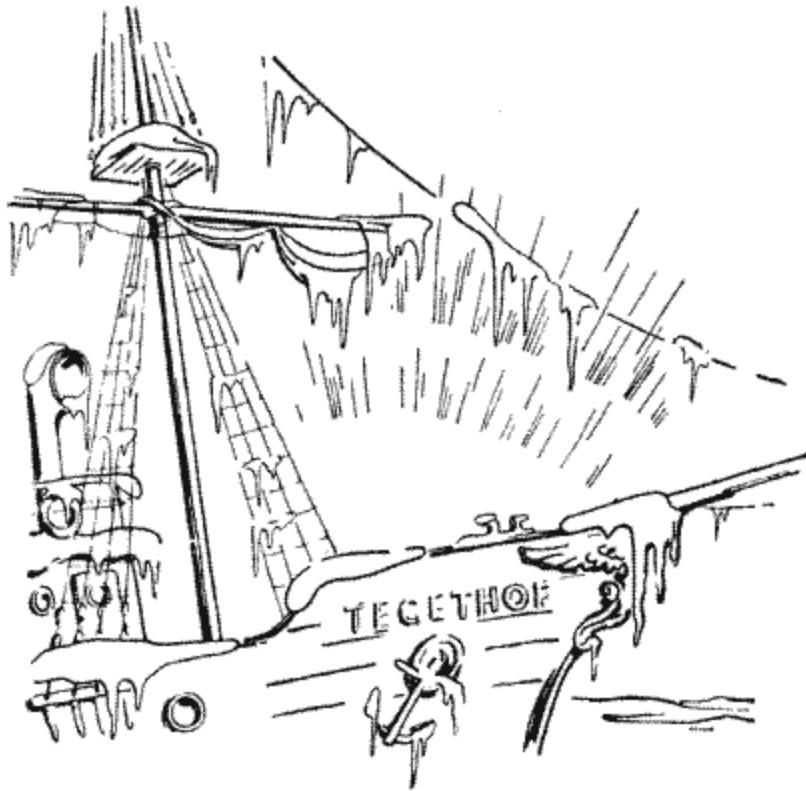
Термометр показував 12 градусів нижче нуля, вода в моїй склянці замерзла.

Що трапилося?

Зіскочив я з ліжка, одягся за допомогою Нагами і виповз на палубу. Там, упавши на коліна й розпростерши руки, молився Ламек.

А навколо панувала північна полярна ніч!

.....

Що з нами трапилося?

А ось що. Морська течія повернула острів так, що нафтовий вулкан опинився на протилежній його частині. Нафта вже не обмиває наш острів, а залишається в морі, за островом. Водночас морська течія, ввірвавшись поміж вугільні шари, загасила нафту, і вулкан тепер уже не горить.

Вогненночервоне шатро сповзло з неба, і з останніх хмар товстим шаром снігу укрилася земля.

На небосхилі іскряться зорі, а у височині над нашою головою палає вогняний вінок — правильної форми коло, всередині якого пливемо ми, і з якого випромінюються в усі боки Всесвіту жовті, рожеві, зелені вогні. Це і є північне сяйво, але люди досі бачили тільки півкола. Над нами ж сяє ціле коло! Значить, ми на самому Північному полюсі. Полярна зірка Великого Воза блимає прямо Над нами. Компас не визначає вже напрями: його стрілка безупинно коливається. Земля, що на моїх очах оновилася, на моїх же очах тепер і вмирає.

При світлі північного сяйва я ще раз з Нагамою, Ламеком і вірною ведмедицею обійшов невідомо змінену, долину.

Не було в ній ні рослин, ні тварин. Буйна тропічна рослинність замерзла і лежить тепер під снігом. Очеретяні ліси завмерли — все навколо спить.

Лише на середині озера, на широкій багновиці, видніються й під снігом величезні контури химери: широка голова, хребет, руки і ноги. Життя в ній згасло раніше, ніж мало розвинутися.

Чекала мене ще одна несподіванка. Північне сяйво, в якому рожевим світлом пломеніли вершини гори Ціхі та верхівка вулкана, раптом погасло. Натомість на обрії срібним світлом сяяв місяць.

Тоді я, здивований, побачив, що гори на побережжі нашого плавучого острова палають живим кармазиново-червоним вогнем, а низини вкриті легким рожевим серпанком. Скрипучий сніг під ногами теж порожевів. Чому? Адже північне сяйво згасло. Та це був не відблиск полум'я, а справжній червоний сніг. Пофарбував його дьоготь з вулкана, що, змішавшись з кислотами морської води, утворив чудові рожевокармазинові кольори. І от серед тмянозеленого океану пливе шматок сухої землі на віки вічні забарвленої червоним кармазином та карміном.

* * *

Все птаство цього льодового світу покинуло нашу плавучу сушу. Вітрила корабля оголилися. Лишилася тільки замкнена в каюті дика гуска. От я тепер опишу всі події, що відбулися на «Тегетгофі» та навколо нього, і гускою, як голубиною поштою, пошлю свої записки в широкий світ. Може, вони до когось потраплять. Може, знайдеться той, хто повірить моїм словам і вирушить розшукувати нас!

Писано в вічній ночі під 90 градусом північної широти.

Кінець

ПІСЛЯМОВА

Автор романа «20 000 років під кригою» Мор Йокаї — надзвичайно популярний угорський письменник другої половини минулого століття. За своє довге життя (1825–1904 рр.) Мор Йокаї написав понад 100 романів. Кращі з них ті, в яких письменник розвиває угорські народні сюжети, критикує аристократію і продажну угорську буржуазію.

Неодноразово звертається Мор Йокаї до теми революції 1848 р., учасником якої він був на першому її етапі. В 1850 році, переховуючись від контрреволюційних властей, він пише твори, присвячені боротьбі за національне визволення Угорщини («Записки із сховища», «Революційні баталії»). В 1869 році Йокаї знову повертається до цієї теми в одному з кращих своїх романів — «Сини людини з кам'яним серцем», в якому широко зображує угорський народ — селян, ремісників, міську інтелігенцію — у період революції.

В творах «Чорні діаманти», «Людина з золота» Мор Йокаї відтворює бурхливий розвиток капіталізму в Угорщині за останні роки XIX століття. На батьківщині письменника великою популярністю користуються його історичні романи «Турецьке панування в Угорщині», «Раб Рабі» та інші.

В оповіданнях і нарисах Мора Йокаї широкий відгук знайшли страждання народу під час епідемії холери в 1831 році, поводі в Пешті 1863 року та звичайних для тодішньої Угорщини голодів.

Проте чимало творів Мора Йокаї написав на теми, з якими він мало обізнаний, наприклад, «Роман з Кримської війни», або роман «Воля під снігом», присвячений декабристам. В них письменник не все описує правдиво, у відповідності з історичною дійсністю.

Недостатня обізнаність з матеріалом особливо позначилася на творах Мора Йокаї, написаних на науково-фантастичні теми.

Перший з написаних у цьому жанрі романів письменника в свій час гостро засудила Академія наук Австро-Угорщини за те, що його автор доволі часто користувався досягненнями науки і занадто сміливо оперував науковими даними.

У відповідь на закид Австро-угорської Академії наук Мор Йокаї свій новий роман «20 000 років під кригою» нарочито побудував на твердженнях і подіях, що суперечать науковим

даним. Автор романа не приховує, що його «наукові» гіпотези, часто мало обгрунтовані, а іноді навіть абсурдні, неодмінно викличуть сумнів і заперечення в читача: «Геологи, хіміки, географи, орографи, фізики, філологи, економісти, моряки, хірурги доведитимуть, що все це неможливо; що приборкання білих ведмедів, збереження їстівного м'яса прадавніх тварин, плавуча суша, формування кристалів — усе це безглуздя, як безглуздя й те, що... можна воскресити людину...» — тобто Йокаї досить недвозначно натякає на те, що саме в його творі є суцільною вигадкою.

З огляду на ту мету, яку поставив перед собою автор романа, нам здається доцільним дати оцінку деяких «наукових» гіпотез Мора Йокаї і зробити кілька зауважень, щоб запобігти формуванню хибних уявлень у нашого юного читача.

В романі «20 000 років під кригою» письменник з гумором і тонкою іронією розповідає про пригоди матроса австро-угорської арктичної експедиції, який випадково залишився самотній на кораблі, затиснутому кригою у Північному Льодовитому океані, недалеко від Землі Франца-Йосифа.

Мор Йокаї наділяє свого героя допитливим розумом, великим досвідом, мужністю, науковими знаннями, які допомагають знаходити вихід з найтяжчого становища. Майстерні картини природи крижаного моря, вкритого льодом острова, виявлень дії сил земних надр — найкращі сторінки в книзі. Однак треба зважати на те, що автор романа надто сміливо малює картини великих перетворень на Землі, за яких в арктичні умови переносяться з далекого півдня тварини та люди і тисячоліттями зберігаються в льодових і кришталевих печерах. В характеристиці виявлення дії земних сил, в переліку вимерлих тварин та в описі послідовності розвитку життя Мор Йокаї, завдяки своїй недостатній обізнаності в питаннях геології, не завжди дотримується меж реально можливого. Більшість дотепних вигадок Мора Йокаї треба сприймати критично: в природі нема подібних явищ. Відомі окремі місцеві геологічні процеси письменник часто поширює на всю поверхню Землі, приписує їм невластиві риси, пов'язує несумісні явища.

Загибель численних тварин, що живуть у різних географічних широтах, Мор Йокаї пояснює так: «При опусканні земної кори налякані тварини шукали порятунку й тікали на ту частину Землі, котра здіймалася найвище. Інстинктивно ховаючись від жахів, що коїлися на поверхні Землі, тварини забиралися в гірські нетрі». Це неймовірно. Коливання земної кори і горотворення відбуваються дуже повільно й непомітно. Такі результати їх дії, як виникнення гірських кряжів, зміщення морських берегів, зміни напрямків течії рік тощо, стають

помітними лише протягом багатьох мільйонів років. Загальний жах викликають великої сили землетруси та виверження вулканів. Ці геологічні явища характерні для певних частин земної кулі. Їх згубна дія поширюється на порівняно невеликі території. Там можливе знищення численних тварин та поховання їх у тріщинах і проваллях земної кори. Скупчення багатьох кісток викопних тварин, що загинули в такий спосіб, іноді зустрічаються серед геологічних нашарувань. Відомі знахідки цілих скелетів велетенських ящерів, які існували на Землі понад 100 мільйонів років тому.

Масова загибель тварин не раз мала місце в геологічній історії від час раптової поводи. В річкових наносах минулих геологічних епох відомі поховання розрізаних кісток величезної кількості тварин. Знавці викопних фаун — палеонтологи — ретельно вивчають такі поховання. Кладовища викопних кісток виявлені в Одеській області, Казахстані та в багатьох інших місцях.

Невірно пояснює Мор Йокаї також утворення великих мас льоду в розколинах земної кори в результаті швидкого випаровування води там, де по тріщинах до поверхні Землі піднімаються розжарені глибинні маси. В природі це неможливо. З глибиною в Землі температура закономірно підвищується. У країнах з активною вулканічною діяльністю та серед молодих гір, де розжарена маса лежить неглибоко, поверхневі шари земної кори мають підвищену температуру. Там часто з глибин Землі витікають гарячі джерела. Отже, замороження тварин, які ховаються в печерах, в такий спосіб неможливе.

В геології відомі численні випадки замерзання тварин і зберігання їх решток протягом багатьох тисячоліть. В Зоологічному музеї СРСР в м. Ленінграді зберігаються скелет, м'ясо, нутрощі та опудало мамонта, який жив на Землі за четвертинного періоду. Заморожену тушу його знайшли в 1901 році на березі р. Березівки — притоці Колими. Труп мамонтів та інших тварин, які жили в північних широтах, заморожені у шарі вічної мерзлоти Північного Сибіру, трапляються порівняно не так рідко. Однак умови їх збереження ніяк не подібні до тих, які описує Мор Йокаї в романі «20 000 років під кригою».

Вічний лід на Землі, крім льодовиків полярних і гірських країн, зустрічається у вигляді вічної мерзлоти та в льодових печерах. Вічна мерзлота займає 20–25 % площі всієї земної суші. В північній півкулі вона охоплює широку зону, краї якої на материках заходять південніше полярного кола. Вічна мерзлота утворюється там, де ґрунт узимку промерзає глибше, ніж розтає літом. У більшості випадків вічна мерзлота має давнє походження і є залишком від льодовикової епохи четвертинного періоду. Про це свідчать уже згадувані

знахідки трупів мамонтів та інших тварин, замерзлих у ґрунті, а також потужні шари викопного льоду, що залягають у земній корі разом із стародавніми льодовиковими наносами.

Значні маси льоду зберігаються також у льодових печерах. Такі печери розміщуються переважно в гірських місцевостях там, де залягають легкорозчинні породи — вапняк, сіль, гіпс тощо, в яких вода вимиває великі порожняви. За певних умов такі порожняви зимою дуже охолоджуються. Морозне повітря затримується в них і літом. Вода, яка просочується в печеру крізь гірські породи, замерзає. Маса льоду дедалі збільшується. Печеру виповнюють льодові колони, бурульки, різної форми накупчення, іноді казкового вигляду. Льодові печери відомі в різних країнах, але залишків замерзлих тварин у них нема. Найвизначніша з льодових печер — Кунгурська, біля м. Кунгура в Приураллі.

Помилково вважаючи мамонта разом з іншими представниками тваринного світу, похованими в льодових печерах, за мешканця південних країн, Мор Йокаї малює неправдоподібну картину вигаданого дрейфу острова з льодовими печерами від субтропіків до Арктики. Багато також неймовірного в переліку та в характеристиці тварин, похованих у печерах. Письменник згадує представників фауни різних геологічних епох, сумісні знахідки решток яких неможливі. Коли мамонт і птах діорніс зникли на очах первісної людини, то мастодонт жив набагато раніше від них.

Особливо грубою є невідповідність у часі існування ссавців і велетенських ящерів мезозойської ери, про яких пише Мор Йокаї. Плезіозавр, ігуанадон та птеродактиль вимерли за багато мільйонів років до того, як з'явилися предки мамонта.

Чимало неточностей є в характеристиці тварин, що їх змальовує автор у романі «20 000 років під кригою». Так, плезіозавр, якого Мор Йокаї зображує як велетня у 20 сажнів довжини, вкритого панциром і з лускою на хвості, насправді був значно меншого розміру. Представники плезіозаврів мали голу шкіру і довжину менш 15 метрів. Найбільші з викопних ящерів, які існували на Землі 100–150 мільйонів років тому — бронтозавр (довжина близько 22 метрів, вага понад 35 тонн), диплодок (довжина близько 27 метрів), ігуанадон (довжина 10 метрів). Це були рослиноїдні тварини. Їх сучасники, жахливі ящери-хижаки, теж мали велетенські розміри. Серед них, наприклад, тіранозавр мав довжину до 14 метрів, горгозавр — 9 метрів і так далі. Більшість з цих викопних істот стала відома після написання роману.

Не відповідає дійсності характеристика, яку Мор Йокаї дає кашалоту (Physeter). За його описом це жахливий хижак, що нападає навіть на свого родича — кита (Balsena). В дійсності кашалот — мирна тварина. Він належить до групи зубатих китів. Незважаючи на дуже великі

розміри — до 19 метрів довжини і близько 100 тонн ваги, кашалот живиться переважно кальмарами, ракуватими і рибою. На акул і китів він не нападає. Письменник розповідає, нібито в шлунку кашалота скупчується амбра — воскоподібна запашна речовина сірого кольору. В минулому амбру широко застосовували у медицині, пізніше — у парфюмерії, де її розчин у спирті використовували як закріплювач пахощів при виробництві духів. Тепер у парфюмерному виробництві амбру дедалі більш замінюють штучними закріплювачами. В дійсності амбра міститься у кишках і є послідом кашалота. Шматки її вагою в 6 — 10 кілограмів, викинуті хвилями, знаходять на берегах Індійського та Тихого океанів.

Мор Йокаї допустився ще одної неточності, описуючи кардамон як їстівний плід. Це — спеція, що нею присмачують печиво.

Багато дотепних, але далеких від наукових положень, вигадок знаходить письменник, зображуючи геологічні явища.

Кожний з великим інтересом прочитає опис базальтовій печери. Йокаї майстерно змальовує процес кристалізації базальтової маси, яка при цьому нібито дуже розігрівається і поширюється. Базальтові стовпи в нестримному рості пробивають склепіння печери, закривають проходи. Але в дійсності базальтова лава кристалізується при охолодженні, об'єм її тоді зменшується, порода розпадається на великі кам'яні стовпи, переважно шестигранного обрису, що схожі на колоди, поставлені одна на одну у велетенських штабелях.

Герой «20 000 років під кригою» матрос Галиба виявляє неабиякі знання, готуючись викликати вулканічний вибух, щоб розтопити лід і звільнити острів з крижаного полону. Він запалює поклади вугілля у підземеллі та джерело нафти, що вибивалося з надр. Нафтовий вулкан розтоплює кригу навколо, підігріває повітря, стає поштовхом до нового з'явлення і прискореного розвитку різних форм життя. Проте це все — вигадки, дуже далекі від можливого в природі. Відомо, що промислові поклади вугілля і нафти разом не зустрічаються. Витікання цілих потоків нафти з печер неможливе. Згорання нафти і кам'яного вугілля в глибині земної кори не викликає явищ, схожих на ті, що супроводять виверження вулканів. Однак пожежі або горіння пластів кам'яного вугілля в землі за певних умов — факт, який має місце в природі.

Виникають підземні пожежі внаслідок самоzapалювання вугілля або, як це іноді буває у шахтах, від різних зовнішніх причин. Значних розмірів вони, як правило, не набувають.

Підземне спалювання та нагрівання корисних копалин лягло в основу нового методу розробки родовищ — підземної газифікації і перегонки вугілля та сланців. Вперше можливість

підземної газифікації вугілля обгрунтував у 1888 році знаменитий російський хімік Д. І. Менделєєв у книзі «Майбутня сила, що перебуває в спокої на берегах Дінця». За Радянської влади в 1932–1934 роках на Донбасі була побудована перша в світі Лисичанська дослідна станція по підземній газифікації вугілля. Після Великої Вітчизняної війни здійснюється промислова підземна газифікація вугілля.

Про можливу користь для людства підземних пожеж Мор Йокаї нічого не сказав у своїй книзі.

Останні розділи романа «20 000 років під кригою» особливо цікаві. Незвичайна фабула, складні ситуації, в які потрапляють герої, майстерно розкриті характери цілком захоплюють увагу. Картини величного спокою кришталеві печери, людських постатей у призмах кристалів, пробудження їх від тисячолітнього сну — плід великого натхнення. Фантастичні вигадки — одна яскравіша за іншу — складають високохудожнє мереживо окремих розділів твору. Тут письменник особливо далекий від наукових даних і уявлень про певні геологічні процеси. Кристали гірського кришталю утворюються переважно в рудних жилах, у порожнечах метаморфічних, або змінених гірських порід, серед вулканічної лави. Вони іноді досягають кількох метрів довжини. Кристали гірського кришталю, як і кристали кварцу, утворюються з гарячих, так званих гідротермальних розчинів, які виходять з глибоких шарів земної кори. Там термальні розчини виникають внаслідок конденсації водяної пари, що виділяється з магми — розплавленої глибинної маси Землі — в процесі її охолодження та кристалізацій. Разом із водяною парою з магми виносяться різні рудні елементи. Осідаючи в тріщинах земної кори, в порожнечах та серед гірських порід, гідротермальні продукти утворюють рудні родовища. Там же, за певних умов, виникають великі кристали гірського кришталю. Отже, поховання людей у кристалах кришталю неможливе. Знахідки таких поховань у гірських печерах і оживлення людей із кристалів — художня вигадка. З початку і до кінця художньою вигадкою є також картина звільнення людей з кришталеві труни. Кристали гірського кришталю не розпадаються ні при електризації, ні від струсу, як це зображує Мор Йокаї.

Звільнившись від крижаного полону й темряви підземелля, герой романа «20 000 років під кригою» Петро Галиба разом із своїми новими супутниками спостерігає результати дії вулкана, що його він запалив. У нагрітому ґрунті та у вулканічному озері з гарячою водою зароджується нове життя. Фантастичні картини виникнення, поширення і вимирання різних представників органічного світу проходять свій розвиток у загравах вулканічного виверження.

Спочатку вода в озері стає аж червона від численних найпростіших організмів. Потім у ній виникають черв'ячки, молюски. На підводних скелях повисають зелені водорості, з'являються водяні лілії, а на побережжі озера — очерет і чагарник. Казкові поліпи, тендітні медузи, раки, численні комахи, павуки одні за одним виходять на арену життя. Тишу порушує квакання жаб, армія плазунів оточує мандрівника, якого вже долає пропасниця. А коли Галиба одужав — навколо нього знову панувала північна полярна ніч...

Лаконічно й соковито змальовує письменник фантастичні картини відродження життя. Він з жалем відзначає, що виникнення різних тварин природа закрила заслоною тисяч тасмниць, не дозволяючи заглянути в свою майстерню. Поза увагою героя романа лишилися наукові дані про еволюцію тваринного світу та певних і характерних представників живої природи на окремих етапах історії життя на Землі.

Роман «20 000 років під кригою» дуже цікавий. Хоч розповідь у ньому надто часто відходить від справжніх наукових даних, проте його зміст, напруженість дії та складні ситуації, в які потрапляють герої, безперервно привертають увагу.

Радянська молодь з великим інтересом прочитає цей фантастичний твір угорського письменника, що вперше виходить українською мовою.

Академік АН УРСР В. Г. БОНДАРЧУК

д. крб. 45 кон.

Примітки

1

Австро-Угорська монархія (1867–1918 рр.) — була створена з Австрії та Угорщини. Столицею Австро-Угорської монархії був Відень. Крім того, Угорщина, як складова частина цієї держави, мала свою столицю — м. Будапешт.

2

«Тегетгоф» — корабель австро-угорської експедиції в північних краях (1872–1874 рр.).

3

Балатон — озеро в Угорщині.

4

«Гон» — «Вітчизна».

5

Карцаг — місто в південній частині Угорщини.

6

Унція (*лат.*) — застаріла міра аптекарської ваги, що дорівнює 29,86 грама.